

Kabdebó Lóránt

JÁNOSY ISTVÁN

ÉLETÜNK KÖNYVEK

Ez a könyv
a Magyar Könyv Alapítvány
támogatásával készült

© *Kabdebó Lóránt*

ÉLETÜNK KÖNYVEK

Kiadja az Életünk Szerkesztősége
és a Magyar Írószövetség

Nyugat-Magyarországi Csoportja, Szombathely

Felelős kiadó: Pete György főszerkesztő

A szedés a SZÜV Typo-team munkája

Szombathely, Hunyadi út 64.

Felelős vezető: Prácser László igazgató

Készült az Aqua Kiadó és Nyomda Leányvállalat nyomdájában
Budapest

Felelős vezető: Lőrinczi Pál

Terjedelem: 10¹/₄ A/5 ív

ISSN: 1218-2176

ISBN: 963 7918 39 6

MAGYAR HELIKON

3.

Kabdebó Lóránt

JÁNOSY ISTVÁN

ÉLETÜNK KÖNYVEK

BEVEZETÉS

Jánosy István sajátos költő. Nemcsak azon a módon, ahogy minden költő valójában sajátos, hanem különös, megkülönböztető módon. Ami benne maradandó, az különleges módon is keletkezik. Verse létrejöttének ő, intellektuális személyében valóban csak médiuma: a vers álmának a terméke, amelyet utóbb prózában leír, nyersanyagként elraktároz. Utóbb ebből a prózai rögzítésből alakítja a verset, mint tették a tizenkilencedik század kezdetéig, André Chenier-ig meg Csokonaiig gyakorlatukban a költők. De még Baudelaire esetében is előfordult hasonló előrefogalmazás. Talán az sem véletlen, hogy Jánosy készítette a *Waste Land* legértékesebb magyar fordítását: hiszen saját gyakorlatában Eliot és Pound kettős alkotói munkafázisát ismétli, a mindent rögzítő első fogalmazványból alakítja (saját szavával: koholja) az általa érvényesnek tartott műalkotást.

Ímígyen életműve (élete és műve) sajátos paradoxonra épül, amelyet a kortárs fül eddig nem tudott vagy nem mert kihallani. Jánosy legműveltebb költőink közé tartozik, *doctus* a filológia, a theológia, a retorika és a verstan minden ága-bogának ismeretében, műfordítói életműve az angolszásztól az óind irodalmakig terjed, verseinek nagy része az európai keresztény kultúrára épülő gondolkozásmód és a magyar nemzeti tájékozódás ötvöződéséből alakuló költemények sorozata, ugyanakkor verseinek egy része elemi erejű álomviadal, ösöztönös, szinte primitív elbeszélése valaminek, amit a század folyamán mindnyájan átéltünk. Csakhogy az átélők tudatosodott reflexiói és a költő elbeszélése között fáziskülönbség van, furcsa módon a költő javára: a versek akkor születtek, amikor a tényekről még senkinek sem volt ténybeli tudomása. A versekben a legrejtettebb, történelmileg legtitkosabb bűnös tények kerülnek tényszerű elbeszélésre: mintha Tinódi-szerű króni-

kás mondaná a maga tudott tudását, nem is törődve a formálás művességével. Valamilyen rettenetes hír akar feltörni, nyilvánosságra jutni, nem törődve a kimondó személyes sorsával, és éppúgy hanyagolva a kimondás megformáltságát. Annál inkább érdekes ez, mivel a kimondó a legművesebb formálni tudó, és személyében a legvédtelenebb, értesülések nélküli elitértelmiségi. Sohasem politizáló, sőt ellenpolitikus: amikor a külső világ elviselhetetlen, alkohalmámorba oltja tudatát. Nem élesen akar tájékozódni, hanem sehogy. És ez a kioltott tudat gyűjti magába mégis a legtöbb információt a pontos elbeszélhetés kínjával együtt.

Ezt az eseményelbeszélést magam is csak véletlenül vettem észre, egy sajátos »egybeolvasás« során. Amikor Jánosy hetvenedik születésnapja közelegvén, az ilyenkor szokásos köszöntő cikke készülve verskötetét kötetlen ellazultsággal olvastam, sajátos egybeesésre figyelhettem fel. A Magyar Nemzetben akkoriban jelentek meg, sorozatban a 301-es parcella ürügyén történelmünk titkos bűntetteiről a leírások. Olvasom az egyiket, háborgok, olvasom a másikat, megborzongok. Jánosy kötetében tárgyszerűen leírásra kerül mindaz, ami akkor, szinkronban történik, tudunkon kívül, föld alatt, föld felett az országban. Hogyan is tudhatta ez a szerencsétlen ember mindezt? Szerencsétlen, mert rajta átfutván a hírek, szervezetének el kellett viselnie ezek »tartalmát«: benne lejátszódott a szenvedéseknek az a passiója, ami börtönök százaiban megtörténhetett.

És mindehhez tudnom kell: Jánosy nem amolyan »halottlátó«: médiumsága nem a közvetítésben merítődött ki. Ehhez a médiumsághoz kellett a »poéta doctus«-ság is: a felvett »anyag« szituálódik a tudatában már az álom idején, teológiai és poétikai archetípusokba kódoltan jelenik meg, a *hír* egyben a *műalkotás* nyersanyaga is. Nemcsak itt, és nemcsak így történik, ami megtörtént, hanem szervesül az emberi jelleggel – pontosabban: az *embertelen* jelleggel. Mert miről szól a teológia és a poétika: az embertelen, a bűnös világ kiváltódásainak rítusairól. A hóhér és az áldozat egyazon jelenlétéből hogyan születik meg az áldozás: a katarzis, amely az embert kimentí bűnös létéből. És kezdődik „minden előlről”, mint Babits „örök folyosó”-ján. Kortársai közül volt, aki látott „szilfán halat”,

mint egykor Horatius, és átélte a Passiót egyfajta tudat szűrőjén át. Csakhogy Jánosy tudatával nem vett részt ebben a rítusban, – ezért kortársai el is különítették magukat tőle. Mellőzöttségét elfogadták társi kötöttségnek, költészetének tudatonkívüliségét önmaguktól idegennek tartották. Nem azok vették maguk közé, ahová valójában tartoznia kellett volna, hanem azok, akik rálátással figyelték, felfedeztek benne valamit sajátos egyediségéből (Vas István a felfedező és Juhász Ferenc a közlő szerkesztő).

Mert amit az Újhold költői a tudat szintjén ütköztettek, az Jánosynál egy szinttel mélyebben történt, a tudattalanban. Nem személyes sorsának elfojtott erői pusztították, rongálták sorsát, hánykódtatták költészetét, mint hihették a vele rokonszenvező ismerők. Ez csak a felszín lehetett. Hozzá nem Freud a kulcs, sokkal inkább Jung, akit utóbb ő maga is értelmező-tanácsadóként fogadott el tanulmányai világában. Amikor már megértette önmagát, tudta, hogy az ő Vergiliusa poklainak megértésében csakis Jung lehet. Jung adja kezébe a ceruzát, hogy leírja álmait katasztrófáit. De a költő áll értetlenül szemben ezekkel a katasztrófákkal: mert tudja előzményeiket, tudja az archetípus múltbeli kötöttségeit, de nem tudja, mi sugallja éppen *most*, és éppen *ezeket* a történeteket. Veszi tehát őket, mint sorscsapást, és hagyja, hogy a kollektív tudattalanban vívják meg a maguk csatáját. Korábban magam „harcban a démonnal” címkével láttam el ezeket a verseket. Hívén, hogy maga Jánosy harcol önmaga kiszabadításáért. De ezekben a versekben nincsen semmi személyes: a küzdelem nem önfelszabadító. Annál inkább megkötött. Jánosynak ebbe a küzdelembe nincsen beleszólása: ez nélküle folyik, de őbenne. Ő csak pusztul ez által, hogy színterévé válhatott egy megújuló „Gügantomachiának”. Ezért van az, hogy a katharzis is csak látszólagos, esetleg poétikai: a költő beleszólása. A küzdelem a személyes sorson kívüli erők szembesülése: archaikus történet, amely a történelem mindegyik bugyrában újra és újra megismétlődik. Jánosy István legfeljebb az a nagy tudású, poétikai érényekkel megáldott modernkori Jób, akiben és aki által felerősödik ez a küzdelem. Azok a versei, ahol személyisége, gondolkozása, vágyakozása beleszól a műalkotásba, azok lehetnek jobbak-rosszabbak: ott száll vitába kedvelt vezetőjével, Junggal. Az ő tudata

számára ugyanis az Isten, aki őt annyi személyes vészből kiemelte – csakis jó lehet. És ebből következően a poétikailag kifejezhető világrend és világerkölc is erre a harmóniára törekszik. De azok a versek, ahol maga nem juthat szóhoz, legfeljebb a benne csatázó őserők öltöznek történetekbe, egyszerre hírt adva mai nem személyes és nem ismert történetekről és archetípust hozzá minősítésül, ezek lesznek az ő sajátosan egyedülálló alkotásai.

Nem az élete szól bele ezekbe az alkotásokba, hanem ezek formázzák még az életét is. Éppen ezért úgy vélem, hogy pályaképét – rendhagyó módon – nem szokványos monográfiával lehet leírni (mert ez esetben éppen életműve kiemelkedő értékei tűnnének el), hanem egyfajta párhuzamosan szerkesztett leírással: életét, álmait és verseit, mint különös, egymás által meghatározott műalkotást mutatom be. Bizonyítva egy paradox meghatározottságot: nem a miliő hozza létre a műalkotást, hanem éppen megfordítva: a műalkotás világra jöttéhez, alkotóelemként tartozik hozzá minden miliő. Ismerhetjük Jánosy Istvánt, a költőt és az embert, mégis a Jánosy neve alatt fennmaradó sajátos versek alakítanak egy ismeretlen Jánosy Istvánt, aki azért él, hogy álmait megálmodja, leírja, és azért válhatott költővé, hogy gyakorlata révén ezek a versek életre szülessenek.

A KÖLTŐ LÁTOMÁSA ÉLETÉRŐL

I. Sorsalakító pillanatok

A Jánosz család egyben kultúrtörténet is – kezdte a művészettörténész Frank János valaha a Firincről (Jánosz Ferenc festőművészről) szóló kritikáját. (Legfeljebb azt tehetjük hozzá: a Jánosz, Hugyec, Skultéty család.) Joggal, hiszen a család szinte mindegyik – közeli vagy távoli – tagja jelentős személyiség, és – hasonlóan, mondjuk a Dienesekhez vagy a Polányiakhoz – a világ minden tájára is eljutott közülük valaki, emlékezetes pályát megélve. De nemcsak előre – visszafelé is az időben beleépültek ősei a hazai kultúrtörténetbe.

A költő apja, a fiatal diplomás, volt Eötvös-collegista, dunántúli származású, a Berzsenyiekkal rokonságot tartó tanár Besztercebányára kerülve feleségül veszi tanítványát, a város egyik legrangsabb vezetőjének, építészének, Hugyec Györgynek leányát, Jolánt, kinek édesanyja Skultéty Paula. A Skultétyak őse, Hermann 1282-ben királyi privilégiumot kapott a felvidéki cipszerek letelepítésére. Maga a családnév is utal erre a feladatra, hiszen vezető, bírót jelent eredetileg. Másik neves elődjük, Severinus, bártfai lelkész magával Melanchtonnal levelezett. A dédapa, a nevét szlovákosan még Hudecznek író Mihály magyarul sem tudott, mégis nemzeti érzelmű magyar hazafi volt, annyira, hogy a téli hadjárat idején, amikor az osztrák tisztek mint tehetséges embert forspontra előállították, magával együtt a szakadékba siklatta szánfogatát. A költő apjának családja is régi időkig visszavezethető, a Jalu, Jánosi, ahonnan nevük is származik – a mai Adorjánháza elődje – első említése 1270-ből datálódik. Apjának testvérei magas rangú köztisztviselők, Gábor bátyja például, a front idején Szombathelyt elhunyt országgyűlési képviselő azok közé tartozott, akik a parlamentben a zsidótörvények ellen szóltak fel.

Ha erre a miliőre gondol a költő, látomása biedermeier és prerafaelita-szecessziós hangoltságúvá válik. Ugyanakkor ezt a kultúrtörténetileg szépen egymásra épülő családi legendáriumot természeti katasztrófákra emlékeztetően időnként a történelem keresztjezi: dosztojevszkiji görcsöket rajzolva bele a képbe. De hiszen már Jánosy kamaszlelke ilyen hangoltságú álmovilágba szövődött: „Mint kamasz rajongtam Dosztojevszkijért. Elképzelhető, mily hatással vannak a serdülőre, aki az életet úgyszólván nem ismeri, és a külvilág eseményeit még alig különbözteti meg álmai, álmovilága drámáitól.” Jánosy István ilyen szempontból élete során megmarad ennek a kamasznak. Minden tény, amellyel szembesülni kényszerül, tudatában ezen az álm-horizonton dolgozza fel, majd innen irányítja vissza a megélt élet alakítójaként. Ebben a kettősrajzolatú háttérben látja-láttatja önmaga feltűnését a költő, sajátos hullámmozgást alakítva: hol fent, hol lent, fényben és árnyékban. Amint – látni fogjuk – tudattalanjában fehér és sötét álmok fognak, hasonlóképpen élete eseményeit is ilyen hangoltságú horizontról tekintve fogalmazza életrajzzá tudatában. Ezt a horizontot érzékeltetendő kérdeztem a költőt, nem annyira életrajza történetiségére, mint inkább – költészete tudati formáltságára is hatással lévő – alakítottságára kíváncsian. A költő elbeszélése – mintha mesét mondana. Pedig mindegyik mesés elem megtörtént valóságos történelem. Csakhogy a költő életet, álmat, költeményt, olvasmány-élményt eggyéforraszt, egyetlen látomásban dolgoz fel tudatában. Kövessük úgy a mesét, amint tudatában a tények felveszik magukra ezt az álorcát.

Először is az álmok szerepéről életemben. Már kisgyerekkorom óta voltak, ha nem is gyakran, furcsa álmaim. Olyan izgalmas cselekményűek és kerekdedek, akár egy antik novella. Néha meg olyan megrázóak, szívbemarkolóak, mint egy Dosztojevszkij lélekdrama. Ezek az álmok már gyerekkorom óta igen sokat foglalkoztattak, mivel igen intenzív, szinte novellaszerűen tagolt történeteket álmodtam, amelyeknek eseményei sokkal érdekesebbek, mozzanatosabbak voltak ébrenlétem eseményeinél, ezért mindig nagyon izgattak: hogyan tudnám megfejtetni izgalmas üzenetüket, később ebben segítségemre voltak C. G. Jung írásai. Álmairól naplót

vezettem, és próbáltam ébrenlétem eseményeivel szembesíteni. Úgy találtam, hogy az ébrenlétet és az álmodást egyetlen időkontinuumként éljük meg, és így is ábrázoltam a *Pokoltánc szarvasokkal* című versciklusomban. Az álmoknak következő fajtáit tapasztaltam:

1. *Személyes álmok*. Először is leválasztottam az álomnak azon mozzanatait, melyek felismerhetően az ébrenlét eseményeiből adódtak. A kettőt összehasonlítottam. Az álom az ébrenlét motívumait számos esetben módosította, átköltötte. De hogyan? Ebből következtettem az álmok speciális üzenetére, hogy tudniillik valami *elfojtott vágyat* fejez ki, vagy szorongást okozó *fóbiát*. Ezek a vágygondolatok vagy fóbiák különösen beszédesen fejeződtek ki kamaszkori álmaimban: nagyrészt nemi sóvárgások voltak, vagy épp a felettes én hatására irtózás a nemi egyesüléstől, mert ez a „halálba húz”. De természetesen álmaim másfajta üzeneteket is közvetítettek.

2. Második csoportja álmaimnak olyan *szörnyűségek átélése*, amelyek ugyan az álmodóval nem történtek meg, de jócskán hallott róluk, hogy nap mint nap megtörténnek másokkal: ilyenek a koncepciók percek, rafinált kínzások, kivégzések. Az ilyesmit az álmodó úgy éli át, mintha vele történt volna meg. Ez aztán együtt járt szabálytalan pulzussal, tachycardiával, légszomjjal, csúnya rosszul-léttel.

3. De az álmoknak akad nagyon sok olyan eleme is, amit a személyes ébrenlét mozzanataiból már egyáltalán nem tudunk értelmezni, mivel nem találunk semmi kapcsolatot. Ilyenek például a *jós álmok*, amikor az álom előrevetít egy olyan szituációt, amely az álom időpontjában teljesen érthetetlen, de később bekövetkezik. Ez az álomfajta közismert. Gyönyörű példákat találunk rá a Bibliában. Különösen József jeleskedett ilyen álmokban.

4. *Archetipikus álmok*. Olyan álmok, amelyeknek már semmi vonatkozásuk sincsen személyes életünkkel. Ezek a személyes tudatalatti alatt rejlő mélyebb lélekrétegből, a *kollektív tudattalan*-ból merülnek föl, és a lélek legbensőbb struktúrájából adódnak, mely a filogenezis folyamán évezredek alatt alakult ki. Ezeket az álmokat

különös figyelemmel kell kísérnünk, hiszen valami személy fölötti, transzcendens üzenetet közvetíthetnek.

Idejegyeztem őket, mégpedig rögtön utána, olykor versben is. Nem mintha verset akartam volna írni, hanem egyszerűen azért, mert így könnyebben és gyorsabban tudtam fogalmazni, mint prózában, amelyben minduntalan elvesztem a részletekben. A feszes versformának óriási a fegyelmező hatása. Tulajdonképpen álmodom őket, és a vers leírásában nem változtatok rajta semmit. Az álmok megfejtéséhez Jung módszerét használtam fel. Először kiemeltem az álomból minden olyan mozzanatot, ami a külső életből adódott (személyeket, eseményeket), és megfigyeltem, hogy ezek hogyan módosulnak („torzulnak”) az álomban, s próbáltam kideríteni ennek az okát (Tárgyi fokozat – Objektstufe). Azután azokat a motívumokat figyeltem meg, amelyekhez az életből semmi támpontot nem találtam. Jung szerint a tudattalanból felható lélekerők működtetik és kódolják titokzatos szimbólumokba, melynek megfejtése azért nehéz, mert sokszor többértelműek (Alanyi fokozat – Subjektstufe). Az is fontos, hogy ne egyes álmokat vizsgáljunk, hanem minél hosszabb álomsorozatokot próbáljunk egybelátni, egymásból megfejteni – természetesen egyeztetve az éber élet eseményeivel: hiszen álom élet, éber élet egyetlen összefüggő kontinuum. És az álmokat az említett négy szinten kell analizálni: egyes életszakaszokban milyen típusú álmok dominálnak. Ezzel a totális módszerrel megsejthetjük, hogy az álmodó egész *élelsorsa*, mint folyamat, merrefelé tendál – ezt a folyamatot Jung Individuations-prozessnek nevezi. Én a lelket mindig valami nagy egésznek fogtam föl, amelyben az olyan ellentétpárok, mint tudat és tudattalan, értelem és érzelem, ébrenlét és álom küzdenek egymással, és szerencsés esetekben *kompromisszumban* békülnek meg.

Ami pedig az életrajzomat illeti, íme a kezdet: 1919-ben születtem Besztercebányán. Szülőházam egy meglehetősen nagy, egyemeletes neoreneszánsz épület, nagyapám, Hugyecz György tervezte. Építési vállalkozó volt, már a millenniumi földalatti építésében is részt vett, ő építette a selmecbányai főiskolai épületeket, és a múlt század kilencvenes éveiben városi mérnök, aki az akkori igen tevékeny, kiváló polgármester, Csesznák Gyula irányításával

alakította ki Besztercebánya modern arculatát, úthálózatát, csatornázását; mivel a házakban lévő középkori kutak már életveszélyesen szennyezettek voltak, létesítette a vízvezetékét, melyet több kristálytisztá hegyiforrás táplált. E létesítményeiért és legendás segítőkészségéért ő volt a legnépszerűbb ember a városban. És nagyon magyar érzésű, noha egyetlen őse sem volt magyar nevű. Amikor én születtem, május 18-án, már odahallatszott Stromfeld Aurél hadainak ágyúzása. Nagyapám nem tudott aludni, egész éjjel járkált föl-alá a szobájában. Barátja megkérdezte: „Minek várod a magyarokat? Azok kommunisták, és téged, a burzsujt majd fölakasztanak.” „Mindegy, magyarok lesznek itt” – felelte nagyapám, aki ez idő tájt már tönkrement. A háború kitörése után lényegében megszűnt az építkezés, munkásait ekkor is fizette, mert családjaiknak élnie kellett, ha nem is volt munka, meg aztán a hadikölcsön... Ilyenféle gondokban emésztődött, cukorbaja elhatalmasodott. Megtudta, hogy a cukorbajt Pesten már inzulinnal gyógyítják, oda akart utazni, de a cseh hivatalnok nem adta meg a vízumot neki, így kómába esett, és meghalt 62 éves korában.

Mikor körülbelül ötven év múlva először jártam szülővárosomban, meglepett a város Ferenc József-kori arculatának bájosága; meghatódva döbbsentem rá: ilyenre Csesznák polgármester és nagyapám tevékenysége, szépérzéke alakította ki. Nagyapám restaurálta a Várkörzetet, a korábbi elépített állapotából előhíva a Donjon földszinti gótikus árkádjait, a nagy plébániatemplom hajóján és szentélyén legalább jelezte a korábban befallazott óriás gótikus ablakkávékat, visszaállította a Mátyás-palota eredeti gótikus képét. Nagyapám kedvenc tevékenysége volt a középkori épületek restaurálása. Például ő restaurálta a garamszentbenedeki apátsági templomot is, és a városban is szenvedélyesen küzdött azért, hogy a középkori házak homlokzatát ne építsék át modern stílusba. Hát azóta Besztercebánya sokat fejlődött, nagyobbodott, de a régi értékeiből sok mindent el is veszített. Nagyapám idejében még megvolt a Garam menti teljes középkori déli várfal a régi házakkal együtt, utóbb egyetlen bástya kivételével lebontották az egészet.

„Ő ezt nagyon fájlalta volna” – teszed hozzá az elbeszéléshez, ezzel mintegy az ő horizontját is beleolvasztva látomásodba. De

immár lépünk ki a nagypa kultúrköréből, te mire emlékszel az akkori időkből. Illetőleg emlékszel egyáltalán valamire?

Erre pontosan emlékszem: két éves koromban leégett a házunk. Engem átvittek az átellenben lévő házba, a csehszlovák csendőrpáncsnok, egy Maischeider nevű szudétanémet úr lakásába, kinek a felesége jóban volt nagymamával. Amikor kirohantunk az égő házból, ez a hölgy az ölébe kapott és felvitt magához, és én az ablakból néztem a tüzet. Először egyetlen óriás lángcsóva lobogott az éjszakába a tető fölött: az égig ért, és fehéren, sárgán, vörösén hajlongott; a tűzoltóautók vízcsóvíai meg sem kottyantak neki. Később, már amikor a láng lelohadt, olyan furcsa volt a ház tető nélkül, és egymásután kicsi lángnyelvek futottak végig a falkoronákon.

A házhoz egy kis erdő tartozott, óriási, öreg fákkal, és a fák mélyén állt egy kis lugas. Unokatestvéremmel – négyévesek voltunk – naphosszat ott játszottunk. A kerítés mögött, a téglagyárban ott sorakoztak a téglarakások. Átmásztam a kerítésen, és adogattam be a téglákat, ugyanis elhatároztuk, hogy emeletet építünk a lugas tetejére. Aztán egy gyönyörű, meleg nyári éjjel meg az ötlött eszünkbe, hogy ott alszunk a lugasban. Szüleink megengedték, és máris hozták a matracot, dunnát, párnát. Hát persze nem aludtunk el, füleltünk az éjszaka hangjaira. Hanem egyszer csak villogni kezdett, egyre közelebből és erősebben dörgött. Mi elhatároztuk, hogy kitartunk, és nem megyünk be. Már egészen a közelben csapkodtak a villámok, a vakító fény a dörgéssel egybefolyt. Mi ekkor sem mozdultunk, pedig a szélviharban kísértetiesen csavarultak fölöttünk a fák. Eleredt az eső. Ekkor jöttek szüleink és – hiába ellenkeztünk, kapálóztunk – behurcoltak minket.

Nemsokára meghalt nagymamám is, láttam a halottaskocsit. Anyám azt mondta: nagymamám az égbe ment. „Akkor miért kocsin viszik, miért nem repülőgépen?” – kérdeztem.

És az idill vége?

A besztecebányai házat nagymamám eladta, valamint átellenben a nagyobb bérházat is, ahol Maischeiderék laktak. Míg nagypapám élt, a család összes vagyoni és gazdasági ügyeit ő intézte, nagymamára csak a háztartás maradt. Most a nyakába szakadt minden, a

vállalat fölszámolása (adósságok!), és úgy látszott, hogy az egész család átköltözik a trianoni Magyarországra. Nekünk mindenképpen mennünk kellett, mert apámat kiutasították, Edith nagynéném férjezett Vácott, Lívi nagynéném egy pesti férfihoz volt férjhez menendő, s hogy magyar iskolába járhassanak: a tizenöt éves Magda és a tizenhárom éves Géza is jött velünk. Apám íratta be Magdát az Erzsébet Nőiskolába, ahol ő is tanított, Gézát pedig a Fasori Gimnáziumba. Ezek a hercehurcák nagyanyámat annyira megviselték, hogy szívinfarktus érte, és meghalt Szliácson, 1922-ben, 54 éves korában.

A megkapaszkodás?

A fordulat után apám már nem taníthatott a besztercebányai gimnáziumban – lévén dunántúli születésű, no meg a tannyelv is megváltozott. Szerencsére rögtön kapott állást a pesti Erzsébet Nőiskola tanárképző főiskolai tagozatán. Hamarosan mi is utána költöztünk. Hetekre vagonlakóvá lettem, mert a bútorainkkal megrakott teherkocsit igen vontatottan továbbították, és anyámmal együtt ott laktunk. Aztán Mátyásföldön lett egy kis kertés villánk a Géza utcában: kis gyümölcsössel, konyhakerttel. De anyám, a „hegyek lánya”, sehogy sem tudott megszokni az egyhangú síkságon; elhatározta, hogy a mátyásföldi ház árából és a besztercebányai örökségből Budán, a hegyek között vesz egy nagy házat. Alkudozott egy gyönyörű gellérthegy-i villára, de ügyvédje, akinél a vételárát már letétbe helyezte, az egész összeget elsikkasztotta. Így egyszeriben földönfutókká lettünk, és be kellett érnünk kétszobás lakással, először az Attila utcában, a Vár alatt, nem sokkal utóbb a Fény utcában, a 2/d alatt (ez a lakás már nincs meg). Ezekről már sokat megírtam versben is, prózában is.

Csak a két-három történetet, a lélekrajzod szempontjából legfontosabbakat!

Nagybátyám, Géza – akkor még fölsős gimnazista – valamit ki akart vágni kartonból, s ehhez vitte a papírvágó ollót: maga előtt tartotta és szórakozottan csattogtatta. Az ajtóban – ismert szeles mozdulataival – szembefutott vele anyám, egyenest bele az ollóba. Szerencsére az olló hegye a belek között csúszott el, így nem lett nagyobb baj belőle.

Nagyon szerettem a HÉV-en utazni. Nem tudom miért, annyira tetszettek nekem a zöld kocsik és a motor átlóra állított két négyzetből álló áramszedője.

Az Attila utcával kapcsolatban is csak egyvalamire emlékszem. A kapualjban ácsorogtam, és előttem zuhant a járdára egy kis cselédlány. Kiugrott az ötödik vagy hatodik emeletről. Úgy feküdt ott tarka népviselet ruhájában, mint egy kócos nagy krizantém.

A Fény utcai lakás?

Erről már több emlékem maradt, első elemista koromtól kezdve egészen gimnazista koromig. A kétszobás lakás valóságos tömegszállás volt. Egyik szobában lakott a család: szüleim, én és két öcsém; a másik szobában és a konyhában a „többiek”. Mindig lakott nálunk egy-egy menekült felvidéki lány vagy árvalány »kis-asszony« címen, aki anyámnak a háztartásban segített, azután hosszabb-rövidebb ideig itt lakott a nagynéném, továbbá apámnak egyik-másik egyetemista unokaöccse, és végül a már említett Géza nagybátyám, aki ekkor a Műegyetemen építészhallgató volt. Neki már csak a spájzban jutott hely: a polcok fölé barkácsolt magának ágyat, ahová létrán mászott föl. Csudálatos ember volt, legendás ügyességű, gyémánteszű. A Műegyetemen általában kitűnőre vizsgázott, néha azonban elunta a »taposómalmot«, ilyenkor hetekre eltűnt a Tátrába vagy Zakopanéba, ott megnyert számos síugróversenyt, hazahozott egy csomó arany- és ezüstérmet. Vagy egyszerűen áttette a székhelyét Besztercebányára, ott harmonikájával járta a falvakat, és muzsikált a fiataloknak, akik imádták.

Hogy hívták nagybátyádat?

Hudecz Géza. A *Falun* című versem egyik strófája róla szól:

LAKODALOM

*Nagybátyám pörge kalappal a szemöldökén,
halina pantallóban, bocskorban,
szalagos harmonikával vándorolt a vad
kék-árny havasok alatt
zöldes-lilás, fenyőfátylas alkonyban.
Ködmönös legények mentek utána,*

*s a lányok: lengő kékliliomok,
táncra keltek az éjszakába.
Szálltak, szövődtek az ős Valaska-dallamok,
Láthatatlan dallamszövőszéken
szötte össze szívüket. Egyik faluból a másikba
döcögtek, vánkossokkal, ládákkal rakott szekerek,
s lettek boldog apák, anyák.
Kérték: maradjon velük örökre,
de ő fölment a medvefej-csúcsra,
aludt a gránit szirten,
csak a villámok csapkodtak harmonikája körül.*

Fizikai bátorságban nem ismert lehetetlent. Egyszer fogadott a barátáival: nincs olyan nagy kutya, amelyet ő ne tudna ártalmatlanná tenni. Mutattak neki Óbudán egy óriási dögöt: akkora volt, mint egy tehén. Géza négykézlábra állt és úgy ugatott. De a kutyát ez nem hatotta meg, összeharapdálta. Ekkor a szó szoros értelmében »két vállra« fektette az ebet. Persze, számos sebtől vérezve. Azért emlékezem ilyen részletesen Géza nagybátyámról, mert a felnőttek közül egyedül ő foglalkozott velem. Zajos öcséimmal ellentétben én nagyon csendes és félrehúzódó gyerek voltam. Ezért a felnőttek észre sem vettek, egyáltalán nem foglalkoztak velem, amit nem is bántam, behúzódtam egy kuckóba, ott képzelegtem, rajzoltam vagy éppen szereltem. Nagybátyám fölfigyelt e manipulációmra, és segített nekem: összeállított egy egész elektromos hálózatot, amelyen kis villanykörtek gyúltak ki és aludtak el. Aztán pontosan elmagyarázta, hogyan működik az elektromotor, a gőzmozdony és az autó, lerajzolta keresztmetszetüket, a dugattyúk keresztmetszetét és az áttételeket. De beszélt nekem egész másról is. Ő nem evett húst, főleg tejféléken élt, buzdított: én is szokjak rá a tejkosztra. Ugyanis Mahatma Gandhi volt az ideálja, akinek életéről és mozgalmáról sokat mesélt nekem. Máig is az egyik legmélyebb élményem, sőt szerelmem, és az emberiség egész jövőendő boldogulását, katasztrófától megmenekedését én Gandhi eszméinek megvalósításától várom ma is. 1929-ben Géza elutazott Sanghajba, és soha többé nem tért vissza.

Pont Sanghajba?

Ennek az előzménye a következő. Idősebb nagybátyám, Hudec László építészmérnök (ő megint szlovákosan írta a nevét, mert azt könnyebb volt *angolul* – »Judek« formában – kiejteni) a szibériai hadifogságból átszökött Kínába. Sanghajban először egy építővállalat alkalmazottja lett, majd amikor jól megvetette a lábát, önállósodott mint szabadon vállalkozó tervező építész. Kiváló munkáját siker koronázta, egymás után tervezte Sanghaj legfontosabb épületeit: nagy kórházat, »felhőkarcoló« szállodát, színházat, bankokat, templomokat. Géza nagybátyám egy kicsit hosszúra nyújtotta sielő szabadságát, úgyhogy nem tudta letenni vizsgáit, és így félévet vesztett. Ezen a család kétségbeesett. Megírták Laci bácsinak, ő pedig úgy döntött, miután amúgy is szüksége volt munkatársra, Géza utazzék ki hozzá és lépjen be a vállalkozásba. Sehogy sem akart elmenni. Az Orient expressz már elindult, úgy rohant utána, és csak a váltóknál ugrott föl az utolsó lépcsőre. Bátyja csak annyi pénzt küldött neki, ami épp elég az Amerikába érkezéséig, ott aztán álljon a lábára és a saját keresményéből folytassa útját Sanghajig. New Yorkban beállt egy vendéglőbe tányérmosónak. Közben lázasan tanult angolul. Amikor úgy-ahogy megtanult, előléptették pincérnek, majd főpincérnek. Ekkor már összejött annyi, hogy eljusson Sanghajig. De közben bélcsavarodás miatt meg kellett operálni, és az operáció elvitte minden keresményét. Levélben írta: nem altatták, ensemével látta, mint terítik ki a beleit egy fehér kendőre. Aztán mégis eljutott Sanghajba, munkába állt. Telt-múlt az idő, bátyja fiatal felesége – egy gyönyörű, macskatekintetű szőkeség – beleszeretett. Hogy elkerülje a bonyodalmakat, elköltözött bátyja házából és állását is felmondta. Máshol helyezkedett el, és a kínai negyedben bérelt lakást. Valahogy elege lett a fehér emberekből. Barátnője lett egy bájos kínai tanárnő, és a lakásában egyre szaporodtak a macskák, lévén macskabolond, és – Gandhi követőjeként – a szaporulatot nem pusztította el. A macskákon kívül másik szenvedélye lett a motorbicikli. Evvel is sorra nyerte az aranyérmeket, mint hajdan a síugrással. Aztán újabb bélcsavarodás. Megoperálták, de már nem tudták megmenteni. 26 éves korában halt meg. Utólag úgy látom: a családnak is és főleg Laci nagybá-

tyámnak nagy tévedése volt, hogy Gézára mindenáron ráerőltették az amerikai stílusú gründoló-vállalkozói életformát. Semmi sem állt tőle távolabb. Senkinek nem ártó gandhizmusával, síugrásaival, falusiakat bővölő harmonikájával, vakmerő kalandjaival Don Quijote-szerű gyöngéd, költői lélek volt, valóságos Krúdy-figura. Az egyedüli felnőtt, aki gyerekkoromat lebilincselte és elbűvölte. Később testvéreimmel – mindhárman: István, György, Firinc – művészi valónkkal a Géza útját követtük. Gyurka négy évvel fiatalabb nálam, 1923-ban született, Firinc 1926-ban.

Géza halálának volt még egy váratlan epilógusa is. Már rég nem kaptunk tőle levelet, úgy-ahogy el is felejtettük. Egy napon anyám – tőle egészen szokatlanul, mert nem láttam soha sírni – jajongani kezdett: „Jaj, Istenem, mi van a Gézával, valami nagy baja történt!” Nemsokára jött a távirat: meghalt bélcsavarodásban. Én a lelket valami *energiakvantumnak* képzelem, amely valamilyen formában megmarad a halálon túl is, különben hogyan magyarázzam meg, hogy anyám Budapesten egyidejűleg megérezte a Sanghajban élő testvére – nagybátyám – halálát. Ezt az elemi jelenséget nem tudom másképpen elemezni, csak úgy, hogy a halál pillanatában valami nagy energiacsomósulás kiszabadul a világűrbe, s ezt az állapotváltozást egy arra különösen érzékeny másik lélek megérzi. Minthogy számos analóg esetről hallottam, meggyőződhettem e jelenség törvényszerű mivoltáról.

Amikor az egyik legendás alak léte imigyen szertefoszlik – itthon, a Fény utcában ekkor születik családok újabb legendás szereplője: Firinc. Nemkevésbé jelenésektől megelőzőtten.

Fény utcai életünk még kavargóbban alakult, amikor anyám nénje, Edith odaköltözött a fölöttünk lévő lakásba. Ő süket volt, aminthogy a férje is, Gerstner Ödön festőművész, rajztanár (különben Latinovits anyjának másod-unokatestvére). Nagynéném még kétéves sem lehetett, amikor agyvelőgyulladásra kapott, mert a kis cseléd, akire őrzését rábízták, a huzatos kapualjban a bakájával csevegvén túl soká ácsorgott karján a kisleánnyal. Mikor Edith férjhez ment, orvosa a lelkére kötötte: vigyázzon, ha gyereke lesz, ő megvakul. Ő mégis akart gyereket. Terhessége utolsó hónapjában költözött ide – mivel férje sokat volt távol –, hogy mégis legyen

a közelében valaki. Megszületett egy kislány, és amitől az orvos óvta, be is következett: megvakult, ha nem is egyik napról a másikra, de fokozatosan. Hogy mind kevésbé lát, ezt nem akarta tudomásul venni, maga akarta fürdetni, pelenkázni a kicsit, amikor már alig látta. Úgyhogy bizony megtörtént, éppen amikor anyám felment: a csecsemő az asztal alatt ordított, és Edith az asztalon kotorászott. Még veszedelmesebb volt a fürdetés, hiszen a kicsi vízbe fúlhatott volna úgy, hogy anyja észre sem veszi. Ilyenkor anyámnak úgy kellett kimarni Edith kezéből a pólyást ádáz verekedéssel, mert néne sehogys sem akarta tudomásul venni vak voltát. Ilyen viszontagságok közepette hordta ki anyám harmadik fiát, Firincet. Nem csoda, hogy olyan erős gyomorszáj-szűkülettel született, hogy az orvos már eleve életképtelennek ítélte, mert nem maradt meg benne az étel. Azt ajánlották: hagyja meghalni. De anyám ebbe nem nyugodott bele. Egy másik orvos azt mondta neki: akkor hát próbálja meg a lehetetlent, szoptassa minden órában éjjel-nappal, és utána tartsa függőlegesen. Ha ő, az anya kibírja ezt, a gyermek talán megél.

És a várost hogyan szövi életébe a gyermek?

Ezek között a napi események között éltünk ott a kétszobás tömegszálláson. Életemnek mégis ez volt egyik legemlékezetesebb időszaka, talán éppen a drámaian zajló sok esemény miatt. Meg aztán a környéket is nagyon kedveltem. Iskolába a Várba jártam, a Bécsi kapu térre; a sok kocsi között evickéltem át a Széna téren, ami kicsit félelmetes volt; aztán neki az Ostrom utcának. Rengeteget csatangoltam a Várban az öreg házak között, amelyek emlékeztettek a besztercebányai főtér házaira. Szemem megszokta a szépet, a régiest. Mikor átköltöztünk a Damjanich utcába, nagyon hiányoltam ezt a környezetet: a Széna téren a sok lovat, a Várban az öreg házakat.

1929-ben, amikor már elvégeztem a negyedik elemi, szüleim ragaszkodtak hozzá, hogy a Fasori Gimnáziumba járjak, ahol apám is tanított. Igen ám, de mert a villamos drága volt, apám biciklin karikázott oda, ott evickélt hóban, lucsokban a Margit hídon, a számtalan villamos, autó, lovas kocsi közt, csúszkált a jeges úteszten – erre engem még alkalmatlannak ítélték: be kellett költözni

közelebb a gimnáziumhoz. A Damjanich utcába költöztünk négy-szobás lakásba, ott már elhelyezhettük a közben megérkezett beszercebányai bútorainkat. Ezek közül két szoba bútorzata volt kiemelkedően szép: a férfiszobáé és az ebédlőé. Ez utóbbi egy hatalmas faragott pohárszékből állt, egy kihúzható nagy asztalból, szépen esztergályozott hat székkal. Nemes arányaival az egész együttes olyan nyugalmat árasztott, mintha a világon semmi sem változott volna meg, pedig velünk már egypárszor ugyancsak minden megváltozott. A férfiszoba bútorzata meg valósággal kastélyba illő volt: két óriás kétrészes könyvszekrény, a tetején háromszögű címeres-foszlányos oromzattal, velencei barokk stílusú asztal és hat szék csupa spirális lábakkal, pántokkal, spirálos oldalszegélyekkel, és ugyanilyen négy nagy karosszék meg persze nagyapám faragványos íróasztala. Érdekes módon kerültek a családba ezek a bútorok. Anyám nagybátyja, Skultéty Ede, iglói műmalom-igazgató reménytelenül szerelmes volt Madarász Viktor lányába, a szintén festőművész Babiskába. És amikor ez a kiváló hölgy felszámolta lakását, mert Párizsba költözött, Ede bácsi kegyeletből megvette tőle a bútorait. Így minden darabon a Madarász- (vagy Szontágh-) címer pompázott: egy dús lombú fa.

A Damjanich utcai lakás legnagyobb vívmánya volt számomra, hogy nyertem egy apát. Ugyanis a Fény utcai lakásban apámat alig láttam: mikor még aludtam, ő már kora reggel elment, és mikor este megjött, akkor már újra aludtam. Tudóskodó ember volt, a csendet kívánta, semmi helye-keresnivalója nem volt a kétszobás tömegszálláson. A gimnázium tanári könyvtárában volt a főhadiszállása, délelőtt leadta az óráit, a lyukasórákban tudományos kutatásaival babrált, aztán elment a Király utcai Sipos vendéglőbe ebédelni, innen vissza a könyvtárba, ott egy kicsit szunyókált a kanapén, aztán következtek a magánórái egész estig, majd még egy kicsit olvasott a könyvtárban. A mellékkeresetre bizony nagy szüksége volt a családnak, hiszen a tanári fizetés még egygyermekes család eltartására sem futotta, nemhogy egy egész Fény utcai kolóniára. Így hát elemista koromban nem volt apám. De tulajdonképpen anyám se volt: beletűnt a tömegszállás nyüzsgésébe, egyik volt a sok nő közül. És még csak nem is közelíthettem hozzá, mint más

nőkhöz, mint például Elzához, a felvidéki árvalányhoz, aki »kis-asszony«-ként lakozott nálunk. Elzához olyan közel jöhöttem, amennyire csak akartam: ölébe vett, simogatott. És amikor szerelmi bánatában beleugrott a Dunába, de kimentették, mint kis pajtása részt vehettem bánatában, vigasztalhattam.

Ez már műalkotás-formát is öltött a Kisasszony című novellában.

De milyen is volt a kisiú anyja? Egy kései versem erről így vall:

*Az én anyám nem volt anyám.
Az én anyám volt vadóc nővérem.
Száguldtunk sível nyaktörös lejtőn,
versenyt suhantunk kacagva félszet:
hogy fatörzsekbe belécsapódunk.
Az én anyám a veszedelmek vásott kamasza volt,
gyerekes lelkű játszópajtásom,
kamasz-szép arca kígyóvá bűvölt.
Mária volt nékem komoly anyám,
ki előtt loppal letérdepeltem.
Csillagzó gyertyák káprázatában
karjában fogta sugár öcsémet,
s nézett rám anyás száналommal.
Ő tudta már, hogy mennyi magány, kín
a sorsom, mennyi hajótörés lesz.*

Az az álom-kislány mégiscsak az anyám, mert valóban olyan vadóckislányos volt. Ez a vadóc Pallasz Athéné nemcsak a fiai közeledését, kedveskedését háritotta el, söpörte le, hanem a férjéét is. A kisiú ezt észrevette és ahelyett, hogy – a freudi séma szerint – féltékeny lett volna apjára, inkább együttértett vele. Anyja felséges Pallasz- vagy Artemisz-voltába a kisiú már beletörődött, valahogy természeti adottságnak tekintette. Így hát semmiféle Oidipusz-kapcsolat nem alakulhatott ki köztük, ami a maga idején a gyermek egészséges lelki fejlődésének egyik feltétele, ám a fiú felettes énje teljesen anyja erkölcsi követelése alapján formálódott ki, már korán belerögződött a dogma, hogy az erotikum, illetve végső soron

a szeretkezés nemcsak halálos bűn, de *maga a halál*. Az erotikum, a nemiség a legszigorúbb tabu volt: kizárólag a házastársak intim viszonya gyermeknemzés céljából. Az, hogy gyönyör forrása is lehet – ezt sátáni kísértésnek tekintették. Anyám teljesen ebben a világban élt, és a kisfiú felettes énje is hovatovább evvel azonosult. Nemcsak a tudatában, tudat alatt is, hiszen már abban a korai álmában is a tudattalanából törtek föl ilyen késztetések. Körülbelül nyolcévesen álmodtam, és talán 14 éves voltam, amikor lejegyeztem, majd sok évtized után versbe fogalmaztam:

EGY KISFIÚ ÁLMAI

*Mint gyöngyhalász a tengerbe merül,
s a zöld vízen át ott sejtelmesen
elődereng egy elsüllyedt hajó.*

*Ráják, polipok úsznak előtte el.
Benéz az egyik kerek ablakon,
ott a kajútben lábbal szembe véle
fekszik egy nő – hosszú selyem haja
süllyed, emelkedik, ahogy a víz
halkan lélekezik.*

*Ruhája derékig fölgyűrődve:
hasa, térde, combja pőrén kifehérlik,
de mintha fényes opálkőbe vonva
– a teste foszforeszkál.*

*Órjas szemével szemközt néz vele
– Anyja szeme! – de orra, szája más:
sokkal fejletlenebb – még kisleányé.*

*Ki lehet ő? A lombruhás Genovéva,
kiről éjente annyit álmodott?*

*Kit uránál a gonosz sáfár bevádolt
szajhaság vádjával, mert nem akart
a szeretője lenni –*

*Az ura hitt a hamis vádnak, s elűzte
a hű hitvest a zord erdőbe, hol
kószálnak farkasok – ott szülte meg*

*kicsinyét, s étet hordtak állatok...
Félálomban szőtte tovább az álmát,
hogy behatolt a kajütbe, s köpenyével
a lány föltárult testét betakarta,
s akkor megéledett, kinyílt szeme.
A meztelenség, az volt a halál.*

A víz alatti lét azt hangsúlyozza, amit úgyis tudunk, hogy a tudatlan nagy, hallgatag birodalmában vagyunk. A hajó közismert női szimbólum. A nő a kajütben deréktől lefelé föltakarva fekszik. A szeme az anyáéra emlékezteti, de nem, ez mégsem az anyja, ez a lány sokkal fiatalabb, kislányosabb. A vágygondolat világos: szeretné látni anyját meztelenül, de rögtön működésbe lép az álomcenzúra: nem, ez nem az anyja, ez más: egy kislány. Az erotikum *maga a halál*: a feltakart testű lány halott, de amikor a fiú betakarja, rögtön feléled.

Anyámhoz így nem közelíthettem; artemiszi lénye csak taszított: maradj távol! csak semmi kedveskedés! Így taszította apámat is – csoda, hogy apám kitartott mellette. Úgyhogy kisgyermek éveim valami nagy-nagy magányosságban őrlődtek le, egyedül nagybátyám, Géza törte át ezt a magányt. Iskolapajtásaim pedig folyton csúfoltak nagy fejem miatt: Bagoly, Buhu, Huhuhu. Közöttük valóban úgy éreztem magamat, mint a csali bagoly a héják között; szüntelen ingereltek, sebeztek, gúnyoltak. Fokozta ezt az is, hogy a negyedikes tanító bácsi is folyton gúnyolt, mert nem figyeltem az órán, nem tudtam, miről van szó.

De most, hogy apám nagy önálló szobához jutott, amelyben függetleníthette magát a család nyüzsgésétől, többet volt otthon. Különben is latintanárom lett, az iskolában mindennap egy órán át együtt voltunk. Egyszeriben óriássá nőtt előttem, mint Jékely Zoltán előtt az apja:

*Olyan nagy már az árnyékból kibomlón,
mint egy órjás, tán ő maga a templom;
.....
és elborítja mint valami felleg.*

*Mily pöttöm ő roppant alakja mellett!
S most lehajol, s félkarra ölbekapja:
mint az Isten olyan erős az Apja!*
(Jékely Zoltán: *Apa-váró*)

Nagyon szigorú volt, a fiúk mégis szerették, mert nagyon világosan magyarázott. És volt humora, amellyel még a legkínosabb ügynek is ki tudta húzni a méregfogát. A latintanulás mégsem volt terhes. Ugyan keményen meg kellett tanulni a nyelvtant és a szavakat, a többi ment magától, mert minden olyan értelmes-világos volt. És otthon együtt ebédeltünk, vacsoráztunk vele! Ilyenkor – ha anyámtól egyáltalán szóhoz jutott – a történelemről folyt a szó, főleg a magyar vagy az antik történelemről.

És az iskola, a legendás Fasori Gimnázium?

Kiváló volt a magyartanárom is: Kerecsényi Dezső, így az ő és apám együttes hatása hamarosan eldöntötte bennem érdeklődésem irányát, és ez: irodalom és történelem. A férfiszoza tele volt könyvekkel, latin auktorok, történelmi kútfők özöne és a szépirodalom: magyar, orosz, francia klasszikusok szinte hiánytalanul. Apám még az Eötvös-collegiumból hozta rajongását a francia irodalom iránt; megjelenésük után rögtön Párizsból hozatta meg a legfrissebben megjelent szépirodalmat: R. M. du Gard, Gide, Mauriac, Claudel, Duhamel, Cocteau, Proust köteteit. Sajnos ezeket nem olvashattam, mert nem tudtam franciául. Viszont annál nagyobb reveláció volt számomra Dosztojevszkij, Tolsztoj és a Nyugat költői: Babits, Ady, Kosztolányi, Tóth Árpád, mert ezek is megvoltak szinte hiánytalanul. A poézisben Babits és Arany lett a mentorom, és még valaki, apám családi költője: Berzsenyi. Apám a Berzsenyi-versenken mutatta be a metrikus, antik verselés szabályait, így tizenöt éves fejjel már Szappho strófáiban verseltem.

A huszadik századi költészetnek számtalan alakját ihleti és vezeti el a költészethez éppen Berzsenyi.

Berzsenyi nekem nagyon sok mindent jelent. Különben a Berzsenyi családdal rokonságban is vagyunk apám révén, de nekem valami mindennél nagyobb kötődést jelent az ő művészete a klasszikus, antik, örök emberi humánumhoz és szépséghez. A köl-

tészetnek a lényege nem lehet más, mint az emberszeretet és a szépség, ezt ma se szabadna elfelejteni. Még egy váratlan felfedezésem akadt apám könyvtárában: Kant *Kritik der reinen Vernunft*-ja. Gyarló némettudásommal ezt a könyvet lapról lapra jegyzeteltem, és ez lett föltámadt filozófiai érdeklődésem alapjává. Egyik osztálytársam, Harsányi János meg Spinoza *Etiká*-ját adta kezembe és Einstein relativitáselméletét magyarázta nekem. Ez érdekes: hogyan érdeklődhetik egy megrögzött humán filozopter – aki én voltam tizenöt éves fejjel – a természettudomány legújabb forradalmi vívmányai iránt? A Fasori Gimnáziumban mindez a legtermészetesebb volt. Hiszen tanárom volt Mikola Sándor, aki Neumann Jánosnak és Wigner Jenőnek is legendás tanára volt. Továbbá Renner János és Faluba György. Az említett osztálytársam, Harsányi János most Amerikában az egyik legkiválóbb matematikatudós. Engem ha nem is érdekelt a matematika és a természettudomány, ezektől a nagyszerű tanároktól önkéntelenül is ragadt rám annyi, hogy a modern fizika nagy szenzációit követni tudtam.

Megtaláltad itt is a számodra szólóan fontos személyt?

Külön kell szólnom Faluba Györgyről. Matematikus volt és a hinduizmus tudósa. Tizennégy éves voltam, amikor a kezembe adta a *Bhagavad Gita* magyar szövegét. A hinduk iránti érdeklődésemet már Géza nagybátyám felkeltette, amikor Gandhi személyét megszerettette velem. A *Bhagavad Gita* meg egy életre rabul ejtett. Fenomenológiája nagyszerűen összevágott a Kantéval, és hozzá még Spinoza pantheizmusa – ez a három lett véglegesen kialakult világnézetem alapjává. Rögtön úgy éreztem: mind a három ugyanazt mondja. Később e csudálatos klubba Platón is felvételre – no meg Schrödinger és Heisenberg. De ezzel kicsit eltértünk a tárgytól. Faluba György különben már akkor kikerült Svédországba, és utóbb a hinduizmus klasszikusait fordította svédre.

Még egy nagy szellemi élményemről kell szólnom – és ezt Babits indította el az *Amor sanctus* kötetével. Itt az ókeresztény és középkori himnuszokat latinul is, magyarul is olvashattam. Így ezek egyik legnagyobb költői élményem lettek. Ha egyáltalán költő lettem, ennek köszönhetem. E himnuszokat megmutattam osztálytársam-

nak, Schavernoch Jánosnak, ő is beléjük szeretett, és attól kezdve valósággal vetélkedtünk: ő prózában, én versben.

A későbbi neves klasszika filológusnak, aki megírta a pythagoreizmus történetét a kezdetektől Heisenbergig?

Szakmáját tekintve neves pénzügyi szakember lett Ausztriában, nem egy delegáció tagjaként hazánkban is megfordult. De amolyan furcsa kételtű ember lett, szívesen és színvonalasan foglalkozott klasszikus témákkal is, az általa említett *Die Harmonie der Sphaeren* című könyvét is tulajdonképpen »szórakozásból« írt.

De ekkor, a Fasorban még himnuszokat írtatok.

Himnuszt írtam Szent Ágnesről, gyermekkori nagy misztikus-éter szerelmemről; Szűz Máriáról, a Colosseumban agyonkínzott mártírokról – János barátom meg novellát Szent Cecíliáról, Paolo és Francescáról. Én, az evangélikus, Mária-himnuszokat írtam. Ennek eredete az, hogy apám az Erzsébet Nőiskolában művészettörténetet is tanított. Szemléltetésül pedig itáliai utazásából reprodukciós képeslapokat hozott haza, és nekem állandó gyönyörűségem lett ezeknek a nézegetése. Nem akarom folytatni, bár a Fasori Gimnázium szellemi légköréről köteteket lehetne írni.

Az egyik ilyen alkotásról így beszélsz: vízió önkívületben.

Ez nem álom, hanem valóságos vízió. Időpontja: 1936 vagy '37 nyara. A Balaton mellett nyaraltam, imádtam a természetet, nyaranta annak a bűvületében éltem – Spinoza nyomán az Istent a természettel azonosnak véltem (Deus sive natura). E természetimádat-extázisban támadt víziót írtam le 101 tercinában (303 sor), amely költemény eleje – a bevezető rész után imígyen hangzik:

2.

Sétáltam egyszer tiszta hajnalon.

Nap még nem volt és tárt azúr az ég.

A lábam vitt, halomra szállt halom,

míg tóhoz értem. Óriási kék,

parttalan tóhoz, s addig vert a vágyam,

míg egy sajkán elértem közepét.

*A partot már csak kék fonálynak láttam.
Ezüstkék égen nincs bárány, se Nap,
s kristály-égben ringtam lenn is sajkámban:*

*minden azúr s annál láthatatlanabb,
minden átlátszó, mégse látszik semmi,
nincs árny, köd, csak Lét és szárnyas szabad;*

*magáról minden elfelejt üzenni,
hisz minden egy és mindent minden ért...
És ragyogás – csak árny felejt el lenni...*

*Megrettentem: mi ez, mi van, mi ért?
Mért van sajkámb? – a fény úszik magától –
Mért van kezem? – így vert a sok miért.*

*Mért van szemem, mely formát lát a fából?
A forma csak szellem-kristályban ég ott;
fény mért van, mely a vágyott arcocskából*

*oly édes-bús ezer hab-árny játékot
szólt, s kis pírban annyi jövőt szított,
s annyi titkos félálomra remény-ok*

*a kedvesnek, s a kis futó gyíkok
hátán mért csillog-bujkál a Természet
kis lelke: Fény? Itt átvilágított*

*minden, minden oldalról napsütésnek
kitárt; nincs árnya. Mi ez a világ,
mi láttán oly értelmellennek érzek*

*mindent, mi bájos, él. Mégis, mi ád
annyi vágyat e Szent Semmi felé,
hogy telt tüdővel szívom be szagát,*

*mint szülőföldét, honnan jöttem én.
minden vágyam csak a ragyogást issza,
pedig halálos, tudom, és kemény*

*a végtelen csend. Mi húz mégis vissza?...
Az Isten ez: lelkemnek kicsi mécsse
Belőle gyulladt ki, hogy kiszakítsa*

*magát belőle reggel, s hogy estére
rá visszajárjon, mint anyára gyermek,
s megszűnve szíve fél fény-árny verése
kékjébe vesszen tiszta végtelennek.*

3.

*Az Isten ez, hol nincsen semmi árnyék,
hol minden eggyéolvadt és azúr;
az Isten nagy mélyébe visszajár még*

*a lelkem: egy csöpp kis ezüstnyi húr
a végtelenből. Már világosabb
az ég, a tó. Halk arany lazúr*

*folyik ki tükröződve, hol a Nap
még késlekedik. Égre néz szemem,
s ott lassan mintha óriás alak*

*merülne fel, csak sejtőn, színtelen.
Csodálatos! A teste férfitest:
minden Titok és Arány. S képe benn*

*a vízben lassan halk ringásba kezd.
Még titkosabb ott, s még több a talány:
alakja mind egy szív vertébe rezg,*

*de jaj, nem él, csak az égi Arány
török lenn lüktetésbe, mintha élne.
Ottfönn sem él: bús átlátszó magány*

*még. forma csak, szépség alvó tökélye.
Ottfönn Arány, lenn Rezgés a vízen.
És fénye nincs, vagy önmaga a fénye.*

Az égi férfi és vízi árnyképe, a Nő egygyéválását a versvégi szöveg így írja le:

6.

*Leszállt a Szellem az ős víztükörré,
s a Tűzhajú ajkára nyomta csendben
ujját aztán fölhang a régi helyre.*

*S a Nő mozdul, de már nem kér, eseng, nem
nyitja haját oly vágyódva: felül.
S mint bimbó tavaszföldben, úgy libben fel,*

*mikor feláll csodás meztelenül;
karját kitárja, mint kehely virágba,
s mint Napba harmatszakra, elmerül*

*arca a Fölső-tárta nagy fényárba.
S a vízen, mint torony, indul egy hullám,
s emeli őt fel. Áttetsző víz szála,*

*mint két zöld kar, a lábához simulván,
puhán öleli. S az ős víztükörből,
mint mágnes, szív új-új cseppet. Indul már*

*egy gyöngy-köröcske fel, és másik gördül,
– mint gyémántok, szaladnak rá a cseppek,
s milljom szikrából annyi kicsi kör gyűl*

*a karra, míg az oly hosszan ered meg,
hogy a világított Asszony csak átlép
a Formába, s ott nesztelen leesnek*

*pillái, karja, hiszen csak egy árnykép
volt a vízen, a Felső képe. Eltűnt.
A változás utána oly csodás, szép:*

*A testben egy kis dobbanás megpendül,
aztán a többi: éled. Ott az arcon
hamvas a száj, az álom terhe bent ül,*

*mint viasz. Hogy csodás szemet szakasszon,
a pillák ijján sok kis nyíl megrebben;
a szeme: férfi, csodálkozása: asszony.*

*S bőr éled a Formán, feledhetetlen:
állatszó volt a Szellem tiszta zárja –
így látni, mint szövődik bőr színessen.*

*A szívből, mint a hó, sugárcák árja
száll sejtődön, s hol a Formán átragyog:
egy csillagocska gyullad, hamvas, sárga,*

*s így lassan ellepik a csillagok.
Ezért, hol élő bőr zárult be körbe,
mégis halvány csillagzás is van ott:*

*fél csillag, fél bőr árnyba, fénybe fedve:
a vízből már kicsiny napok és holdak
keltek nappalba, éjszakába törve*

*a Szellemet, s a Vágyat, és ráfolynak
az Élőre arany-, s ezüst zománcba –
másik felén az arc árnyék-fátyolt kap –*

*így hull fény-árny életmerülő táncba
vonásain, s mi eddig ismerellen:
mosoly születik e fény-árny viháncba.*

*Így áll a Szellem-, s Vágy-szülte Élet fenn
az égen csillagok, s napok között,
s ujjából delej-fény száll halk permetben*

*a vízre, honnan a Nő felszökött,
és kélnék mindig újak, akik lettek,
és megtelnek velük csillagkörök,*

*majd viasszállnak és megint születnek.
Így áll a Szellem, s Mozgó Vágy a térnek
mélyén, s bennük, kit mindketten szeretnek:
Fény és Halál csodás Fia, az Élet.*

Ez különben Platón elképzelése a *Timaiosz*-ban: a Szellem – az Ideák – és az alaktalan Mozgó Vágy, a khóra egyesüléséből keletkezik a Világ, az Élet. De az »álmodónak«
erről még sejtelve sem volt, hiszen ekkor még nem olvasta Platont (de Kantot már igen). Naiv tapasztalatlanságában a *Nagy Szentháromság himnusz* címet adta e poémának, holott e víziója egyáltalán nem volt a tekintélyes, szakállas öregember, a keresztény Atya, hanem leginkább a ruhátlan, antik Apollónhoz hasonlított, némileg karcsúbb, törékenyebb változatban. És a Szent Szellem sem volt galamb, hanem az égi Idea, a tiszta Forma fodrozódó, remegő, vízen sejtődő tükörképe, maga a remegő, gomolygó anyagszerűség, a platóni khóra, s ugyanakkor egy végtelenül bájos arcú, még szinte fejletlen leány. Leginkább még a kettejük egyesüléséből megéledett Fiú hasonlított Jézusra: igen karcsú volt, törékeny, finom, mintha a Chartres-i dóm szobrai közül elevenedett volna meg. De azért mintha e látomásnak mégis volna valami rokon vonása a zsidó-keresztény mítosszal. Például az, hogy a Szentlélek női jellegű, hiszen az óhéber neve, a RUACH nőnemű szó. Továbbá az óhéber misztikában azonosnak tekintették Isten bölcsességével, a HOKMÁ-val, akit női lénynek

képzelték el, a JAHVÉ-nak alárendelt második isteni személynek. Sőt, az első három evangéliummal egy időben keletkezett, és kezdetben egyenlő tekintélyű *Héberok evangéliumá*-ban van egy Jézus-mondás: „Imént megragadott engem *anyám*, a Szentlélek egyetlen hajszálomnál fogva és elvitt engem a nagy hegyre, a Táborra”. E mondás nyilván Jézus *színeváltozására* utal. Ennek figyelembevételével nyer a Lukács evangéliumában megírt *Angyali üdvözlés* hallatlan mély, misztikus értelmet. Az, hogy a Szentlélek biológiailag termékenyítette volna meg Máriát, alig hihető – ez túlságosan ógörög ízű hiedelem, és a különböző mondákra emlékeztet, amelyekben Zeusz földi nőket termékenyít meg. Különben is ezáltal értelmetlenné válnának a Máténál, Lukácsnál közölt genealógiák, miszerint Jézus Józsefen keresztül Dávid test szerinti leszármazottja. Ezek után az Angyali üdvözlésnek sokkal mélyebb, misztikus értelme van. Máriára leszállt és bétöltötte őt a Szentlélek teljessége, vagyis az *égi Szophia* egyesült a *földi Máriával*, és ez így méltóvá vált arra, hogy az istenembert magában hordja és megszüljje. Különben Máriának a viszonyát a Szentháromsághoz nagyon érdekesen tárgyalja Jung a *Psychologie und Religion* című művében, de ennek ismertetése most nagyon messze vezetne. A Szentlélek hüposztazeálása (külön lényegként, személyként deklarálása) a negyedik századi Athanáziosztól származik, aki a Szentlelket az Atyával egyenrangú, külön *személynek* (hüposztázisnak) tekintette. Viszont János és Pál a Szentlelket egyszerűen az *Atya lelkének* tudta, amely jelen van az egész Mindenségben, és mindenütt az életet gerjeszti, védi, és jelen van az emberben is, mint az ember jóra, üdvösrre vezérlő kalauza. Ilyen szellemben sejti meg ez a vízió is a Szentlelket, mint a Fönti istenség tükrözését a tavon. Miután a Szentlélek teljessége leszállt Máriára, ő azonos lett az égi Szophiával és ezáltal az égi istenség legbensőbb intimszférájában van helye. Ezt jelenti Mária mennybemenetele. A testi elevációban nem hiszek. Mindenesetre ezekről a mithológémákról a 17 éves kamasz még semmit sem sejtett, számára az egész látomás *teljesen idegen élmény volt*, a kollektív tudattalanból merült fel mint *őské*p (archetipus), amihez személyes énjének semmi, de semmi köze. Az egész víziót, beleértve a vers fogalmazását is, szinte extázisban élte át,

valami olyan végtelen boldogságban és átszelleműtségben, ami földi lénynek szinte elképzelhetetlen – ilyen lehet az üdvösség.

Belső hangoltságod milyen cselekvésformákban jelent meg ekkoriban?

Közben játékból sokat lombfűrészelttem. Összeállítottam egy egész középkori várost román és gót stílusú házakból. A főterre plébániatemplomnak a jáki templom pontos modelljét tettem (a jáki templomhoz minden évben elbicikliztem). Aztán hogy, hogy nem elképzeltem egy modern, konstruktivista vasbeton templomot (amely azért őrzi a gótika égbetörő arányait), ezt is kilombfűrészelttem. A harmincas évek közepén Sanghajból Európába látogatott Laci nagybátyám, akinek a sanghaji épületeinek a képe itthon is ismeretes, hiszen megjelent a Tér és Forma című építészeti lapban, és később szeretett tanárának, Kotsis Ivánnak a szövegével az Építőművészet című lapban is. Amikor meglátta munkáimat, valószínűleg extázisba esett. A jáki templomra ezt mondta: „Micsoda tökéletes arányérzék!” Aztán meglátta a modern templomot: „Hisz ebből a kölökből zseniális építész lesz!” Rögtön megállapodott anyámmal, hogy amint leérettségiztem, elvégzem a Műegyetemet, utána azonnal kimegyek Sanghajba, és ott átveszem az ő tervezői vállalatát, mert ő már nem bírja a tempót. Európába is azért jött, hogy kikúráltassa a szívbaját. Ekkor én még nem ellenkeztem.

1937-ben leérettségiztem kitüntetéssel. Anyám rögtön előállt: most pedig beiratkozom a Műegyetemre, ahogy megígértem. Ennek kategorikusan ellene mondtam: engem az építészet nem érdekel, szeretem a régi román és gótikus templomokat, a patinás középkori városokat, mint Besztercebánya, de több semmi, legkevésbé érdekel a kapitalista vállalkozás, amilyen ügyefogyott vagyok, nem is lennék képes rá. Slussz. Nem leszek építész. Beiratkoztam a soproni teológiára, utána fél év múlva a bölcsészetre, görög–latin–pszichológia szakra. Iszonyú háború lett ebből, mert anyám nagyon erőszakos, és nem tudta elképzelni, hogy a családban valaki ellentmondjon neki, még hozzá ilyen lényeges „stratégiai” kérdésben. Ezóta sokáig igen feszült volt köztünk a viszony. Szerencsére négy évvel fiatalabb öcsém, György – bár ő a Képzőművészeti Főiskolára szeretett volna menni, lévén, hogy tünemé-

nyesen rajzolt, de ő nem állt olyan gyémántkeményen ellent anyám kívánságának, mint én – beiratkozott a Műegyetemre, és – ha nem is Sanghajban, de itthon – megvédte a Hudecz firma becsületét.

Aránylag hosszú ideig laktunk a múzeumnak is beillő, különlegesen szép Damjanich utcai lakásban, egymás után kettőben is, először a 28/b számú házban, majd a 44-esben: 12 évig, az én gimnáziumi és bölcsészlet-egyetemi éveim alatt. Külső életemben ez idő alatt nem történt úgyszólván semmi. Amilyen halálosan szerelmes voltam 8–9 éves koromban a »kisasszonyba« és Hannába a Fény utcában, itt a szerelem is csak álmaimban kísértett: Genóvéva utódaként Szent Ágnes alakjában, akiről himnuszt is írtam... más semmi. Külső életem a legegységesebb volt: délelőtti iskola, délután magántanítványok, akikből – apám példájára – nekem is kijutott, mert nem akartam anyagilag függeni a családtól. Aztán mélyen az éjszakába: olvasás, eszmélkedés..., de legalább úgyszólván egész irodalmi, filozófiai, pszichológiai műveltségemet ez idő alatt kapirgáltam össze. Viszont volt ennek az életformának egy óriási hátránya: csak intellektuálisan éltem, emberekkel alig érintkeztem – így reális emberismeretem úgyszólván nulla maradt. Aztán a család átköltözött a Fehérhajó utcába, a 8–10-es számú ház első emeletére – milyen szerencse volt, hiszen a Damjanich utcai lakásunkat lebombázták, ott veszett volna mindenünk! –, én pedig Sopronba kerültem, vissza a teológiára. Beléptünk a háborúba, új korszak következett...

Laci nagybátyám Sanghajból megírta anyámnak, hogy ifjabbik fiát, Theodort szeretné hazatelepíteni Magyarországra, és szeretné, ha jó magyar gazda válnék belőle. Ezért küld pénzt, anyám vásároljon belőle egy körülbelül 250 holdnyi birtokot, lehetőleg Nógrádban, mert az van a legközelebb Besztercebányához. Anyám oly szerencsésen váltotta be a küldött dollárösszeget, hogy azon nem 250, de 500 holdat vett Szirákon a Degenfeld-Teleki grófi birtokból, a Ciframajorban Hudecz Theodor nevére. Anyám ekkor nem sejtette, milyen óriási nyűgöt vesz a vállára, hiszen a birtokot kezelni kellett, és ez is ráháramlott »kiskorú eseti gyámja« minőségében, és mint ilyen, elszámolással tartozott nemcsak bátyjának, hanem a gyámhatóságnak is. S hozzá még eddig sose foglalkozott mezőgaz-

dasággal: meg sem tudta különböztetni a búzát a rozstól, az árpától. Mégis – és ez rávallott – a lehető legértelmesebben cselekedett. Tanácsadókat vett maga mellé: unokabátyámat, Jánosy Bandit, aki akkor már az egész világhírű növénynevelés irányítója volt a minisztériumban, és egy volt osztálytársát, Sáfrány Gézát, a szarvasmarha-tenyésztők egyesületének akkori elnökét. Jánosy Banditól nemesített vetőmagot kapott, Fleischmann-búzát, lucernát stb., azaz, hogy a termést majd jó áron átveszik, és Sáfrány Gézától 80 üszőt, hogy fölnevelje tehenekké őket és úgy adja át. A harmadik évben, 1944 őszére már óriási volt a termés, az üszők is szépen felnőttek – így nagyszerű nyereség volt várható, de az egészet semmivé tette a front. Szokott családi szerencsénk...

Számodra mégis ez a Szirák néhány biedermeier jelenetet is tartogatott.

Szirákon a birtok közepén egy majorság állt, egy kúriaszerű ispánház. Ez lett a családi rezidencia. Ide kerültek az óriási Madarász-féle bútorok, mert a Fehérhajó utcai kis lakásba úgysem fértek volna be. Elképzelhető, anyám milyen elegánsan rendezte be e különleges, régi bútorokkal a nagy termeket, úgyhogy az egész ház olyan volt, mint egy kivételesen szép, ódon, úri rezidencia Krúdy világából.

Sziráki életünkből föltétlenül meg kell említenem egy érdekes epizódot. Még ott-tartózkodásunk kezdetén történt, talán 1941-ben. A környező dombokon tartottak hadgyakorlatot. Az »urasághoz« bejelentette magát a csapattest tisztikara tisztelgő látogatásra. Anyám fölkészült minden esetre, iható földi jóval. Megjelent vagy húsz tiszt fényességes egyenruhákban. Láthatólag jól érezték magukat az úri környezetben, jó étvággal ettek és ittak. Én nem nagyon tudtam bekapcsolódni egyre élénkebb beszélgetésükbe. Mikor már elég magas volt a hangulat, betoppant anyám Skultéty-ági unokabátyja, Benyó Nándor bácsi a feleségével. Tisztos öregúr volt, nyugállományú pénzügyi főtanácsos. Még az első világháború előtt a K.u.K.-vezérkarban szolgált, fölvitte századosi (vagy őrnagyi?) sarsziig. Akkor idegösszeroppanás miatt leszerelt, sőt, mivel rémgondolatai olyan súlyosak voltak, hogy ön- és közveszélyesnek nyilvánították, zárt osztályra került. Az volt a fixa ideája, hogy képzelt

ellenségei őt ártalmas légköri elektromos sugárzással meg akarják ölni. Miután állapota nem javult a zárt osztályon, Hudecz nagyapám saját felelősségére kihozatta és magánál tartotta a családban. Nemi idő után megjózanodott és tökéletesen „normális” lett. A pénzügy-nél helyezkedett el, és kiváló főhivatalnokként működött egész nyugdíjba meneteléig. Történetesen vihar közeledett. Egyre közelebbről csapkodtak a szárazvillámok. Mind erősebb dörgés. Rezidenciánk pedig a domb tetején volt. Nándor bácsi egyre nyugtalanabb lett: izgett-mozgott a fotelban, föl-fölugrott, rázta magát. A tisztek arról beszéltek, hogy Hitler hamarosan térdre kényszeríti ellenfeleit, és a világ győztese lesz. Ugyanis a németek akkor aratták sorra látványos győzelmeiket, elfoglalták Lengyel- és Franciaországot, Dániát, Norvégiát, és már Kairó előtt tomboltak. Nándor bácsi váratlanul megszólalt: „A németek nem győzhetnek. Túl nagy területet foglaltak el, túlnyújtották hadtápvonalait, felaprózták hadaikat, most már nincs mivel döntő csapást mérni az ellenségre”. A tisztek erre fölugrottak, föl voltak háborodva. „Hogy mondhat ilyet!” Kínos jelenet. Érdekes, hogy csak a rangidős ezredes hallgatott: ült csöndben. Ekkor becsapott a villám egész a közelben, és lezúdult az eső.

Szirákon élhettem volna a dzsentrifiú életét. Hintóba fogott gyönyörű lovakkal sorra látogathattam volna a környező kúriák lakóit, barátkozhattam, udvarolhattam, mulathattam volna – ahogy szokás; én bizony a gyönyörű alkalmakat bárgyún elszalasztottam. Különben is, alig tartózkodtam Szirákon: néhány hetet mindössze. Végeztem a teológiát, ugyanakkor a gyakorlóévet Budapesten. A karácsonyi–januári félévi szünetben sem távoztam Sopronból, mert akkor tettem le a töménytelen vizsgát, kollokviumot; a nyári szünet nagy részében is Pesten időztem: a Fehérhajó utcai lakás akkor néptelen volt, és teljesen csendes; bevettem magamat oda, olvastam, tanultam.

A sziráki sietős néhány héten pedig nekiestem kedves zongorámnak: *Wohltemperiertes Klavier*, Mozart-, Beethoven-szonáták... És... volt egy kedves tanítványom. Nem ismerkedtem össze a környék uraságaival, csak sziráki szomszédunkkal, Kaszainéval, egy rendkívül művelt öreg hölgygel és leányával. A kúriában állt egy

zongora, amelyen még Liszt Ferenc játszott, amikor a család vendége volt. Ugyanis a család egyik férfi tagja a Nemzeti Színháznak volt kiváló színésze-énekes és Liszt Ferenc meghitt barátja, úgyhogy a nagy muzsikos több alkalommal időzött náluk. Most éppen náluk nyaralt egy távoli rokonuk, egy körülbelül tizennégy éves leány, Ferdinandy Angéla, kis zárdanövendék, és az öreg hölgy megkért, tanítsam a kislányt latinra. Ez a lány már az első pillanatban igen megtetszett nekem, arca szakasztott a Ribera hosszú hajú Szent Ágnesáé, aki kamaszkorom bálványa volt, és most ez a nagy hasonlóság valósággal extázisba ejtett. Csak hát... csak hát... nem udvarolhattam neki: ő zárdanövendék volt, én lutheránus teológus... Úgyhogy ezzel az édes-bús éteri emlékkal csöndült ki rövid szíráki jelenlétem. Bárha benne maradt álmaimban.

22–23 éves koromban álmodtam a következőket: „Langyos esti ligetben sétálok: fák susogása, kellemes, felűző melegség remeg a levegőben. Ilyenkor az ember igen magányosnak érzi magát egyedül. Egyszer csak úgy sejtí: pad marad el mögötte. Ülnek rajta ketten, a kacagásából hallom, hogy az egyik: lány. Ne lássam! – meggyorsítom a lépteimet. A következő padon már szorosabban ülnek: suttogás, csókok. A bozontos bokrok közt a következő padon már csak egy sötét, imbolygó tömeget látok: a lány a fiú ölében... Ekkor furcsa kis betonházhoz érek, olyan, mint egy bunker, csak az egyik oldalán nagy ablak van. Benn, szikrázó lámpa világában, éppen egy bricseszes férfi dönt le a földre egy fiatal lányt, mint egy liszteszsákot. A következő betonházikóban már sok ember feszeng: ruhás, ruhátlan, tápáskodnak, kapaszkodnak egymásba értelmetlenül, mintha valami rosta rázná őket. Férfi keresi a nőt, nő a férfit: egyre vadabb kábítószerextázisban fulladásig szorítják egymást, és jaj annak, aki a földre szorult, mert azt eltapossák. Galvanizált ráncigálás a karokban, butult, kéjes grimasz az arcon. Mint valami pöfögő, idomtalan lekvár, vagy hajógépben fölcsapódó karok... A következő bunkerban magasan földobált emberhalmaz: alul már mozdulatlan, merev, ahogy egymás súlyától megfulladtak; egy-egy torzult, elkékült arc az üveghez szorulva meredt szemmel; fönt egy-két test még utolsót rándul. A következő betonházban már csak pislog a lámpás. Szétvetett lábakkal, egyik

kezét messze kitérve, másikkal finoman eltakarva mellét, fekszik élettelenül egy hófehér, álomszép lánytest. Mint egy Canova-jelenés: senki soha nem látott, nem álmodott ilyen tökéletes arányú testet, amely még kamaszosan karcsú s pókláb-törékeny”. Az álomgondolat teljesen világos: ha szeretkezni mersz – szabadon, spontánul –, meghalsz, mégpedig igen kínos fulladáshalállal. És mindezt az anyám hatására kialakult felettes én diktálta, most már teljesen a tudattalanból felmerülve. A szeretkezés halálos bűn, de maga a halál is, eszerint a nemi ösztön maga a halálösztön; ha feltámad őriöngése: agyonszorít, megöl, mint ahogy egyes rovarfajoknál közsülés után a nőstény megeszi a hímet. Ugyan mi a közös a szerelemben, a halálban és az álomban? Az Én, az egyén öntudata, ha ezekbe belémerül, elveszti az ellenőrzést önmaga fölött, *elveszti önmagát* – mint szuverén Én megsemmisül. Talán ettől irtózott annyira az »álmodó«, aki mindig gyötrelmes szorongással igyekezett kézben tartani, megzabolázni élete minden megnyilvánulását. Akkor már túl voltam az első szerelmen, ami számomra tragikusan végződött: a lány máshoz ment férjhez. Eleinte nagyon érzelmesen csókolóztunk, de a fiú továbbiakat már nem kezdeményezett, így szerelmünk egy idő után a lány számára unalmassá vált, egy helyben topogott. Kétségtelen, hogy a nyári, falusi élmények keltették fel a szerelem szellemi, dantei aspektusán túl annak vad, érzéki, állati, dühöngő képét. No és a Városligetben: az egyszerűbb emberek, bakák, cselédlányok szerelmeskedéseinek rituális színhelye, ahol sokat csatangoltam. Az első betoncellában pedig mintha a nyáron megismert egyik lány alakja derengene föl, akit a bricseszes férfi ledönt. Vadóc, vérmes természete miatt ez a lány céltáblája volt a falusi legények vaskos tréfáinak. Szépen ábrázolja az álom, ahogy a feltámadt szerelemvágy fokozódó intenzitású drámája ritmikus lökésekben közeledik a céljához, az orgazmushoz, az öntudat teljes kialakulásához. A fiú egészen 25 éves koráig nem szánta rá magát szüzessége elvesztésére. Visszariasztotta a lehetőség, hogy elveszti a kontrollt tettei és gondolatai fölött. Felszínes csókolózásokba ugyan belebocsátkozott, de aztán ne tovább! Ezt az állapotot gúnyolja ki a következő groteszk álom: „Úgy jött a viharfelhő, mint valami véres, gennylepedékes hályog: zöldes-lilás, vérekes és fé-

nyes volt, mint a téli, csupasz fatörzsek. Villámok folytak le belőle hosszan, percekig. A szobában pánik: »Vége a világnak!« Megkergültek. Ki az aranyát, ékszereit mentette, ki a bélyegyűjteményét; egy költő a verseit gépelte ötven példányban és boldog-boldogtalanul osztogatta, hogy fennmaradjon az örökkévalóság számára. Egy hirtelensült prédikátor az asszonyokat térítgette; kiszáradt vénkisasszonyok vallották be töredelmesen meg nem történt félrelépéseiket. Én éreztem, hogy nem lesz semmi, csak a hisztériás állapot állandósul. Az éj koromfekete volt, a szél rázkódtatta a fákat és rázkódott a padló is, mint a bombatámadáskor. Egy cingár, deszkamellű fiatal lány is volt ott. Olyan volt, mint azok a lányok, akik sohasem hiányoznak a konfirmandus-körök szeánszain, és a leg-hangosabban ítélik el a Mammon hívságait – csúnya és jellegtelen. Csak ívelt, hosszú vágású szemei szépek, oly nagyok, mint egy embrió szemei. Kidülledtnek látszottak, pedig mélyenülők voltak, csak nem volt arc mögöttük. Én nem tudom, miféle ördög szállt belém e világvégi pánikban, én ezt a lányt megcsókoltam, noha nem kívánta se testem, se lelkem. Brrr! – mintha békához ért volna a szám, máris futottam tőle! A kis csúfság rohant utánam, két kinyitott, nyeles borotva volt a kezében, azzal akart összeszabdalni. Azt sikoltozta, hogy én vettem el az ártatlanságát. A vállamig sem ért, és az arcomat, mellemet összeméltelte, alig bírtam csuklóban elkapni a kezét és széjjeltartani. Mint két csigaszem, imbolygott a levegőben a két borotva. A lány egyre csak rikoltzott: »Gyilkos! Gyilkos!« Tömeg gyűlt körénk. »Hazugság! Nem csináltam vele semmit! Megőrült, tisztára megőrült!« Anyám kivált a tömegből: »Fogják meg, öntsék le egy vödör vízzel! Kényszerzubbonyt rá! Csukják a bolondokházába!« – Ezt éppen nem akartam, mert akit egyszer a bolondokházába visznek, annak vége: ha addig nem őrlött meg, ott biztosan megőrül a bánásmódtól, meg az elmebeteg jelenlététől. S tényleg úgy látszott, mintha lassan megnyugodott volna. Karja elernyed, a borotvát elejtette, szomorúan és szelíden nézett rám: »Szeretlek!« – suttozta. Elengedtem a kezét. Bár ne tettem volna! Mint a villám, markolt föl egy marék gombostűt, és a szájamba vágta. Meglepetésemben önkéntelenül nyeltem egyet, a gombostűk a torkomban nyelőcsövembe szúródtak, s ahogy fuldokolva köhög-

tem és krájkogtam, csak annál jobban. Ujjammal próbáltam kipiszkálni a tűket, lenyúltam a torkomba is, de ezzel csak még lejjebb nyomtam. Nem tudom, mennyit vergődtem így, éreztem, egy borotva a szívembe hasít. Meghaltam. Különös az álomban a halál: majd minden álomnak ez a vége. Tudom, hogy meghaltam, mégis látom, érzem, ami körülöttem történik, sőt mintha gondolatolvasó volnék, azt is tudom, kinek mi a szándéka, titkos gondolata.” Fantasztikus élesen láttam az álom minden részletét, sokkal élesebben, mint az ébrenlét eseményeit. Az egész álomban a rettenetes mozzanatok összevegyültek a groteszk csúfondárosokkal. Groteszk és nevetséges volt, ahogy az emberek hisztérikusan készültek a világvégére. És az a lány! Mintha az is az „álmodó”-t csúfolná: „Hát ilyen lány kell neked!” Az „álmodó” valóban csókolózott néhány lánnyal, de azok a lányok mind kifejezetten szépek voltak, s egyáltalán nem emlékeztettek erre a csúfságra. Hát ez honnan került elő? Groteszk az is, ahogy anyám közbelép: bár teljesen valóságos, ugyanis amikor korhely öcsém randalírozott, ugyanígy öntötte nyakon egy fazék vízzel. Mikor a lány arról szól, hogy a fiú őt megszeplőstette, ez nyilván vágygondolat: a lány szeretné, hogy... és mivel a fiú húzódik tőle, ezért gyűlöli. Az egész jelenetben az álom a fiú hippolütoszi szüzességét csúfolja ki. Különben – hogy az életrajz is folytatódjék: – a fiú az álom után néhány hónappal végre tülesett az aktuson, de ahhoz akkor éppen a bombáknak kellett zuhognia, hogy nagy nehezen rászánja magát. De utána még sokáig emésztette a lelkifurdalás, hogy halálos bűnt követett el: akkor tudniillik felszentelt lelkész volt, 25 éves. És ezzel elbúcsúztam a szextől, mint álomtémától. A tudattalanból feltörő álmok csak addig foglalkoznak a szexszel, amíg az álmodó e téren tragikus konfliktusokat él át: hosszabb partnerhiányt, sikertelen partnerkapcsolatot, fájdalmas nyuzakodásokat, kínzó gátoltságot. Abban a pillanatban, amikor a partnerkapcsolat összhanggá békül, hosszú ideig tart – hihetőleg mindhalálig –, és teljes biztonságot sugall, a szexálmok megszűnnek, aminthogy az illető ébren sem foglalkozik többé szexproblémákkal.

Az idill mellett ott a pokol. Először Sopron. A Fagyottak című

elbeszélésében alteregőd, Kakucsi története mutatja be az eseményeket.

„1943 januárjában felszólították a teológusokat, hogy – ha hivatást éreznek rá – segítsenek a lelkészeknek a betegek és haldoklók vigasztalásában. Sopront a doni frontáttörés következtében elárasztották a sebesültek. Megteltek a kórházak, majd a középületeket és egyes iskolákat is átalakították szükségkórházzá. Később annyi beteget hoztak, hogy a szalmazsákok már a földön sorakoztak, sőt a folyosók is megteltek fekvőhelyekkel, alig lehetett tőlük közlekedni. Az ápoltak majdnem mind olyan katonák voltak, akiknek valamijük megfagyott. Kinek a lába, kinek a keze, kinek a nemi szerve, kinek a fél arca hiányzott. Az ilyeneket az orvosok már meg sem operálták, mert nem is győzték, és hát minek kínozzák a nyomorultakat, úgyis meghalnak néhány óra múlva. Csak valamennyi morfiumot nyomtak beléjük. A betegek alig törődtek a köztük botladozó »varjakkal«. Az ápolók – orvosok, szanitécek – még úgy sem: jöttek, mentek, kötöztek, injekcióztak. Kakucsi megállt egy rábaközi paraszt ágya előtt. Éppen kötözték. Fél halálfejj. Fehéren villog elő az orra csontja és az egyik pofacsontja. Felső ajka sincs már: fél arca lefagyott, s olyan furcsán, szinte ördögien néz, mintha gúnyosan kacsintana. Mellette is kötöztek egy egészen fiatal fiút. Az arca, amilyennek a császárkorban Ámort vagy Antinoust ábrázolták: göndör, csigás haj, lányos-gyerekes arcvonások, domború homlok, seprős szempillájú, nagy kék szem, sötétpiros, kunorkákban végződő levélvonalszáj. Hogyan jött létre az a személytelen terrorgépezet – villant Kakucsi eszébe –, ami a legszebb emberpéldányokat is könnyörtelenül belesodorja a háború gigászi húsdarálójába? Az ápolók lerántották a fiatalemberről a takarót. Kezdték bontani a kötést. Kakucsinak az orrát kibírhatatlan bűz csapta meg. A fiú combján, térdén, ágyéka helyén kékesvörös üregek, mint bombakráterek, bevonva fehér-sárgás lepedékkel. Az ápolók nekiláttak a gennyet a sebből kikanalizni. Hárman is foglalatostkodtak vele: az egyik a kezét, vállát fogta le, a másik a lábat, a harmadik kezelte. A porcelánarc eltorzult, mintha leejtették és összetört volna. A nyúlánk test úgy tekeredett, hullámzott, mint amikor a hernyó araszol. Kakucsi nem kapott levegőt. Alaposan

meg kell edződni ahhoz, hogy az ember mások vergődését ne érezze a saját idegvégződéseiben, és csak pusztán látványként, tényként kezelje. Kitámolygott a folyosóra egy nyitott ablakhoz. Közben szidta magát: hülyeség ez a szédülés és görcsös fulladozás, egyszerűen gyávaság, undok hisztéria. Még sokáig hallotta bentről a jajveszékelést. Mire visszatért a terembe, a fiú már aludt. Szomszédja, a rábaközi parasztember, nyugodtan cigarettázott, és sárga fedelű ponyvaregényt olvasott. A szája sarka félrehúзва, mintha fancsalan vigyorogna.

.....

Ez a beteglátogatás döntő fordulatot jelentett Kakucsi életében. Mintha egészen más, új emberré változott volna. Alapjában véve naiv természet volt, azt tartotta, a természet gyönyörű, az emberek általában jók, kedvesek. Éppen ezért olyan kétségbeesés vett rajta erőt, amit semmivel sem lehetett enyhíteni. Legfőleg ideig-óráig borral, Bach és Mozart zenéjének hallgatásával, egy kis zongorakalimpálással. Valamilyen földöntúli alvajáró lelkiállapotba került. Az emberek mint felhők úsztak körülötte. Értelme sem tudott semmibe belekapaszkodni, ösztönei pedig összekavarodtak. Még a szerelem is kihunyott benne. Rá sem bírt nézni a lányokra. A testi szerelem pusztán gondolatától hányingere támadt. Gyakran fogta el olyan fejfájás, mintha baltával hasították volna szét a koponyáját. Ilyenkor gyakran maga előtt látta a fél-halálfej arcot...

.....

Viszont itt Sopronban az élet egyelőre ment tovább, mintha a fagyottak nem is lettek volna. A polgárok nyugodtan ültek a kávéházakban. Zavartalanul pompázott a vasárnapi korzó, a snájdig bányász-, kohásznövendékek karján meghitten kacarásztak a pucos soproni leányok. Ők meg jártak a fakultásra, órára, ácsorogtak a sorompóknál, néha betértek a Schmauzerhez néhány fröccsöt inni a remek kékfrankosból. Közben Kakucsi letette a szigorlatot héberből, dogmatikából, egyháztörténetből, írásmagyarázatból, bemagolt sok millió emlékezetterhelő adatot. Időnként felutazott Pestre, gyakorlóórát tartani, mivel egyidejűleg végezte a gyakorlóévet is. Minden ment gépiesen, de mintha ez a vizsgázógép nem is ő volna, hanem csak az árnyéka – valaki, aki tőle teljesen idegen.

Mindebben ő nem is volt jelen; alvajáróként élte a maga *másik* életét, küszködött a halottakkal, akik időnként megjelentek: az Ámorfiúval, a félarcúval, a többiekkel.”

A Fagyottak-ban ezt olvasom: „A Sátán az úr a világon, nem az Isten! Csak Jézusban nem kételkedhettem soha, hiszen ő vitathatatlanul jót akart. Erkölcsei parancsainak fénylő csillaga mutatja az utat az ember boldogságához. Csakhogy Jézus nem tartotta magát Istennek, csupán Isten küldöttének.” Az elbocsátott vad című szöveg, mely történetileg az előző, soproni történetet folytatja, így kezdődik: „Babitsnak van egy gyönyörű verse. Arról szól, hogy régi királyok élve elfognak egy szarvast vagy őzet, megjelölik valami jellel, örvel vagy gyűrűvel, aztán szabadon bocsátják. Ha valaki elfogja vagy elejti a vadat, a jelből megtudja, hogy a királyé volt. Ő, Kakucs is ilyen elbocsátott vad: az Úristen jelölte meg magának, azután elbocsátotta. Eltávolodhat Istentől, de már sosem feledheti el, hogy az övé, és vissza kell térnie hozzá. Kakucs egyetlen Babits-verset, sőt a világirodalom egyetlen más versét nem érezte ennyire róla szólónak.” Folytassuk tehát eszerint:

„1994 februárjában fölszentelték pappá. Amikor esküt tett, akkor sajátos *reservatio mentalis*-szal élt. Nem valami *Credő*-ra vagy hitvallási iratra esküdött föl, ahogy azt a formuláré megkövetelte, hanem arra, hogy ő Istenhez és Jézushoz, az élő személyhez lesz mindhalálíg hű. Mert valahogy érezte, még nagy kitérőket kell megjárnia, mert ő is elbocsátott vad. De hogyan is alakult Kakucs sorsa a lelkésszé fölszentelés után? Megkapta a beosztását: angyalföldi káplán. Néhány hétig nem történt semmi drámai, járt ki a Főti útra, vasárnaponként prédikált, ifjúsági bibliaórákat vezetett, olykor temetett, kivillamosozott a keresztsúri temetőbe. Elkövetkezett március 19-e. Előzönlöttek az országot a német katonák. Megkezdődtek a szőnyegbombázások. Kakucs egyre többet járt ki a keresztsúri temetőbe. Most már nemcsak egyetlen halotthoz, hanem a szőnyegbombázások összeszedett áldozataihoz. A temetendő halottak már csak csontok voltak, ahogy egy-egy összeégett törzset, lábat, mellkast megtaláltak az összeomlott házak alatt. Sokakat már agnoszkálni sem tudtak. Ezeknek koporsó sem járt – különben is, hogy tudtak volna előkeríteni ennyi koporsót?! A fölismerhetetlen

csontokat kifestették zsírpapírra, aztán először celebrált a katolikus pap, utána a református, végül az evangélikus, vagyis ő, Kakucs – aztán a csontokat a zsírpapírból beleszórták a gödrökbe. Szertartás közben nemegyszer volt légiriadó, légicsata, ilyenkor a sírok közé kuporodva várták a lefújást. Megkezdődött az országban a zsidók deportálása Németországba. A szerencsétlenek egyszerre megrohanták az egyházakat, abban a hitben, hogy ha keresztlevelet kapnak, mentve lesznek az elhurcolástól. Az egyházak ekkor, ahelyett hogy rögtön kiadták volna a keresztlevelet (kérdés, mennyire segített volna), úgy döntöttek: a kérelmezőknek, mielőtt megkeresztelik őket, nem tudom hány hitoktatási órán kell részt venniük. Kakucsinak minden hétköznapi délelőtt és délután ilyen hitoktatási órákat kellett tartania, a végkimerülésig. Szerencséire, erre mint frissen végzett teológus elég jól fel volt készülve. Héberprofesszora irgalmatlanul bevágatta vele a héber nyelvtant, a különböző igergozásokat még negyven év múltán is föl tudta mondani. Továbbá tudni kellett, hogy az Ószövetség könyveinek fejezetenként mi a tartalma. Különben is fél évig debreceni cserediák is volt, nap-hosszat a Nagyerdőn ücsörgött és bűvárolta Varga Zsigmond könyvét az Ószövetség sumér, babiloni, egyiptomi forrásairól. Így nem esett nehezére szóval tartani szegény áttérőket, bebizonyítva nekik, hogy amikor Jézus világába lépnek, nem idegen világba jutnak, hanem a sajátjukba, hiszen Jézus személyisége az Ószövetségből nőtt ki: a próféták róla szóltak, az ő erkölcsi tanításait, megváltó halálát és föltámadását jövendölték. Előadásait olykor héber idézetekkel fűszerezte. Maga is átszellemült ez előadások során, és hallgatóságának sugárzó arcát látva érezhette, hogy ezek a szerencsétlenek legalább ez időre megfedekeztek halálfélelmükről, és tényleg bekapcsolódtak a jézusi tanítás áramkörébe.

.....

Azon, hogy miről prédikáljon híveinek, nem volt ideje sokat meditálni. Elmondta, hogy világunkat eszelős gazfickók kormányozzák, akiknek semmit nem jelent nagyvárosok földdel egyenlővé tétele, népek kiirtása. Amikor a bombázások vagy a dúló terror áldozatait, vagy a Margit híd felrobbantásakor vízbe fúltakat kellett temetnie, és ott zokogtak előtte szerencsétlen hozzátartozóik, ág-

vékony, tehetetlen, agyonkínzott emberek – mit tudott volna hirtelen, szinte kapásból mondani nekik? Íme, akit sírba tettünk itten, nyomorúságban halt meg, de mi, túlélők nála is nyomorultabbak vagyunk, mert előtte állunk az ő szenvedéseinek. Ha jól belegondolunk, mi vár még reánk, bizony, talán bele kellene örülnünk, mégse essünk kétségbe, ne féljünk, mert van reménységünk az élő Krisztusban, akinek mi elbocsátott vadjai vagyunk, és ha a gonosz vadász le is *nyilaz* bennünket, Jézus megtalálja nyakunkban az ő örvét, és a Gonosz ez ellen nem tehet semmit, nem semmisítheti meg a mi végső, igazi boldogságunkat. Nyomorultak vagyunk, mindenkinél nyomorultabbak. De milyen vigasztalással szól hozzánk Lukács evangéliuma: «Nem az egészségeseknek van szüksége orvosra, hanem a betegeknek», és hogy Jézus nem az önhitt, önelégült farizeusok és írástudók kedvéért jött a világra, de a legnyomorultabb, legkivetettebb páriákért, Lázárért és a parázna nőért, akinek minden vétke megbocsáttatik, mert sokat szeretett, meg a borzasztó fekélyekkel borított leprásokért, akiket a sivatagba űztek, s az epilepsziásért, akinek a neve *légió*, mert hétézer ördög lakozik benne, és a tékozló fiúért, és az állhatatos özvegyért. Mind csupa reménytelenül, kétségbeejtően nyomorult pára, amilyeneket Dosztojevszkij ábrázolt regényeiben, de közülük is legfőképpen Szonya, Grusenka, Dimitrij Karamazov. Legfőképpen János evangélista hasonmása: Aljosa. És Jézus mellett a legkedvesebb és legszánandóbb személyiség Saulus-Paulus, aki talán a legnyomorultabb volt valamennyi apostol között, mert egész további életében mardosta, égette a lelkét, hogy ifjúi kegyetlenségében embereket hurcolt a halálba. De aztán rádöbbsent, hogy Krisztus még az őt halálba küldő ellenségének is megbocsátott, ezért Jézusnak lett a *rabszolgája*, és fölülmúlta a többi apostolt buzgóságban: emberek sokaságát térítette meg az igaz hitnek. S közben küzdött a test nyavalyáival, hivatása fáradalmaival, egykori gyilkosságai kínzó tudatának Nessus-ingével, fel-feltámadó bűnei sötét élményével. De ha az ember oly nyomorult, hogy már az élet utolsó reményét is elvesztette, akkor jön segítségére Jézus. Ez Pál örök mondanivalója. És ez mindig megújuló igazság marad, mert nyomorultak mindig lesznek a földön, akik számára Jézus az utolsó szalmaszál, amibe

belekapaszkodhatnak. Ezeket mondta el Kakucsi a bombatámadáskor elpusztultak élve maradt hozzátartozóinak és az áttérőknek, akik óráról órára várták az elhurcoltatást.”

1942 óta Kerényi-nevelte klasszika filológus tanár voltál, és 1944-ben Pesten Raffay Sándor felszentelt pappá. Pap voltál, akiben a teológia és a költészet a látomásban egyesült. A látomás sajátos történetben is testet ölt elbeszélésebben:

„Ha az ember 40–50 év távlatából visszanéz az életére, sok olyan epizódot talál, amire viszolyogva gondol vissza: bárcsak nem történt volna meg! Amikor átélte, még nem volt semmi gondja vele, nem tekintette se bűnnek, se mulasztásnak, lelkiismeretének föl se tűnt a dolog. Így történt Kakucsival is az akkori kavarodásban. Reggel, mikor bement a parókiába, princípálisa azzal fogadta, itt egy cím, menjen oda, nyújtson lelki vigaszt, vigye magával az úrvacsora-felszerelést is. Megtartotta hát délelőtti előadásait, és úgy déltájban elindult. A megadott helyen egy borzalmas kültelki viskót talált. A tető a bombázástól megzilálva, a parányi szobába becsöpgött az eső. A kuckóban egyetlen hencser, benne rongyok között egy fiatal nő, a halálos betegség végső stádiumában. Sírva panaszozja, alig tud kikelni az ágyból, nincs senki gondviselője, már csak a végső eljövetelet várja... Ő meg beszélt Jézusról, aki éppen a nyomorultak, a szenvedők gyámolaként jött a földre, hogy egybegyűjtse és megvigasztalja őket. A nő hirtelen félbeszakította: »Nézzé, mi lett belőlem!« – és ledobta magáról a takarót. Nem volt rajta még egy ing sem. Kidomborodó bordakosár, a bordák közt mély árkokkal, a has helyett egy gödör, szinte egész a csigolyáig visszazsugorodva, képtelenül kiugró szeméremdomb, botokká zsugorult combszárakkal – a látvány olyan iszonyatos volt és olyan valószínűtlen, hogy Kakucsi majdnem rosszul lett tőle. Véletlenül eszébe jutott: pénz van a zsebében. Hetekkel azelőtt az egyik adminisztrátornő néhány százast adott át neki, hogy az egyik megkeresztelkedett hagyta itt a számára, hálából. Jó – gondolta Kakucsi –, az adományozó eddig minden istentiszteleten ott volt, ha legközelebb találkozik vele, visszaadja a pénzt. Aztán teltek-múltak a hetek, az illető nem jött, a százasok meg ott lapultak Kakucsi zsebében, már el is felejtkezett róla. Most véletlenül rátapintott. Kitétte a nő mellé

az asztalra: vegyen rajta magának élelmet. Mikor később visszatért a hivatalába, csak akkor döbbsent rá, az Úrvacsorát nem adta föl. Aztán erről is megfeledkezett. Máig eltűnődik rajta: hogyan történhetett ez? Igen, ez az ő sajátos hitetlensége. Ő a Szentlélek kiáradását valamilyen tisztán szellemi kisugárzásnak sejtette, amely álmokban, látomásokban nyilvánul meg, és nincs szüksége holmi érzéki természetű anyagi mankóra, amilyen a kenyér és bor. Igen, ez az ő egyéni felfogása, ha úgy tetszik, rögeszméje vagy tévelygése, éppen ezért nem is erőltetheti rá más emberre, aki talán hisz a mágikus médiumokban. Mint papnak az Úrvacsorát föltétlenül ki kellett volna szolgáltatnia.”

És a mindennapi élet ebben a látomássá transzcendálódó életben?

„Kakucsi életrendje a következő volt. Korán kelt, s a Fehérhajó utcából indult Angyalföldre. Bekapott valamit, úgy kutyafuttában, aztán előadások, temetések – ebédre nem volt ideje, tehát nem evett. A szó szoros értelmében megfeledkezett róla. Délután újra előadások, családlátogatás, aztán mire hazaérkezett a Fehérhajóba, holtfáradtan bevágta magát az ágyba, vacsora nélkül. Hát bizony vékonyodott, soványodott. Ezt ugyan ki vette volna észre? Valaki mégis igen. A parókián a keresztelesekkel megnövekedett adminisztrációt nem tudták volna ellátni, ha az áttérők közül néhány idősebb hölgy nem állt volna be ingyen munkaerőnek: ők könyveltek, vezették a nyilvántartásokat. Köztük volt egy negyven év körüli vénlány, tulajdonképpen nagyon szép nő, végtelenül finom jelenség, csak túl cingár, túl karcsú, mindenképpen dekadens alkat. Finom arca, gyönyörű nagy szeme nyílt és tiszta lelket sugárzott. Ő valahogy megérezte, milyen magányos, társtalan, „nyalatlan medvebocs” ez a Kakucsi. És hogy milyen tapasztalatlan: tudása, műveltsége tetemes, de a való élethez csecsemő. Azt is megérezte, hogy a saját életével semmit sem törődik. Néha délben, mikor a fiatalember leroskadott a székre, odanyújtott neki egy szendvicset. Aztán váltottak pár szót, és Kakucsi ment tovább. Ekkor tulajdonképpen boldog volt, mert szikrányit sem félt. Zuhogtak a bombák, ő mindig úton volt, be-beugrott egy-egy ismeretlen óvóhelyre, vagy be sem ugrott, nyílt színen várta ki a bombázást, minden

percben hitte, ő Krisztusé, és bármi történjék vele, Jézus mindig ott van mellette. Temetési prédikációinak is mindig ez volt az egyetlen mondanivalója: az ember őrült és gonosz, elpusztítja önmagát. De Jézus még ezen a gonosz emberen is megkönyörül. És ebben a hitben valóban nem félt semmitől, bármi történik vele, a lelke Jézus kezében van. Azért néha fölciripelt benne valami evilági kívánság. Ő már huszonöt éves, és még mindig nem ismert nőt. Eddig halogatta: nem adhatja át magát holmi pillanatnyi testi gerjedelemnek, meg kell várnia, amíg eljön az igazi szerelem, amely egy életre szól. De ha holnap agyonüti a bomba, és ő kimúlik az életből szűzen, tapasztalatlanul? Hiába hessegette el magától ezt a sátáni gondolatot, csak visszatért benne, és egyre jobban foglalkoztatta. A hölgy ezt is megérezte. Beszélgettek sok mindenről, végül ez is szóba került. Potyogtak a bombák, amikor fölmentek a lakásra, és hányták le magukról a ruhákat. Ez szép volt, nagyon szép. A bombák gondoskodtak róla, hogy elfelejteni ne tudja soha. Utána valahogy nehezebb lett minden. A hölgyre ezután is hálával és szeretettel gondolt, mert jó volt hozzá és kedves. De azért valami elveszett az életéből: a tisztasága, hogy abszolút félelem nélkül járhat a bombák közepette, mert mint maszületett bárány, Jézus ölében védve van. Ezentúl félnie kell a bombáktól, a haláltól, az Utolsó Ítélettől. Mint ahogy, miután a bűnt elkövette, Ádám is elrejtőzött az Úr elől, mert félt. Elbocsátott vad lett. Tette a dolgát továbbra is, de ez a félelem többé nem hagyta el. Önmagával annyira sem törődött, mint azeelőtt; az étkezéseket még jobban elhanyagolta, és mikor közvetlenül az ostrom előtt anyja meglátogatta, megdöbbsent, hogy milyen rossz bőrben van. Azonnal kivizsgáltatta, s kiderült, hogy a fiúnak a tüdőcsúcsában kavernája van.” Aztán már következett Budapest ostroma, amit a Fehérhajó utcai ház pincéjében éltünk át.

Verseidben, elbeszéléseidben minderről pontos beszámoló látomásokat olvashatunk.

Nemsokkal az ostrom után el kellett indulnunk Szirákra. Élelünk is már a végén tartott, tudniillik az óvóhelyen egy csomó éhezőnek szétosztottuk, meg anyám már nagyon nyugtalan volt, mi van a majorban. Az utcán a roncsok között találtam két furgonkereket tengellyel, hát deszkából ácsoltam egy ládát, alászereltem a

kerekeket, és erős húzórúddal kész volt a kocsi. Rápakoltuk a maradék élelmet, meleg ruhát, hegyibe ültettük kétéves hűgomat, Esztert, aki 24 évvel volt fiatalabb nálam, és nekiindultunk a bizonytalannak. Első nap Fótig jutottunk, ott megszálltunk az ismerős evangélikus lelkésznel, Zászkaliczky Pálnál, utána az út mentén mindenféle temetetlen hullákat láttunk, és lódögöket; egy csalitosban egy kamasz kislány hulláját vettük észre fej nélkül, szoknyája fölgyűrődve.

Ekkortájt azonban a következő versemet írtam:

CSAK HALLGATNÁNK...

*Láttuk a nyomorult bakát
halálba hajtva hullani.
Hogy fölbukott: fehér agyát
a földbe kente. Hallani*

*a haldoklókat. Nyúlt nyerítés.
Lóhulla barnul a nyomott
buckák mögött. Bedőlt kerítés.
Kígyózó, lomha tanknyomok.*

*Árkokba hó. Az este ében
hiéna: foltokban terül.
Nincs semmi fény. Az ember éjjel
erdőbe, sásba menekül.*

*Ma már csak álmainkban jön fel
az alaktalan, mély rémület.
Birkózunk lomha vízkörökkel.
Megszokni mindent meglehet.*

*Ha mellettünk egy meredő fegyver
az anyánkat lőné le, mi
csak hallgatnánk kopár szemekkel,
nem tudva könnyet ejteni.*

Szirákon mindent földúlva találtunk. A 80 üszőnek, 10 ökörnek, 4 lónak már nyoma sincs, a magtár kiürítve, legföljebb söprögetni lehet, a ház kirabolva, a gyönyörű bútorok összetörve. Az uradalmi cselédek csak kisebb károkat szenvedtek, állataik megmaradtak, ők már önállósították magukat. Anyámnak Bandi unokabátyám azt tanácsolta: ne a cselédek megszorításával akarjon nyereséget elérni – ha hiányzik nekik valami, azt úgyis összelopják –, hanem jó szakmai ötletekkel, ilyen például a nemesített magtenyésztés. Így anyám az alkalmazottaknak megengedte, hogy tehenet tartsanak, disznókat hizlaljanak, a takarmányt hozzá a gazdaság biztosította – némelyiküknek egész kis kondája volt. Így most könnyen ment nekik az önállósodás. Viszont anyám éppen emiatt nehezen kapott munkaerőt; apámmal magunk álltunk be béresnek: lekaszáltunk 25 hold felmagzott lucernát (ennek vetőmagját értékesíthettük), fölásztuk a konyhakertet. Szántani nem tudtunk, mert nem volt fogatunk. Nemsokára megtörtént a földosztás, az 500 holdból 100 hold maradt vissza, annak is egyharmada erdő – szerencsére, mert állatok híján az 500 holdat úgysem tudtuk volna megművelni. Apámmal szeptemberig maradtunk Szirákon, és kétkeziként szakadatlanul dolgoztunk. Szeptember elsején apámnak mennie kellett tanítani. Én is vele mentem. A Fasori Gimnázium igazgatója, volt tanárom, Renner János engem is örömmel fogadott, mert számos fiatalabb tanár még hadifogságban volt, beálltam helyettesnek, teljes óraszámban tanítottam magyart, latint, görögöt. Anyámnak egyedül kellett tovább küszködni, mert az oroszok is, a gyámhatóság is kötelezte a fennmaradt birtok megművelésére.

Tömegszállítás és újra álmok.

A Fehérhajó utcai zugnyi kis két szoba lassan benépesedett, és hovatovább olyan tömegszállássá lett, mint a Fény utcai lakás. Apám és én laktunk ott, és Ancsa, egy csípőficamos lány Dengelegről, háztartásbelinek. Aztán betoppant anyám húga, Magda. Újvidékről jött, ottmaradt lakása és minden ingósága. Tanár volt az ottani gimnáziumban. Hogy került oda? Fussunk végig az életén, mert az sem érdektelen.

Megint a Jánosy-féle kultúrtörténet?!

Az Erzsébet Nőiskolában szerzett tanári diplomát, de a húszas

évek derekán állást nem kapott. Elment hát ápolónőnek, hamarosan főnővér lett. Aztán Laci nagybátyám őt is kihívta Sanghajba. Ott az általa épített kórházban szolgált három évig. Majd Londonban ápolónősködött újabb három évig. Közben végezte ott az esti egyetemet, angol–német szakon. Majd hazajött, itt is elvégezte a bölcsészetet, és angol–német szakos gimnáziumi tanári diplomát szerzett. De most sem kapott tanári állást. Azt ajánlották: mivel kitűnően tud szlovákul, kinevezik az épp most visszakerült Újvidékre. Ott hamar megtanulhat szerbül. Meg is tanult, sőt már tanított is. A fordulat után kiutasították. Most ő is megjött. Nemsokára a dunántúli cselengésből megjött Ferenc öcsém is és újdonsült neje, Angi-Bangi – terhesen. És végül megjött Dániából Gyurka öcsém is, az építész, aki szintén nősülni készült. Így aztán betelt a létszám. Szalmazsákok sorakoztak a földön.

Művésztelep.

Ez még nem volt az, csak éjjeli menedékhely. Angi-Bangi hamarosan elvonult Szirákra, és ott lebabázott: csodálatos szép kislánya lett, Virág. Miután elvásárolta, otthagya anyám gondjaira és feljött Pestre. Ferenc közben beiratkozott a Képzőművészeti Főiskolára. Itthon Magda nagynéném tartotta a frontot, Szirákon meg anyám két kisbabával. Ott egyre súlyosabb lett a helyzet. Ha sikerült is két lovat szereznie, azok is milyen ócska cigánylovak voltak! Aztán jött a beszolgáltatás csillagászati számokkal, olyan gabona-, kukorica-, zsír- stb. kvótákkal, amelyeknek a tizede sem termett meg. Úgy kellett mind megvásárolni. Ami régi családi ékszere volt még anyámnak, az mind ráment. Meg az ezüst stb. Csóréra vetkeztünk. Közben ott lógott a feje fölött a Damoklész kardja: éjjel bezörgetnek hozzá és elviszik. S a tetejébe még kuláknak nyilvánították, holott az egész családnak nem volt egyetlen négyszögöl földje.

Ekkor fedeztek fel, mint költőt.

Még 1945 őszén osztálytársam, Sikuta Gusztáv festőművész eljuttatta verseimet Vas Istvánhoz.

Osztálytársad Szántó Piroskát ismerte még a Szocialista Művész-csoport idejéből, és vele küldte el verseidet a költőhöz.

Így igaz. Tetszettek Vasnak, és a *Budapest ostromából* címűt azonnal közölte a Köztársaság című lapban. Az ő segítségével

eztán már rendszeresen jelentek meg verseim a Magyarok-ban, Újhold-ban, Diárium-ban és később a Válasz-ban. Megható, mekkora gondossággal vesézte verseimet s pécézte ki a suta sorokat. Ő, valamint kortársai is, például Radnóti, Jékely, Weöres, Toldalagi, Kálnoky a legfeszesebben klasszikus verseket írta, Arany, Babits, Kosztolányi példáját követve, s ezzel rászorított arra, hogy romantikus fantáziámat a legfegyelmeltebb versformával társítsam, verseimet talán épp ez a belső feszültség élteti. Még valamit köszönhetek Vasnak, azt, hogy rákapatott a versfordításra. Utóbb ez lett egész egzisztenciám alapja, hiszen sosem a versekből éltem meg, amint megígolta tanárom, Kerecsényi. Vas István kezembe nyomott egy Eliot-kötetet és kinyitotta ott, ahol a *Waste Land* című nagy poéma olvasható. „Ezt fordítsd le” – mondta, és én neki is láttam, megpróbáltam, de hát persze először szinte minden szót ki kellett szótáraznom. Azután meg kellett fejtenem a vers értelmét, iszonyú sokat kellett ezen dolgozni. Így született egy részlet a *Waste Land*-ből, és már ennél könnyebben az egész *Ash-Wednesday*, a *Hamvazószerda*.

A nyelvek?

Ekkor már három antik és két modern idegen (angol és német) nyelvből tudtam fordítani, és kezdtem tanulni franciául. Ennek előzménye még a háborús évekre nyúlik vissza, amikor számomra még Babits volt a legmodernebb költő. Firinc öcsém, aki nálam hét és fél évvel volt fiatalabb, és festőnek készült, nyakig belemerült a századeleji Párizs művészetének tanulmányozásába. Egyszer csak kezembe adta Radnóti Miklós *Orfeusz nyomában* című fordításkötetét, és az *Égőv* című versnél nyitotta fel: „Ezt olvasd, ez költő!” Olvastam, és Apollinaire egy életre megbűvölt, az *Égőv*, az *Utas*, a *Saint-Merry muzsikusa*. Hiszen ezek is álomversek, csakúgy, mint az én régebbi rigmusaim, de mennyivel szebbek, így, ebben a szabadon hömpölygő révedezésben. És amikor ezeket a verseket már franciául is olvastam és értettem, akkor ocsúdtam rá, hisz ez a legtisztább, legálmodozóbb zene, amilyen César Francké és Debussyé. Ezóta tudom, a vers lelke a zene, a ritmus és a dallam, mert a szavaknak is van dallama. Utóbbi verseim koholgatásánál sokszor hallok zenei dallamot is. Igazi, énekelhető dallamot. Sokszor hallok

álomban dallamot. Egy időben – ezt írtam meg *A Fekete Hajó* című elbeszélésemben – meg voltam róla győződve, hogy én Schumann reinkarnációja vagyok, annyira átéreztem zenéjét, különösen a cselló- és hegedűversenyt, a d-moll triót és a *Paradies und Peri*-t. Schumann életét is végtelen mély empátiával éltem át, különösen az ádáz küzdelmét Klára kezéért, akit apja, a nagytekintélyű zongoratanár semmiképp sem akart hozzáadni, és őt minden lehető ármánnyal és gonosszággal üldözte. Számomra: álom, zene és költészet egy és ugyanaz a megnyilvánulás. Egy, az ébren átélt valóságnál sokkal mélyebb és igazabb valóság. További álomverseimet most már ilyen szabadon úszó dallamsorokban írtam. Le is kottáztam néhányat, és talán van olyan is, amelyiknek a kíséretét is kidolgoztam. Lehet, hogy egyszer talán fölhangzanak.

Magad tanult zenész is vagy.

Tanultam körülbelül az akadémiai szintig zongorát gimnazista koromban és zeneelméletet – ennek alapján tudok ilyesmivel foglalkozni.

Költői jelentkezésed visszhangja?

Felfigyelt verseimre Schöpflin Aladár is. Meghívott, látogassam meg. Vas István figyelmeztetett, ne maradjak túl soká nála, nehogy kimerítsem, mert már nagyon gyenge. A legjobban az lepett meg, hogy az asztalán ott volt egy halom folyóirat, és a kezeügyében pont azok a számok, amelyekben az én verseim voltak. Néha egyes sorokat fejből idézett belőlük. A versekről faggatott, hogyan jutottam hozzájuk, aztán tanulmányaimról, végül magánéletemről; mikor meghallotta, hogy fasori diák voltam, nagyon föllelkessedt, földidézte az ő emlékeit a híres pozsonyi líceumról, ahová apám is járt. Én már háromszor felálltam, hogy búcsúzzam, de ő mindannyiszor visszanyomott a székre. Basch Lóránt is meghívott, nála mindig nagyobb társaságot találtam. Nagyon fennköltén társalogtak irodalmi témákról, főleg Babitsról és a Babits-hagyaték sorsáról. Itt ismerkedtem meg Kereszturyékkal, Weöresékkal és másokkal.

Leggyakrabban a Válaszban jelentél meg ebben az időszakban.

Legkedvesebb emlékeim közé tartoznak találkozásaim a Válasz kiadójával, Sárközi Mártával. Valahogy én a Választ tartom ez idők legkiválóbb folyóiratának. És ez jórészt Sárközi Márta érdeme. Le-

het azért, mert nő volt, és inkább jó ösztöne vezette a közlendők kiválasztásában, mint holmi intellektuális elvek. Így a Válasz befogadta a legkülönbözőbb irányzatú népi, urbánus, avantgarde szerzőket, ami a többi folyóiratnál elképzelhetetlen volt. Igenám, de csak a legkiválóbbakat, a legtehetségesebbeket, a legjobb műveiket fogadta be, ebben segített jó női ösztöne. Így a Válasz ennek a korszaknak valóságos Noé bárkája lett. Honnan volt Mártának ez a képessége? Egyszer egyedül találtam a zugligeti kis házikóban, a zongorán nyitva állt egy kotta, Bach *Geistliche Lieder und Arien*. Éppen a *Bist du bei mir*-nál volt nyitva. Leültem, és kezdtem pötyögtetni a kíséretet. Sárköziné pedig elkezdte énekelni a dallamot, csodálatos bársonyos hangja volt, s olyan muzikálisan énekelt, hogy eszembe juttatta Basilides Máriát. Nos hát, aki ennyire érzi a muzsikát, annak éreznie kellett a verset is, és ez Sárközi Márta titka. Sárközi Mártánál találkoztam Szabó Lőrincsel és Németh Lászlóval. Ez utóbbival egy este együtt indultunk haza. A Szilágyi Erzsébet fasorban leültünk egy padra, és hajnalban keltünk fel, annyi mindenről beszélgettünk. Hogy miről? – nem idézem fel, csak két mozzanatot. Mikor említettem, hogy a Fasorban Mikola Sándor volt a fizikatanárom, ugyancsak fölkelkedett. Hogy rá Mikola könyve, *A fizika gondolatvilága* igen nagy hatással volt. Hosszasan beszélt róla, és amikor említettem, hogy erősen foglalkoztat Jézus alakja, szeretném megírni modern alteregóját, nagyon ajánlotta, olvassam Pap Károlyt. Ezt nagyon megjegyeztem, s utóbb én is úgy láttam, hogy Pap Károly alkotta meg a legigazibb és legmélyebb Krisztus imágót. Beszéltünk a görög drámáról is, közben az is kiderült, hogy nekem legnagyobb élményem a bölcsészeten Kerényi Károly volt, és Németh László is egy időben foglalkozott, lehet, hogy éppen Kerényinek a hatására az antik dramaturgiával, sőt az antik mitológiával is, hiszen legnagyobb regényei mögött éppen a görög mitológia áll.

Ez volt a költő-lét, és ezalatt hogyan élted életedet?

Mivel a lakás annyira megtelt, Ferencsel és Angi-Bangival albérletbe költöztünk Pásztor György festőművészhez a Dembinszky utcába, aki özvegy édesanyjával lakott együtt egy kétszoba-konyhás, cselédszobás lakásban. Ekkor már forintos világ volt. Firinc és

Angi-Bangi, továbbá egy főiskolás barátjuk, Sugár Gyula foglalta el az egyik szobát, én a cselédszobát.

Ez aztán tökéletes művésztelep lett.

Valóságos gyülekezőhelye volt a különböző ifjú titánoknak. De még hadd beszéljek Pásztor Györgyről: illegális kommunista volt, valami fantasztikusan alacsony igazolványszámmal, s mint ilyen a nyilasok elhurcolták az Andrássy út 60-ba, ott vallatták, kínozták, de végül is csodaképpen élve maradt. Drámai szürreális képeket festett, amelyek talán itt-ott Munchre emlékeztettek, erős, szinte rembrandti fény-árny hatással, a kép nagy részét sötétben tartva, csak a főalakot, annak is csak a fél arcát megvilágítva. Témái: a szegénység, a kiszolgáltatottság kálváriái, kész illusztrációk lehetnek volna Dosztojevszkijhez. Sívár nagyvárosi házak éjszaka; az éjszakai fény titokzatosságában most szürkességük élni kezdett, elszíneződött a szivárvány minden színében, félelmes-titokzatosan ragyogtak az ablakok, és mögöttük, az alvó, asztalra boruló alakok fölött ott virrasztott a Gond, a Halál. Görnyedt öreganyóka ül az üres konyhában, és tűnődik a semmin. A sejtelmes sötétből csak arca és kezei foszforeszkálnak aranylón. Vagy titokzatosan vergődő állatokat ábrázolt, képükön a kín emberi kifejezésekkel ágált és vádolt. Például az a földre rogyó lovacska, amelyet kocsisa durunggal püfölt és eltörte a gerincét (Dosztojevszkij írta le a *Bűn és bűnhődés*-ben!). Ezek a képek mindennél tökéletesebben fejezték ki akkori hangulatomat, melyet a bombázások, elhurcolások, az ostrom és a háború rémséges nyomai támasztottak bennem. Ki is tapétáztam a kis szoba minden falát Pásztor Gyurka képeivel, mert ezek maguk is már versekre ihlettek. A kis szobában állt egy sezlon, egy szék és a sarokban egy hengeres pléhkályha, melynek ajtaján – ha eloltottam a lámpát – a kis nyílások furcsa, mozgó-táncoló ábrákat vetítettek a falakra meg a titokzatos képekre. A kályha mintha viczorogna, és a nagyobb hasonlóság kedvéért még két lyukat is böktem az oldalán kissé följebb, a viczorgó száj fölé, ezek voltak ragyogó szemei. Előző kamaszéletemnek szinte teljes eseménytelenségével ellentétben a háború borzalmas élményei olyan szörnyű súllyal ülték meg lelkemet, hogy még sokáig nem tudtam feldolgozni őket. Ez teljes befeléfordulást kívánt. Miután leadtam

óráimat, bevettem magamat kis szerzetesi cellámba, feküdtem a díványon, és nem akartam látni senkit. Így írtam ébrenlét-álom-montázs verseimet. Ekkoriban írtam a *Közös temetés*, az *Abszint*, a *Budapest ostromából*, *Óvóhelyen*, a *Nápolyi matrózkarnevál* és *Ősz* című költeményeimet.

Verset írtál, begubózva, ébrenlét és álom határán szobádban. Szobádon kívül pedig: a művésztelep, a társaság.

Az én begubózó életformámmal szöges ellentétben állt a másik szobában zajló élet. Firincéknél mindig történt valami. Képzőművészek, főiskolások, bohémek, hobók jöttek össze és éltek Murger-Puccini happeningjeiket. Szinte minden szombaton–vasárnap dári-dó volt náluk. Összeverődtek olyanok, akik úgy érezték, zsebükben hordják a marsallbotot, és a humor csak az volt, hogy *valóban* ők voltak a legtehetségesebbek: Firinc, Sugár, Nuridsány, Orosz Gellért, Megyeri Barna, Wagner Ferdinánd és mint öregebb testvérük, az én osztálytársam, Sikuta Gusztai. A borról persze én gondoskodtam, mert nekem volt fizetésem. Az élelem nem sokba került; ebédet a protestáns menzán kaptam, Firincék a főiskolán; a reggeli-vacsorárávalót én vettem. No és a ruhák! Különböző rongyokban jártunk, mert a ruháink elpusztultak. A főiskolán voltak viseltesruha-akciók, ott választottunk olyan fantasztikus darabokat, mint Gulácsy Lajos jelmezei. Én barna csőnadrágban jártam, és olyan bőrzékében, melynek mellrése össze volt hasogatva. A csodás az volt, hogy minket e fantasztikus jelmezekben mindenütt elfogadtak: mentorom, Vas István, Schöpflin, Basch Lóránt – és ami a legcsodálatosabb, még az olyan volt »úrilánykák« is, akik a zárdaiskolából szabadulva tulajdonképpen most kezdték a »nagy Életet«. Elképzelhetetlen, hogy az ántivilágban szóba álltak volna ilyen topis hobókkal. De hát ez volt a korszak bűbajos fintora. Még az én szerzetesi cellámba is micsoda finom hölgyek jártak, micsoda bundákban! És csak egyetlenegy lázadozott: miért teszek a falra ilyen nyomasztó, ronda képeket! Legtöbbször egy fillér sem volt a zsebünkben. Néha valóban komolyan éhezünk. De a verseim hónapról hónapra megjelentek a különböző folyóiratokban. Talán ekkor voltam a legboldogabb. Egyet egy életre megtanultam: nem kell sem pénz, sem hírnév, sem állami díj, sem státusszimbólum a boldogsághoz. Ha

ennek a korszaknak az általam átélt hangulatát akarnám jellemezni, önkéntelenül is két filmre utalnék: az *Úton*-ra és a *Csoda Milánóban*-ra. Ezt a hangulatot éltük át, szüntelenül táncolva-sírva-kacagva.

És a szerelem? A Fény utcában még ábránd, Szirákon látomás – ekkor?

Cellámban mind gyakrabban mutatkozott egy sárga bundás, igen mutatós leány. Fejjel magasabb volt nálam, igen karcsú, jó alakú, szép mozgású, és háromszögletű arcán elbűvölően világított széles állású, óriás-kék szeme, korallszínű, fűzfalevélvonal szája. Szelíd őzikenézése valósággal elbűvölt, s megvallom, az első pillanattól fogva nem voltam közömbös iránta, ami azt jelentette, hogy álmaimnak, félálom-fantáziálásaimnak ő lett a fő heroinája. Ettől fogva kezdtem rendszeresen leírni álmaimat versben, automatikus írással. Az első ilyen vers a *Mondd, ki vagy?* című, itt az álmot az ébrenlét eseményeivel együtt mondom el.

MONDD, KI VAGY?

Mondd meg, ki vagy?

*A lány, aki ringva jött, s most fekszik a zúgó fák alatt,
vagy a karcsú szél, amely nekidőlve bólogatja az ágakat,
vagy épp az ág, mely zöld lánggá csavarulva párját bolondosan
löki,*

Vagy a millió csillámló levél?

*Orrod bátortalan hegye arcomhoz ér – tényleg levél,
papír cimpád is...Márvány puha bőröd alatt a sok-sok rejtek ér
szintén levél: suhogás, mit ujjam, szám suhogása kutat,
míg egyszer meglódul a szélről a vállad, a völgyek, a fényutak,
kiesik önmagából a nap: lecsordul, s hullámként felloccsan a
föld–
ó mondd, ki vagy? Felelj! Ne nézz! Lehet-e minden újra egy?
Van-e lombik, mely magábaölel és hő, mibe minden egybeég,
s egy robbanás, mikor Isten anyag lesz: valóság nemcsak pusztá
név...*

Levélsuhogás volnál csupán?

*Akkor a homlokod mért olyan fehér?
nyugvó tenger-üveg, amelyben két hal merev-áttetszőn ígéz,
óriás kör az oldalukon, mely rajtam át kéken a semmibe néz.
Ó drága, megkövült halak, lesztek-e majd még emberevők:
engem megevők kinyílvá, benyelve?*

Vagy nem árulod el soha titkodat:

ki vagy?

mert magad sejtet a legkevésbé...

De furcsa, nézd!

Szakállad nő az állad alatt.

*Sima lányarcon kétágú szakáll. Bolondul hosszú lábaidon
a selyemharisnya szokott csilláma halvány élbe szalad.*

Nyomán sűrű-csik redők suhannak, s román szobrok csőinge

takar...

*fénylő szalaggá nyúlik a kézfej, áldásra tárul az ágsima kar,
ínged kimagasló fényfejű gyertya, megnőnek az áttetsző halak,
csodálkozol, kik jönnek a szélből – sok vézna, gödörszemű alak:
kis láda-kocsikban ülők, kik a két tenyerükkel vonszolják maguk,
ott egy apa nézi fiát, mint tajlékzik, s a földbe rüg,
halott lányával özvegyasszony, kísértet-lelkek álmosan,
örültek üvöltve... Mind egymás testén is átosan
feléd, hozzád a középre... Te állsz,
ügyefogyott, lágy hosszúság, fejed lehajtva bánatosan,
a két kezed önkéntelen simogatásba jár,
s nem látod a sok-sok arcot, mely mint egy fészek csipogó madár,
úgy bújik két tenyered közé... Utána felsír, és kacag:
„Ép vagyok!” – és elnyúlt hahotáik távolodón visszhangzanak.*

✱

Ölemben ülsz még. Hozzám dugod arcod. Ujjad a vállamon

köröz.

Fölötted a lombok: sötétzöld hullák, elnyúltan úsznak üvegekék

szélben,

örvényeiken lélekké szakadozva.

Lila felleg száll a sárga égen.

Mit tudsz te magadról, csecsemő, és rólam, ki csak hallgatok?

Tudd meg, fatörzset ölelsz magadhoz: a pusztá levélzúgás

vagyok,

*mely már nem is él, csak rezzen, érez, s örökre őrzi a képedet,
ahogy állsz a szélben, s a két halad most már virgoncan cikáz,
tested egyre ezüsterősebb gyertya, mint ellep lassan az esti gyász;
hajad mögé óriás glória nő: rozsdás, szivárványudvarú hold,
lábad előtt a tinta Duna – hűs tiszta víz-szaga húz, felold,
míg fenn, mögötted a Semmi boltján billió porszemnyi pók
gyémánt hasával szövő csilló hálóját mozdulatlanul,
mely nincs felerősítve sehol – közepe, széle végtelen...
rádcsavarul,*

s ág-karjaimból lassan kihúz,

s titokban feljebb, egyre feljebb ezüst selyem

szikrába szövőn

átemel a tűnő időn.

Tulajdonképpen az egész egy gyönyörű Margit-szigeti szerelmes együttlétnek az emléke. Mint nadrágban járó felhő lebegtem ébrenlétben, álomban egyaránt súlytalanul. Mint a levelek suhanása, amit annyira imádtam. És mindenre csak rácsodálkoztam, mint az álmából ocsúdó kisgyerek. Csodálatos volt a tavasz, a burjánzó természet, de főleg az ostrom után éledező, kavargó embermocorgás. Ahogy kitavaszodott, Évával kijártunk a szigetre. A bombaszabdalták fák alatt őrzöngve burjánzott a friss növényzet. A sziget jólnevelt parkírozott arculata teljesen elenyészett a dzsungel-tenyészet alatt. Az persze a legkevésbé zavart bennünket, hogy az egész terület az ott elszórt aknáktól robbanásveszélyes. A Margit-romok közé vetjük be magunkat, a derékig érő fűben fészket nyomtatva magunknak vagy a kis román stílusú kápolna előtt napoztunk. Éva pedagógiai vizsgára készült és szorgalmasan tanulta a filozófiát. Elmagyaráztam egy-egy rendszert neki, és míg ő tanult, addig én kiúsztam a pesti partra és vissza. Aztán kikérdeztem a feladatpenzumot és a vízben lebegve újra úsztam vagy verseimet köszörülgettem.

Mint a vers első két „versszakában”.

Ebben a versben nincs semmi allegória, metafora, áttétel. Itt mindent szórul szóra elemi értelmében kell érteni, kezdve a végtelenül nyurga, majd' kétméteres lány ringó-lebegő járásától, amit úgy imádtam (ez a hegyilakók jellegzetes, önpihentető járása) a nagy nap-vízióig. Kimerített az úzás, a víz fagyossága, cizellált üvegfodrai, a szigetcsúcs mögött hirtelen felbukkanó tengerjáró hajó, amely elől már alig bírtam kitérni, hogy alá ne kerüljek, – így hát úgy értem partot, hogy majd összezsuklottam. És a szél, amely először jégostorként suhintott végig rajtam, utána meg cirmos seiyem pólyába bugyolált, mind együtt olyan révületbe mámorított, amellyel semmiféle mesterséges mámor vagy drog nem versenyezhet. Ebben az extázisban csak egyet éltem át, az istenségbe-merülés misztériumát. Ez azt jelenti: ez is te vagy! Azt, hogy itt minden egy: a testem, a lelkem, az emberi tüdőt utánzó légút-ágú fák, elágazásaikkal; a pörgő-orsó víz, az üvegszálú szél egyetlen nagy folyónak vagy óceánnak gyöngyház-fénypikkelyeket villantó fodrai, egymásba áttűnő örök létesülés.

Mint a második „versszak” utolsó két sorában.

Ebbe a levélsuhogásba, szél-víz áramlásba beletűnik az ember is. A hűvös pillanat, a szélzúgás, levélsuhogás, a nap-szikra-özön, a kamaszlány folyóként villanó végtelen hosszú hófehér karjai, combján a millió levél pettyes árnyékán a nap pikkely-fátylának és a vízfodrozásból föltükröződő opál, ezüst, arany foltoknak örökmozgó játéka, – amelybe beletűnik a lánytest törekeny körvonalaival, beletűnnek a szemek, a száj, az orrlíkak finom levélformái, és csak valami bűvös akváriumból áttetszőségükben alig fölsejlő, fehér, kékes és rózsás halakként derengenek elő.

Íme a harmadik „versszak”, a megosztott sorokig.

Az az ember, aki a nem-éntől, a külvilágtól izolált, zárt monádnak, énnak érzi magát, csak éjjel lát víziókat, mikor a tudat kontrollja lekattan, és ő álmodik: persze ezek a víziók félelmesen idegenek neki, életünk tragikus élményeiből, a háborús jelenetekből és az erőszaknak a szörnyűségeiből adódnak; anginaszorongást támasztanak benne, olykor egész a fulladás-pánikig. Viszont akkor, a szél, a víz, a fény, a kimerültség támasztotta önkívületben önkénte-

lenül egész más víziót láttam. Amikor utólag magam elé idéztem látomásomat, sok mindenféleképpen gondoltam, mint önkéntelen asszociációra. Például a Chartres-i dóm sűrűredős köntösű, képtelenül nyúlánk, szalagszerű szentjeire. Vagy Rembrandt százforintos rézkarcára, ahol Jézus alakja kiviláglik a körülötte álló, ülő vagy fekvő betegek, csokabonkák áradatából. De semmilyen utólagos asszociáció nem vezetett látomásom nyitjára, hogy tulajdonképpen mit is jelent. Csak azt éreztem, hogy ebben a természetbe beletűnésben, ebben a teljes megfoghatatlan, testetlen lebegésben az ember Krisztus-lényegűvé válik, áttűnik Jézus alakjába, aki közelről, távolról állandó kísérője életünknek. Ebben a nappali álomban a mi immansens természeti létünk és a transzcendencia vetül egymásba: egész furcsa módon a földi lény alakja tűnik át Krisztus-vízióvá.

A versformálásban különböző ritmus-émlékek érződnek.

Pontosabban: a görög kardaloknak a hullámozó ritmusa; természetesen kötöttség nélkül, egészen természetes hömpölygésben, amelynek az elemei nagyrészt daktilusok és trocheusok. Itt a zeneiséget az is előidézte, hogy tulajdonképpen a vers fokról fokra következett. Gyors, szinte önkívületben, automatikusan írt vázlat volt a kiindulás: élményemet, amilyen gyorsan csak tudtam, hogy el ne felejtsem, leírtam. Aztán újra meg újra előszedtem, csiszoltattam, illetve kiegészítettem a vázlatot. Amikor ezt csináltam, Beethoven *Hammerklavier* szonátájának a gyönyörű lassú tétele szólt, Wilhelm Kempff előadásában; ott is nagy jelentősége van ezeknek a trochaikus ritmusoknak, egy olyan dallamrészletben, amely újra megszólal a *Missa Sollemnis* Benedictusában és az *Esz-dúr*, op. 125-ös kvartettben. Talán ez is elősegítette az egésznek a zenei hömpölygését.

Az adott zene véletlen volt?

Utólag éreztem, hogy itt Beethovennek kellett szólnia. Véletlenül ez a lemez volt rajta a gramofonon. Általában az álmaim éjszakai álmok, ez a vízió egészen különös kivétel azzal, hogy ez nappal jelentkezett, nyilván a nagy átlényegülésből. Ez nappali látomás volt, talán a legsugárzóbb, legboldogabb álmom.

Csatangolásunk fő színtere a Margitsziget mellett a budai vár volt, akkor még szörnyűségesen romos, kaotikus és elvadult. Arról be-

szélgettünk, hányan maradtak a bombázások nyomán holtan a romok között. Szóba került a Regent-ház esete, ahol az óvóhelyre rázuhant a sokemeletes ház törmeléke, úgyhogy a bennszorultakat már nem tudták élve kimenteni, mert az óvóhely nem omlott össze, így levegő, élelem és víz fogytán lassú halállal múltak ki. Ezt idézi fel egyik versem, a *Séta romok között* című:

*...Romok között futunk így kéz a kézbe' félve.
Térdünk inogva retteg,
mintha léptünk zaját figyelné mind, kit élve
a romok eltemettek.
Vakon több száz vakond (kapartak ásva-vájva...
Vakond-vakon alig
moccan lenn még, ki él. Fogával tépi, rágja
szíjjáhült társait).
.....
Ahogy átfoglak, a hajad a szél sodorja,
s szoknyád vad zászlaját.
E lobogás alól egy kristálytisztla forma
lúdbőrzik át meg át:
az élő test... De szép!... S a szél a síma bőr
alatt is úgy lobog,
mint szoknyád zászlaján, vagy fenn az ösztövére
örvénylő ciprusok.*

Nagyon szeretem ezt a versemet, mert itt két mélyen rokon téma: szerelem és halál teljesen zenévé oldódott. Ez már Schumann muzsikája, a csellóverseny dallama. Közben törvényes férj és feleség lettünk, pedig összeköltözésre anyagiak híján vajmi kevés volt a reményünk. Éva a Sarolta nevű lánykollégiumban lakott (éppen most készült a pedagógiai vizsgára), én pedig, hogy közel lehessen hozzá, meg hogy mégis találkozassunk valahol, a Pusztaszeri úton vettem ki albérletben egy padlásszakaszt. Megyeri Barna ajánlotta. Ő lakott a szomszéd részlegben Wagner Ferdinánddal együtt. Másik szomszédom egy zeneszerző volt: Patasich Iván. Családjával együtt lakott ott. Szobám manzárd ablakán sárga zsírpapír. De ez

csak szimbólum volt, mert a tetőcserepeket a becsapódó aknák ugyancsak szétzilálták, számtalan résen át kandikáltak be a csillagok, amelyek félelmesen erősen szikráztak a 15–20 fokos hidegben. Beesett a hó, úgyhogy reggelre a télikabátom, amit a takaróm hegyébe magamra terítettem, itt-ott egész fehér lett. Mondanom se kell, éjszakára még jobban fölöltöztem, mint nappalra. Nappali ruhámra ráhúztam egy tréningruhát, szvettert, a fejemet kendővel vastagon bebugyoláltam, csak az orrom maradt ki. Mégis reggelre sokáig nem bírtam föltápáskodni, úgy meggémberedtek a tagjaim. Ennek a korszaknak a verstöredékeiből állítottam össze egy mondtázst *Apró padlásszobánk* címen.

*Apró padlásszobánk úgy csüng a semmiben,
mint bála gőzdarun.*

*A szomszéd kisbaba sírása elpihen,
ha fenn ezerkarún
kopog az óneső, az ócska celofánt
söpörve (ablakunk).*

*Ajtónk papírfalán a szél szakítva ránt...
De jó, hogy itt vagyunk!
Emlékszel, kinn a vad, foszlányos ég alatt
bolyongtunk hontalan.*

*Arcunkba szél kavart esőt, jeges havat.
A Duna hangtalan
sötéte ringalott, fáztunk a parti lépcsőn.
Jéggé fagyott kezünk.
Mindketten hittük: ez a bénaság a végső.
Már nem találkozunk.*

.....

*Romos cseréptetőn benéz a Hold. Jeges.
Szikrái játszanak.
Behull a hó. Ülünk, csuklyás kísértetek,
s kályhánkön átszalad
egy-egy rőt lobbanás, mit a haló parázs
tündér testedre szór.
Oh gótikus varázs!... Memlingi látomás:*

ahogy nyújtózkodol.

.....

Titokban egy a gondolatunk: gyerek.

Rá falsan károg a rím: minek?

Kutya ugathat, pénz beszél.

A lyukas plafonon,

papír ablakomon

csak úgy ömlik a szél.

Bagoly kering.

Lobogva ring

levetett ingem az ágyam előtt. S álmodom mégis gyerek.

De ha lenne, néki mit adnánk?

Vakolattal etetnénk, levegővel itatnánk!

Vagy mint homunculust a testedből kivágva

Őrangyalunknak küldenénk a másvilágba!

Ekkor jöttem rá, hogy álmaimból különösen érdekes, újszerű verseket lehet írni. Ezeket gyűjtöttem össze a *Prometheus* kötetben (1948) és véglegesen *Az álmok kútja végtelen* (1981) című kötetben, a *Pokoltánc szarvasokkal* című ciklusban. Éjszakai álmaim rendszerint sötétek, feketék, sőt démonikusak. »Nappali« álmodomban Krisztus jelent meg, de álmaim tekintélyes részében egy sátáni figura (lehet, hogy maga a Sátán) jelentkezik, a maga démonikus, pusztító valójával, és ezek bizony borzalmas álmok. Épp ebben a ciklusban, nem sokkal ez után a vers után következik egy ilyen tipikus Sátán-vers, amelyik az Újholdban jelent meg, a *Duna* című. Arról van szó benne, hogy a lánynak tánc közben hevesen udvarol egy démoni alak, aminek róka feje van és csábítja, afféle Don Giovanni módjára; én ekkor közbelépek és verekedést kezdek ezzel a figurával, az iszonyú dulakodás a víz alatt is folytatódik, ahol az én helyzetem reménytelen, mert nekem csak tudóm van, és ennek a démonnak viszont kopoltyúja nő – és egyre tart ez a jelenet, tragikus feloldozás nélkül. Végül még egy óriási anyaméh jelenik meg, amely mindent magába benyel és kibocsát – érdekes, ezt a termő és teremtményeit visszanyelő anyaméhet később, amikor Milton *Elveszett paradicsom*-át fordítottam, viszontláttam a

Bűnnek az alakjában. Milton néha csodálatos szürrealista víziókat produkál.

DUNA

*Ha sokszor szóltanul ültél,
akartam: szólj, mi bánt?
Szemed bezárult, messze járt.
Hova tűntél?*

*Bál van. Ezernyi szivárvány szikraszilánk.
A sok leány: selyempapírba takart kirakat-virág.
Csak te vagy lilavillanású sötét bársonyban; szoknyád térden
felül.*

*Pihés a nyurga térded... Fekete kökörccsin ide hogy kerül?
Elálmodozol új táncosodon. Amit ő füledbe súg,
mind elhiszed. Tánc táncra száll. A csillártűz hazug...
Én nem törődöm... De ekkor látom, a férfi arca rókafej: vörös.
Gázmaszk az orra. A sárga szem sunyin kifelé köröz.
Érez, szimatol. Fakón köhent. A karja lent
alád simul. Te hagyod... Nagy őz-szemed lassan lecsukod.
Ragyog a rókaszem: bukott testedből az erő kiszáll.
Ajkán a szó puhán pereg. Szemünkre acélsima kés mered:
hipnotizál!*

Ugrom. Öklöm nekitartom.

*A róka menekül. Én utána az éji, fakó Dunaparton.
Párák gomolyba'. Tintasötét. Az öntudat temetője.
Leprás fekete teste. A rakparton rohanunk le a kőre.
Egy fel-le ringó stég. Amott puffad egy elmerült uszály:
szétmálló cápa. – Csobbanás: ott úszik lihegő kuszán
a tulsó part fele; én utána. Vakon csak érzem, hol halad.
Nyakához érek: elmerül. Harapva rüg a víz alatt
Lehúz az örvénykúp alá. Érzem: kopolytű nő a nyakán,
s én fulladozom. Markom beleváj gégeje porcos hajlatán
összebb, összebb: ha fulladok, görcsöm fujtsa meg őt elébb!
Vonszol alább. A láb belerüg gyomromba, tudómba. Torz fejét*

*érzem a víz üvegfalán át. Ráspoly nyelve kilóg.
Vér-alma szemek; gégéje remeg... Görcsünkre fakó epilóg
egy harcsaszájú méh, amely szülni egyszerre öt ikret akar.
Egyik se moccan: mind az öt ki tudja, mióta hull a már –
kék hús. A magánvaló ez a lét transzcendens oldalán.
Az látja csak, kit a mord révész kompjára fölvelt: a Halál.
A kavicson feléledék. Mellettem a férfi halott, merev.
Most már élhetek szabadon, mint a könnyűvérű emberek...*

De moccan a test, feláll a körül.

Kezdődik minden újra előlről.

Először is a táj: az éjszakai Duna-part. Sokat csatangoltunk az alsó rakparton, alkonyatkor, éjjel, és gyönyörködtünk a közeli-távol-ról szikrázó fényekben, és azok remegő, tompa visszfényeiben a tintasötét vízen. Az álomtáj nem ilyen szelíd, barátságos, hanem félelmes, szörnyűséges Hieronymus Bosch-tájék. A többi álmokban is ilyen a táj, az *Éj* című, Vas Istvánnak ajánlott versben még szörnyűségesebb, tele valószínűtlenségekkel. A lány a valóságban is olyan, amilyennek az álomban írva van. Mutató, igen magas, szép, nagyságában kissé babaszerű. Együttlétünkben csak az enyhe csókolózásig jutottunk eddig, de a fiú már végleges menyasszonyának tekintette. Ő a *Mondd, ki vagy?* című álomversnek is a heroinája. Előző este bálban voltunk. A lány élvezettel és nagyon szépen táncolt. A valóságban nemcsak egyvalakivel, nem volt senki kitüntetett partnere. Az álom túloz. De ez nem féltékenység, hanem *féltés*. Mert az álomban megjelent az a félelmes-fantasztikus róka-démon, aki természetesen a bálban egyáltalán nem is volt jelen. Ennyi az álom tárgyi alapja (Objektstufe). Tehát ez a róka-démon nem valóságos alak. Senki élő emberrel nem lehet azonosítani. Ez a démon az »álmodó« tudatalanjában él és működik. Nem tévedek, ha valami sátáni erőt sejtek mögötte: a pusztítás démonát, amely nem is olyan régen még vadul tombolt egész Európában. És minél szebb, jobb valami, annál inkább el akarja pusztítani. Ezért szemelte ki a lányt is. Ugyanez a démon szerepel az *Éj* című álomversben

is. Teljesen archetipikus kép, amiképpen a szinte gyermekkori *Nagy Szentháromság himnusz*-om születő Fiúja is, az Élet. Mintha ennek az ellenlábasa lenne, Ő is a „magánvaló a lét transzcendens oldalán”.

Egy másik álomvers, a *Polip* című 1948-ból való, a Válasz május-júniusi számában jelent meg, ekkor már a lány az »álmodó« felesége. Az álom valóságalapja (Objektstufe) csak ennyi: séta a lánnyal alkonyatkor a Hármashatárhegyen és lent egymás után kigyulladnak a lámpák gyöngysorai. Fönről ez az alkonyi táj olyan, mint egy gyöngyszürke-rózsaszín óceán, amelyben millió fényszikra foszforeszkál. A lány apja és anyja »túlgondos otthona» úgy került bele az álomba, hogy akkor éppen erről mesélt a férjének.

POLIP

*Kövek buktak fel lábunk előtt,
furcsa varangyok, uhuk. Vad,
szeszélyesívű, görcs fenyők
hajladozva suhogtak.
Kormolt tűpamacsok mögött
leejtí kökörccsin-lilás
fátylát az éj. Aranybaszövött
hálóján millió csillanás:
a lomha város kékülő lapályon.
De húz zuhanni magába az álom:
a semmisülés. Nirvána talán –
pihenő, zöldszemű óceán.
Lenn árnyak lebbenőn: falánk,
ernyős medúzák, ráják figyelőn, kalapácshalak.
Most mind lomhán emészt, csak millió fényszem ég a víz alatt.
De ha közékük esnénk, száz tátott száj rohanna ránk...*

*(Agysejtem tudja még: az alkony lilás kékei esnek,
s nézzük a Hármashatárhegyről a síkon Budapestet.)*

Fölötte ibolya égbe
zenitig érő Buddha ül smaragd lábát keresztbetéve.
A földre néz: szeme két hosszú szirom
és mosolyog ajka hallgatagon.

Ő tudja már, mi a szenvedés,
s hogy a szenvedés mindig kevés,
s hogy legboldogabbak úgy vagyunk,
ha még ez este meghalunk.

Földre hanyatlasz. Mint íj a húrra,
rádhajlik a testem és az ég.
Hajad kuszán a szélbe fújva.
Szemed elkékülő tűzét
árnyék borítja el: a múlt nyoma...

Fenyők. A régi ház. Kétméteres apád.
Anyád túlgondos otthona.
Mind egy-egy gömb: megszínesült monád,
mely már magába zár.

És nem veszed észre: lenn a hallgatóg óceán
megmoccan lassan, felfele duzzad, forrni kezd. Üvegfalán
átolvad egy óriás fekete polip. Nő, tágul a karja.
Egy-egy lódulással jön közel. Örvénybe söpri, kavarja
a millió fényt... e szörnyű rakéta elföldi már az eget!
Karjait beleönti a földbe, ragadós csáppal integet.
Majd egy utolsó lódulással testemre ugrik, mint a pók...
Rámzárul a karja,
vér-nyála kimarja
szemem sugarát... Eltűnik minden, már csak szemed
néz csendbe rám... A két szemed: lassan egymásba folyó
két hosszú csík, két néma hajó –
az égbolt iker képe benn:
a végtelen, a végtelen.

*Ezen a furcsa két körön,
mint csillagok, feljönnek a holtak.
Kik élnek még, s kik már csak voltak:
e két körön mind egybefolynak.*

*Szeress, de most, míg még e polip
nem zárja rám puha karjait...
Aztán jöhet akármi más:
a koldus hallgatás.*

Míg az *Éj* című álom fantasztikus tájában a Sátán-róka körül egy Walpurgis-éj szörnyei nyüzsgönek: boszorkányok, Boschtól ismert hibrid állatok, addig itt az óceán tárja föl legmélyebb fenekét a maga mélytengeri faunájával, olyan állatokkal, amelyek a mélység vaksötétében kicsi lámpásokkal világítanak maguknak. Ez azt jelenti, hogy az »álmodó« nagyon mélyre merült a tudattalanba. Persze, a Subjektstufe-nak megfelelően a lélek benső erőinek szimbóluma ez a táj és a benne nyüzsgő szörnyek, amelyekről szorong a tudat, de szorong mástól is: hogy tudniillik a külső világ is tele van ilyen fenyegető szörnyekkel, illetve, ha ezek még nincsenek itt, hamarosan itt lesznek, egy teljesen valószínűtlen orwelli világban, amely a végső létbizonytalanságot és terrort hozza ránk – a polipnak ránk zárul a karja. Aztán jön a „koldus hallgatás”. Tehát ez egyúttal jószágom is – vagyis annak bizonyult.

1953 után már újra közölgetik majd verseimet, mégis az 1945 és '49 között írott önéletrajzi révület-álom-montázsaimat mintha eltemették volna. Antológiákból, újabb verskötetemből kihagyták őket. Kritika? Mint a sír. Önbizalmam végleg megingott: hát ennyire szörnyszülöttek volnának az én gyermekeim? Vagy jelentéktelenek? Hát eszelős volnék, hogy valaha is szerettem volna őket?! A hatvanas években Dylan Thomas-verseket kellett fordítanom. Ejnye, de ismerősek ezek a képkonglomerátumok! Különösen a titokzatos Tolvaj tetszett »régi cimborámnak«, aki megbabonázza és elragadja legkedvesebbjeinket: *Grief thief of time*.

BÚ, IDŐ-TOLVAJ

*Bú, Idő-tolvaj oson
Tengerjáró évekkel, ő holdvonta
Sír, kín-filkó: kicsen
Tenger felezte hitet, mely korral dacolna;
Jajt felednek aggok,
Sovány idő jön árra, korra, hol orkán tombol.
Hívd vissza a latrot,
Ki tűnt uton, a tengeren repes;
Búról az agg feledkezik,
Göthös szurásról, függő albatroszról,
Ifjuság csontját hátra ved,
Dőlj ágyba sós szemmel, hol szűny a nő,
Ki ring dagályban-tűnt mesés időn,
S a Tolvajjal időlten szeretkezik.
Istók-őseim készítik az óra-arcu bunkót –
Halált villantó ujjas-ujjal
Buborék-szajréval, magos tarisznyával –,
Hogy a csődör-sírba lecsússzon,
S hogy, betyár, a vén kappanok-leste
Résbe villantson bika-szemmel,
S a dupla-dobozból a bűt kieressze.
Ezüst fütty nem űzi le őt halálhoz
Hetek napos hegyéről. A lopott
Tük-bugyborékokon kigyó-marások
És vampír-szemfogak,
Nem szondáz szellem-szem a szivárvány nemébe,
Mi a társ-feleket hidalta által,
Mind megmarad, s a sír-felé örvénybe
Vegyül az ősök Tolvajával.*

Hiszen ez az én visszatérő álmom! Majd utóbb rászabadultam a beatköltőkre, végül feltárult a Confessional Poetry, az önvallomás-költészet is, a legfrissebb amerikai irányzatok egyike. De hiszen *éppen* ezt csináltam én, szegény, bagolyrúgta verseimben 15 évvel

elébb! Hát mégsem vagyok eszelős! Megnyugodtam. A sérült, beteg lelkek irodalmi megnyilatkozásai még a maguk félelmes, iszonyú valóságában is gyógyító hatásúak, hiszen a szenvedést, a lelki felbomlást *helyettünk élük át*, és utóbb kórfolyamatuk úgy hat ránk, mint a védőoltás.

II. Elvesztett otthonok

Viszontagságos életem az ötvenes években? Kezdődött a magánéletben. Ugyanis megzavarta sajnos együttlétünket a valláskülönbség, amit a végsőig nem akartam. Én ekkor a haladó szabadgondolkodás vizein vitorláztam. Álmomban sem tudtam elképzelni, hogy értelmes huszadik századi emberek számára probléma lehet a valláskülönbség. Nem voltam istentagadó, de az Istent nem képzeltem emberszabásúnak: Ő a Mindenség egésze, a Minden Mindenekben. Jézusban pedig, akit imádtam, valami ideális kommunistát láttam, aki szelíd eszközökkel akarja felforgatni a társadalmat, hogy az éhezők, a szegények kerüljenek felül, a gazdagok alul, ahogy azt Mária hirdeti a Magnificat himnuszban. A vallásról Évával eddig sohasem beszéltem, el sem tudtam képzelni, hogy probléma lehet. Polgári házasságot kötünk, és kész. Hanem amikor őt bemutatam anyámnak, kitört a vihar. Micsoda naiv voltam! Mennyire örültem előre ennek a találkozásnak, hogy anyámnak egy szép, tiszta lelkű leányt mutathatok be, aki méghozzá felvidéki, mint mi: előjönnek a varázslatos emlékek. És anyám szokott rámenős tapintatlanságával azon kezdte, hogy én evangélikus vagyok, és egész lelkészi és tanári egzisztenciám az egyháztól függ, nekünk csak evangélikus gyerekeink lehetnek. Majd a föld alá süllyedtem bosszúságomban. Éva rögtön megírta az anyjának. Azonnal jött a válasz: nekem kell reverzálist adnom. Íme: belecsöppentem egy vallásháború közepébe.

Vallásháború a huszadik században? Ő milyen felekezetű volt?

Katolikus. Dühömben szegény Évának pakoltam ki: ilyen sötét, tizenhetedik századi, bornírt baglyok piszkítanak bele a mi szép kapcsolatunkba a huszadik században, amikor értelmes, felvilágo-

sult emberek számára ez egyáltalán nem lehet kérdés. Nincs megoldás, mondta, hagyjuk abba az egészet. De mégse tudtuk. Mindenesetre anyám gyűlöletes lett Éva szemében és én is nagyon haragudtam rá tapintatlanságáért, hogy ezt a ronda huzavonát ő indította el. Keserű vigasz és elégtétel, hogy most, amikor ezt írom, már pontosan az lett valósággá, ahogy én akkor gondolkoztam.

Egyben azonban tökéletesen egyetértett anyám és Éva: személyem megítélésében. Nem a példázatbeli hangya vagyok, hanem a tücsök, aki csak a mának, a pillanatnak él, a jelent élvezi, a jövőről semmi elképzelése sincs, teljesen képtelen magáról és jövőendő családjáról gondoskodni. Tunya, léha schmarotzer. Pokoli nehéz helyzetbe kerültem ugyanis. A Fasori Gimnáziumban már nem alkalmaztak, mert közben hazajöttek a hadifogságból a fiatal rendes tanárok. Különben is a gimnázium megszűnt. Működhetett volna tovább, de a püspök, Dezséry, önként föladta. Így fizetésem megszűnt. És mennyit kerestem verseim folyóirat-honoráriumából? Zsebpénznek sem volt elég. És közben útban a gyerek. Felmerült a gondolat: vetessük el. Minden okunk megvolt rá. De ezt egyikünk sem akarta; lesz, ami lesz, megtartjuk. És milyen jó, hogy így döntöttünk: János Sebestyén nemcsak gyönyörű gyerek lett, hanem mindkettőnkénél eszesebb, tehetségesebb. És áldott, jó természetű, jámbor lény. Mennyivel szegényebb lett volna az ország nélküle és mennyivel szegényebbek mi! De a helyzetet azonnal meg kellett oldani: lakás és állás. Évát az unokatestvérem unokanővére révén ismertem meg, akinek német szakdolgozatát én diktáltam Hölderlin megőrléséről. Ez a dolgozat annyira tetszett Thienemann-nak, hogy alaposan kifaggatta a lányt, aki bizony vajmi keveset tudott saját tematikájából. A kínos helyzetet csak Thienemann humora mentette meg. Az Ilka utcában laktak, és ő tudott egy lakást a szomszédságukban, a 35-ös számú házban. Persze társbérlet volt. De azért határtalanul boldogok voltunk, és lelkesen fizettük a gáz-villanyt, amit nagyrészt a társbérelő használt.

Kérvényeim nyomán a főváros tanügyi osztálya a volt belvárosi Piarista Gimnázium helyén alakult általános iskolába nevezett ki 1948. szeptember 1-jétől. Itt működni egy pedagógiához nem értő újoncnak borzalom volt a Fasor baráti, kedves légköre után. Az

igazgató, egy volt tanyasi tanító, mindenütt klerikális összeesküvést gyanított. Összeesküvők voltak szerinte a gyerekek, de persze mi, a tanítók is. Szinte minden nap értekezett, órákig mondta harcias, gyűlölködő, demagóg szónoklatait. S közben engem nevezett ki jegyzőnek, ami annyit jelentett: szóözhönét nekem kellett jegyez-nem és utólag legépelnem, éjszaka. És persze, estig benn kellett maradnom. Tanítani itt – a Fasor után – bizony kínszenvedés volt.

Mit tanítottál?

Akkor még latint meg magyart. A gyerekekben volt valami sértődöttség, hogy őket többé nem a piaristák tanítják. Azok persze kemény fegyelmet tartottak, a katedrán ott volt a nádpálca, még ha nem is használták. Én ilyesmihez nem értettem. Különben is alkati-lag a legalkalmatlanabb voltam pedagógusnak. Agyam rettenetes lassan forgott, a rendetlenkedőket sosem tudtam rajtacsípni. Beszélni nagyon nehezen beszélek, és ha közbeszólnak, nem tudom a szavamat folytatni, csak hápogok. A gyerekek hamar észrevették szellemi fogyatékoságaimat, provokáltak és ügyetlenségeimen jót mulattak. Persze az igazgató szerint ez is »szabotázs«, amelyet nekem jelentenem kellett volna. Volt is eszemben! Emiatt persze én is szabotáló és cinkos lettem. Fél év után áthelyeztek Nagy-Budapest legtávolabbi zugába, Pestszentimrére. Az Ilka utcától villamoson másfél óra, de, persze, hamar rájöttem, hogy a Thököly útról vona-ton is el lehet jutni oda, úgy egy óra alatt. Legtöbbször a lépcsőn lógtam. A pestszentimrei iskolában egészen más volt a légkör. Ott még ismeretlen volt a hisztérikus gyűlölködés, ami előbb annyira meggyötört. Minden vidékies volt és kedves. Volt egy kollégám, Komlósinak hívták, és cigány volt. Boszorkányosan tudott hegedülni, hangszerétől egy pillanatra sem vált meg, és az órára is bevitte. Aztán az ebédszünetben mindig játszott nekem: csudálatosan lekeverte Paganini *Mózes-fantáziá*-ját és a Beethoven kon-cer-tet. Ilyenkor a Nirvánában éreztem magam, feledve életem ezer nyavalyáját. Jelzem, a minisztérium, irodalmi munkásságomra te-kintettel, órakedvezményben részesített, heti 10 órában kellett vol-tan tanítanom. A helyi oktatási osztályon jót röhögtek ezen, s taníthattam tovább 22 vagy még több órában. Ennyit ért a miniszté-rium. 1949 februárjában jelent meg a Válaszban az utolsó versem, a

Halottak, élők című. Ezek után megszűntem költőnek lenni. 1949. március 2-án született meg fiunk. És rá két hétre elütött egy autó a Thököly úton, eltörött a bal alsó lábszáram. A sípcsont törésvégei összeecsúsztak. Dániel professzor megpróbálta egyenesbe visszaugratni. Vagy két órán keresztül gyúrták a csontomat, köszöriültek össze a törésvégeket, hiába. Iszonyú fájdalom, mert a csonthártya idegei a legérzékenyebbek, és azokat nem lehet helyileg érzésteleníteni. Az összeillesztés nem sikerült. Utána a professzor nem győzött gratulálni nekem, hogy nem ordítottam. Életemben először hősnek ismertek el. Úgy volt, hogy amputálják a lábamat. Már ki is tűzték a műtetet, épp nagypéntekre esett volna. Este megmondták, ne egyek semmit. Éjszaka nem tudtam aludni, hanem a vaksötétben a papirost soronként hajtogatva – mint a szekretert – írtam egy verset úgy, ahogy a képek sorra eszembe jutottak: tökéletes szabad asszociáció és szürrealizmus. Tapasztalatom szerint a szabad asszociációt nem lehet állandóan versek gyártására használni, mert abból csak zavaros, értelmetlen kép-konglomerátum lesz. Swift *Gulliver*-jében a tudósok országában úgy írnak verseket, hogy a lottó-hengert forgatják, s ahogy abból potyognak ki a szavak, egymás után leírják. Ez lesz a szöveg. Az igazi szabad asszociációhoz egész különleges, felfokozott lelkiállapot kell, valóságos extázis, mint az a stresszállapot, az operáció előtt.

OPERÁCIÓ ELŐTT

*Puha bársony macskatalpú éj
A naplemente nem hagyott szegélyt
Valahol elhagytam testem tömegét*

*Mint fejbeütöttek vészelt el minden irány a fent a lent
Nemlévő szemeim helyén érzem a kínzó végtelent*

*Az idő rendje is megbolydult Klóthó orsója visszafelé pereg
Emlékeim úsznak mint való
Apám jött föl a sírból Gyerekszemem issza
Felébredek mint embrió – kopoltyúim vér-mohaszakállnak*

*foszlányai csillangózva kaszálnak
Lábaim ős uszonyok*

*Majd az is feloszlik
Egyetlen tinta éjjé bomlik a sejt a semmi
melytől mély álmunk lassan sejtí: lenni*

*Puha tengeren fájdalom nélkül elázva elmerülni
Felpuffadt holttetem párázva felmerülni*

Nem látod apám a Rémkirályt?

És így tovább... Reggel aztán Dániel professzor úgy döntött: mégse amputál. Ha lehet, megmenti a lábamat. Egy sarkantyúra tették rá, és arra kötöttek tíz kiló súlyt – az idővel széthúzza az izmaimat. A kórházban maradtam hét hónapig. Aztán begipszeltek, és hazaengedtek. Közben sorra látogattak irodalmi ismerőseim: Vas István, Basch Lóránt, Rába György, és számos alkalommal Sárközi Márta. Nagyon jólesett, hogy ha már alá is merültem az irodalmi süllyesztőbe, ők nem feledkeztek meg rólam. Másik nagy vívmány: akiket ide behoztak, azoknak nagyon súlyos bajuk volt. Megismerkedhettem minden emberi nyomorúsággal, kallódó emberek elmesélték életüket – egy Dosztojevszkij-világ előben –, megismerkedhettem a haldoklással, az agóniával, bár az csodával határos, hogy hét hónap alatt a kórteremben mindössze két ember halt meg – az orvosok még a legválságosabb eseteket is meggyógyították éjjel-nappali szolgálatukkal.

Te itt másodszor találkozol ilyen közvetlenül kórházi halálélménnyel.

Úgy van, a háború alatt Sopronban a doni összeomlás után hazakerült fagyottak agóniája még rettenetesebb volt. De itt az időtartam miatt sokkal több élményben lehetett részem, a Fiumei úti baleseti kórházban. Éva hűségesen látogatott minden alkalommal, mindig magával hozta a csecsemőt is. Az egyik orvos, Manninger, meg is rőtta emiatt: minek hordja ilyen fertőzött helyre a babát. „Mert nincs kire hagynom” – felelte Éva. Hét hónap múlva hazakerültem járógipszben, és még két hónapig otthon maradtam. Ez jó

volt, mert akkor már elláthattam a babát, Éva állásba mehetett. Újpesten kapott állást a Viola utcai Általános Iskolában. János tüne-
ményes baba volt, még nem volt egyéves és már szobatiszta, és
sohasem sírt. Nagyon szeretett aludni. Ilyenkor nyugodtan zúgat-
hattam a zongorán Mozartot, Beethovent, Schumannnt, nem ébredt
föl a zajra. Nagy bajba akkor kerültünk, amikor a betegszabadsá-
gom lejárt, és újra tanítanom kellett Pestszentimrén. Újra ott lógtam
a vonat lépcsőjén járógipszben, Éva pedig Szigetszentmiklósról járt
tanítani. Egymást váltottuk – már ahogy lehetett –, és ha a váltás
nem érkezett meg, a baba egyedül volt a lakásban. Irodalmi szere-
pem ekkor már teljesen megszűnt. A kórházban még fordítottam,
érdekes, hogy éppen a lábával gyötrődő Philoktétészt – azért lett
olyan stílszerű. Vas István szerezte ezt a megbízást a Trencsényi-
Waldapfel szerkesztette Szophoklész-összes számára, majd még
Chaucer egyik epizódját, aztán még fordítást sem kaptam, nem is
lett volna időm rá. Valószínűleg azért, mert osztályellenségként
lettem a Laci bácsi birtoka miatt minősítve, amihez pedig tulajdon-
jogilag semmi közünk nem volt. Verseim persze nem jelenhettek
meg. Ekkor epikával kísérleteztem. Még Sopronban leírtam vers-
ben élményeim a doni katasztrófából élve hazakerült, fagyott
katonákról, akik aztán sokan itthon haltak bele súlyos fagysebeik-
be. Most is ilyen epizódokat próbáltam megírni – kallódó, halódó,
nyomorúságos embersorsokról (*Halál Angyalföldön*). Persze, ezek
a nagyon sötét és tragikus költemények sok ezer fényév távolságra
voltak a megjelenhetéstől. Az irodalmi körökkel pedig minden
kapcsolatom megszakadt. De azért voltak szép pillanataim is. Pé-
ldául a babaszolgálat. Hogy mennyire szép az a gyerek és jó, alig
van vele gond. És nekem maga Éva volt szép; szebb, mint amikor
megismertem. A szülés után arca még simább lett, lágyabb vonású,
melle kidomborodott. S milyen gyönyörű látvány volt, amikor
szoptatott raffaellói Madonnaként! És amikor vállára kapta kopott
pelerinjét, és rohant az iskolába. És amikor megjött, rögtön a babá-
val beszélgetett. Ezeket a pillanatok nem lehet soha elfelejteni.

Rendszeresen feljárt hozzánk két ifjú barátom. Most már zene-
akadémisták voltak: Aurél a hegedű-, Zoli a zongoratanácsadón.
Magukkal hoztak egy csinos, kissé molett lányt is, az éneket tanult.

És muzsikáltak. Zoli improvizált a zongorán Auréllal, én a Schumann nagy d-moll szonátáját játszottam, Mozarttól a B-dúr szonátát, és kísértem a Beethoven és Brahms hegedűversenyt. A lány pedig Mozart-áriákat énekelt, Zoli kísérte. Különösen szerettük az Éj királynője áriáit. És a nagy zajban a baba békésen aludt. A muzsika – ez volt az egyetlen örömem ez idő tájt. Míg zenéltünk – ha rövid időre is –, föloldódott kínzó szorongásom.

Az iskola kifacsarta minden energiámat. Közben átkerültem az Illatos úti iskolába, ahová Nagy-Budapest legvásottabb kamaszai jártak. Még a kiváló tanárok is panaszkodtak, hogy nehéz elboldogulni velük; hát akkor mit csinálhattak az én óráimon, amikor pokolian idegesíthető vagyok, és a stiklik tettesét sose veszem észre. Aztán iparkodom az állandó zajongást túloldítani, és ez végsőkéig kimerít. Abszolút nem vagyok alkalmas az ilyen korú kamaszok oktatására – de ezt nem mondhattam meg az igazgatónak; örülhettem, ha egyáltalán állásom volt. Mivel a gyerekőrzést most már egyáltalán nem tudtuk megoldani, átköltözött hozzánk Rozsnyóról az anyósom. Ez persze nagy segítség volt, mert megoldódott a babaőrzés és a háztartás, ugyanakkor nehézségek is támadtak. Rögtön összeveszett a társbérlelőkkel a gáz- és villanyfogyasztás miatt, és aztán folyt a háború a két fél között. Évát meg egyre inkább ellenem hangolta. Az volt a meggyőződése, hogy a lánya rossz házasságba csöppent, hogy én alig keresek valamit, ügyefogyott vagyok, és lusta. Közben Éva keresete jócskán megemelkedett; jóval több lett mint az enyém. Ugyanis az Oktatási Minisztérium nemzetiségi osztályára került előadónak, és emellett ő írta a szlovák nemzetiségi iskolák tankönyveit. Hogy tudhattam volna vele keresetben versenyre kelni én, az osztályellenség, akit merő rosszakaratból minden évben más iskolába helyeztek át, lehetőleg a lakásomtól a legmesszebbre. Közben az izgalmaktól és a kimerültségtől 49 kilós csontvázvázzá fogytam. Délben az iskolában ebédeltem, otthon meg a legkevesebbet ettem, nehogy anyósom még azt is nehezményezze, hogy sokat eszem. Különben sem volt étvágyam. Évát is alig láttam. Csak este jött meg. Megtisztálkodott és lefeküdt anélkül, hogy hozzám szót is szólt volna.

Szüleid?

A sziráki birtokot anyám borzalmas nehézségek árán valahogy rendbe rázta. Még a beszolgáltatást is állta. Apám a kötelező 35 év szolgálat után nyugdíjba ment, és leköltözött Szirákra, hogy anyámnak segítsen. Szerette a fizikai munkát és szenvedélye volt a kaszálás. Óriási területeket learatott. Például 25 holdat egyvégtibe. A Fehérhajó utcában Magda nagynéném tartotta a frontot. Ugyanis a nálam 24 évvel fiatalabb Eszter húgom már iskolába járt. 1950 után a sziráki maradék 100 holdat az állami gazdaság bekebelezte, így anyám, apám is felköltözött Pestre, a két kis szobába zsúfolva a sziráki bútorokat is. A nagy szekrények, a nagy asztal, a sok fotel és szék, a zongora, a sok ágy – minden talpalatnyi helyet elfoglalt, alig lehetett mozogni közöttük. Magda nagynéném, szlovák és szerb nyelvtudása alapján, most már orosz tanított az egyik iskolában.

És a »birtok«-baj elindítója?

Laci nagybátyámmal, míg anyám a sziráki birtokot vezette, sűrűn folyt a levelezés; most már egyre ritkábban. Pedig most kaptuk tőle a legérdekesebb leveleket. 1945-ben Európába költözött, miután felszámolta sanghaji irodáját és eladta ottani ingatlanait. Felváltva lakott Luganóban és Rómában. Luganóból gyakran átjárt Asconába, barátjához Kerényi Károlyhoz, és élénk eszmecsere folyt közöttük. Laci nagybátyám ugyanis nem volt egyoldalú műszaki értelmiségi; gimnazista kora óta érdekelték a humaniorák, főleg a teológia, filozófia és történelem. Most aztán belecsöppent az archeológiába is. Sanghaji, közel húszéves működése során számos templomot tervezett a különböző keresztény vallások számára, és e munkájáért sohasem kért honoráriumot. Így tervezett több katolikus templomot is a különböző szerzetesrendek számára. Amikor elbúcsúzott, az egyik rendfőnök – már nem tudom, a jezsuita-e vagy a ferences – egy levelet adott át neki azzal, hogy mutassa be a Vatikánban. Amikor erre sor került, legnagyobb meglepetésére közölték vele, hogy a pápa fogadja őt magánkihallgatáson. Őszentsége XII. Pius megköszönte tervezői szolgálatát, és szívélyes beszélgetés során megkérte, hogy mint szakértő, vegyen részt a Szent Péter-bazilika alatt folyó ásatásokban. Az ásatások szenzációs leletet ígértek; a pápa azt kívánta, hogy a feltárások minden mozzanatát nemzetközi tekintélyű szakemberek (régészek és építészek)

ellenőrizték. Így Laci nagybátyám mint szemtanú mindvégig jelen lehetett a feltárás minden fázisában, például annak az urnának megtalálásánál is, amely Szent Péter csontjait tartalmazta. Az ásatások fő részének lezárása után átköltözött Amerikába, a kaliforniai Berkeleybe. Az ottani egyetemen vetítettképes előadással beszámolt az amerikai régészeknek a római ásatások eredményéről, 1950. február 8-án. Ezt olyan érdeklődés kísérte, hogy az Államok külügyminisztere Washingtonból Berkeleybe repült, hogy az előadását meghallgassa. Az ásatások rendkívüli technikai nehézségekkel jártak. Ugyanis mélyen a templom padlózata alatt, az alapfalakat meg nem bolygatva kellett üres tereket kialakítani és azokat folyton tágitani a feltárandó terület kiszabadítására. Rendkívül bonyolult és nehéz feladat. Ennek statikai megoldásába kapcsolódott be Laci nagybátyám. Hadd idézzek néhány mondatot az előadásából: „Egyezően a New York Times riportjával, a bejárat biztosítva volt a két kamrához, ha a kötörmeléket eltávolították. Pénzdarabokat találtak a sírkamra padlóján, amelyeknek dátuma egyezett azzal az idővel, amikor Péter Rómában prédikált és meghalt. Voltak ott későbbi dátumú pénzek is: német, németalföldi, magyar, litván és más zarándokoktól eredők. A zarándokok, akik meglátogatták a sírokat, tették ezeket a pénzeket az offertoriumba. A falakon sok felirat volt. Néhány közülük ez volt: »Ave Petrus« és alatta a felíró neve. A sírkamra közepén terrakottaedényt találtak, ebben voltak Szent Péter csontjai. Öszentsége, a pápa azonnal meglátogatta a kriptát, és az urnát a csontokkal dolgozószobája mellett, magánkápolnájában helyezte biztonságba, míg a restaurációs munka befejeződik. [...] A Times riportja szerint a titkolózás oka evidens, a Pontifex utasította archeológusait, hogy a legvégső határig megcáfolhatatlan bizonyítékokat gyűjtsenek, hogy ne lehessen kétségbe vonni a lelet autentikus voltát. [...] Öszentsége jóváhagyta azt a javaslatot, hogy hívják meg a világ vezető archeológusait, hogy személyesen ellenőrizhessék a leleteket.” Eddig az idézet.

Levelezetek ekkoriban?

Állandóan. Hát persze ez se számított valami előnynek. Újabb szerencsétlenség: apám nyugdíját megvonták. Dezséry püspök – anélkül, hogy a telekkönyvi kivonatot és a gyámügyi iratokat meg-

tekintette volna – puszta hallomás alapján apámat kinevezte földbirtokosnak, és mint ilyet, jelentette az állami hatóságnak. Pedig apámnak, anyámnak még egy sírhelynyi saját földje sem volt. Politikai kifogás sem merült föl ellene az igazoltatásnál, hiszen a Fasorban közismerten ő volt a legdemokratikusabb tanár. Nem számított. A püspök szerint ő földbirtokos, és „ugrott” a nyugdíj. Darab ideig hiába szaladgált állás után. Aztán valaki ajánlatára felvették a Felten és Guillaume-gyárba portásnak a hátsó kapuhoz. Ez ellen az állás ellen nem lehetett panasza: nem volt terhes. Ideje javát olvasással és kedélyes beszélgetéssel töltötte. Télen barátságos dobkályhában villogott a tűz, a pihenő munkások idejártak melegedni, s ilyenkor vidáman folyt a szó. A gyár akkor az oroszok kezében volt. 1952-ben azonban átvette a magyar állam. Az új vezérigazgató soknak találta a létszámot, szerinte a hátsó kapuhoz nem kell portás, kérjék el a kulcsot az első portáról. Apámat elbocsátották. Kihez menjen? Egyetlen reménye volt a főmérnök, az üzem általános irányítója. Régi ember. Talán megéri. „Nem tudom alkalmazni. Sajnálom.” – mondta az szigorúan. Az öreg végignézett a mérnökön, aki megérezhett valamit, mert enyhébben hozzátette: „Menjen a szomszédba. Ott keresnek embert.” Otthon meg az örökös veszekedés várta. Anyám dúltan ordított vele: „Trotli! Élhetetlen alak! Már mindenki visszakapta a nyugdíját, mert utánajárt. Menj el a volt tanítványaidhoz, akik magas pozíciókban vannak, kérd meg őket, járjanak közbe!” „Nem megyek! Inkább éhen halok! Én nem kilincselek! Nem kunyorálok! Hogy aztán ajtót mutassanak? Ők jöjjenek rá, mit tettek velem. Velem, aki...” Eszébe jutott az az emlékezetes Kossuth-nap, amelynek előestéjén a tankok dübörögtek be a városba. A gimnáziumban Ő volt az ünnepi szónok. Ezt mondta: „Vége az ország függetlenségének! Ide vezetett, hogy az ország urai semmibe vették Kossuth intelmeit. Hányszor százezer magyart áldoztunk föl a Molochnak esztelenül és még hányat fogunk? Aztán bukunk a vesztes oldalán. Vae victis!” Csoda, hogy életben maradt. És most ez a hála. Másnap ott állt a szomszéd gyár művezetője előtt. „Mi kell?” Előadja higgadtan. „Van munka, de még ezek se bírják. Mázás terheket kocsiba rakni nem játék.” Letörtén kóválygott haza. Egyszer csak ráköszön valaki. Kovács, az építők

diszpécser: „No mi az? Miért lógatjuk az orrunkat?” Miután az öreg elmondta, Kovács elgondolkodott: „Várjunk csak. Jöjjön velem, majd kitalálunk valamit.” Vissza a gyárba, egész a jólismert bódé közelébe. Kovács odalép az egyik kőműveshez, aki az öreg régi ismerőse volt, hiszen odajárt melegedni a portásfülkébe. Hallgatag ember, apám annyit mégis tudott róla, hogy van egy ötéves fia, és ez a fiú és az asszony a mindene. Amikor egyszer arról folyt a szó, dolgozzék-e az asszony vagy se, Nagy Jóska megjegyezte: „Én nem engedem dolgozni az asszonyt. Megkeresek annyit, hogy ne kelljen dolgoznia.” „No, Jóska, itt az új talicskás – mondta neki apámra mutatva Kovács. – Meglátjuk, bírja-e.” A kőműves csak vállat vont. Körülbelül száz méterről kellett odatalicskázni a téglát, meszet, homokot. Elsőre jól megrakta a talicskát. Belefeküdt: hórukk! A kerék meg se moccan. És mintha lent a hasfalában valami megszakadt volna, mint láda alatt a feslett gurt. „Ne rakjon annyit!” – mordult rá a kőműves. Rakott feleannyit. A felázott agyag így is visszafogta. Rémülettel látta, mint tűnik el a kőműves keze alatt az a pár téglát, amit hozott. Már sejti: a kőműves nem lesz ki a normával, és innen is kiteszik. A kőműves ott állt előtte: „Pihenjen!” És megtolta a talicskát. Pillanat alatt fordult kétszer annyi téglával. Hazafelé a hasfala úgy szűrt, hogy alig bírt lépni. Az esthomályban suhogott az eső. A csatakos útesten tűzfű, önnön farkukba harapó kígyók a fények. Pocsolyák villogása autógumik alatt. Ilyen időben ütötte el a fiát egy autó. A villogó fények elkápráztatták: akkor vette észre az autót, mikor már a két lámpa között volt. – „Istenem! ha most... Az megoldana mindent.” Azaz nem oldana meg semmit, de legalább nem őt nyomná a gond. Már az ötödik villamos ment el az orra előtt, az emberek fürtökben lógtak rajtuk. Üresebb villamosra várni reménytelen. Végre egynek megfogta a kapaszkodóját, és fölugrott a lépcsőre. A sín a pocsolyába merült, a kerekek után fröcskölt a víz. Egy előtte lógó hájas alak meg fészkelődött és kinyomta őt. Ujjai elernyedtek, érezte, ahogy sorra szakadnak le a kapaszkodóról. Szerencsére a villamos annyira tömve volt, hogy kifelé esett, és nem a kerekek alá. De a ruhája teljesen átázott, összeszakadt. Holnap? Holnap újra. Másnap reggel jóval korábban jött, mint a kőműves, úgyhogy amikor a vakolást kezdte, már vagy

nyolcfordulónyi téglát odahordott neki. A maltert is kikeverte. Igyekezett okosan rakodni és tempósan járni a fordulókat. Pár óra múlva így is kifulladt. Rémülten gondolt rá, hogy a kőműves elveszti a türelmét, és túlad rajta. Elvégre a keresetéről van szó. „Tata, mi volt maga azelőtt?” – kérdezte váratlanul a kőműves. „Gimnáziumi tanár.” „És mit tanított?” „Történelmet.” „No arra taníthat engemet is.” Ez mentette meg az állását. A kőműves szenvedélyesen érdeklődött a magyar történelem iránt. Minduntalan kérdeztette az Árpád-házi királyokról, Mátyásról, Rákócziról, a szabadságharcról. Ő csak mesélt. Ilyenkor a kőműves megfordult néhány rakomány-nyal. Különösen az ebédszünetekben folyt a szó. Ilyenkor mindketten letelepedtek a felfordított talicskára. „No majd lesz mit mesélni a gyerekeknek, ha már nagyobbacska lesz.” Jó néhány hónapig, majd egy évig ment ez. Hanem a sérve egyszer kiugrott, alig lehetett visszatuszkolni – így a talicskázást nem folytathatta tovább. A kőműves szót a szállítmányozónak, nem vennék-e át kocsikísérőnek. Hát csak úgy *pro forma*. Egyszer, amikor hazajött, anyámat nem találta otthon. Elvitték a mentők. Elvágódott, úgy találtak rá. Fél oldala megbénult. Agyi érgörcs. A hórukkbrigád apámmal együtt három tagból állott. A főnök volt a sofőr, egy nagy termetű tahó, az ántivilágban önálló pékmester volt, híres a kiváló minőségű és sokféle kenyéréről és süteményeiről. Elve volt: délután kettő után nincs munka, ilyenkor lődörögni kellett, de úgy, hogy az serény tevékenységnek lássék, vagy lebonyolítottak egy-két feketefuvar, amire apámat nem vitték el, ám szigorúan meghagyták neki, jól rejtőzzék el a telep területén. A brigád másik tagja, egy notórius boriszák, sovány volt, mint a kóró, mégis olyan erős, hogy egy fél marhát becipelt a hátán egymaga. Sohasem engedte nagyot emelni apámat, a nagyobb súlyokat mindig maga emelte, vagy ketten a sofőrrel. Megható volt, hogy vigyáztak apám egészségére. A derék boriszák elsején és 15-én mindig önkényes szabadnapot tartott. A fizetést különben a felesége vette föl. Amikor az utcán éppen rakodtak, szembejött apámmal az Eötvös-collegiumi konskolárisa, most egyetemi tanár. Rendkívül megdöbbsent, amikor apámat rakodni látta. De ezt a munkát sem folytathatta a végtelenségig: kizáródott a sérve. Sebésznek kellett visszaügyeskednie az utolsó

pillanatban. Hová menjen, ahol még fölhasználhatják ilyen rok-
kantan is? Szerencsére a metróépítkezésen, a Déli pályaudvarnál
kerestek szerszámkiadót. Annak alig kell fizikai munkát végeznie.
Főnöke hamarosan megkedvelte, mert az anyag felhasználásánál
sokat kellett köbözní, és ezt apám jobban és gyorsabban csinálta,
mint ő, hiszen a számtant még a bencéseknél tanulta. Közben
anyám is munkába állt. A közeli jelmezkölcsönzőben, varrónőnek.
Néha rosszul lett, összeesett. Anginás roham. A műhely levegőtlen-
sége nem tett jót neki. Apám sohasem panaszkodott a sorsa miatt.
Este mindig vidáman mesélte napi kalandjait. És nem győzte dicsér-
ni a munkásokat. Hogy milyen derék, becsületes, tisztességes em-
berek. Mennyire önzetlenül segítik a gyöngét. Nyíltak, őszinték.
Nem érdekli őket a politika, szidják a kurzust kutyául. A földalatti-
nál még együttérző barátra is talált. Együtt dolgozott egy szép arcú,
kedves fiatalasszonnyal. A Bethesda-lelkész lánya volt. Egyetemi
diplomát szerzett, de apja és férje miatt nem vették föl csak segéd-
munkásnak, annak is csupán a metrónál. Férje katonatiszt volt; a
háborúban repesz érte a fejét. Ha pár milliméterrel mélyebbre
hatolt volna az agyban, már nem élne. De így is alig tudták meg-
menteni. A kórházban esküdtek össze, utóbb a férfi még sokáig
feküdt otthon, majd a malomhoz került segédmunkásnak.

Egyszer csak szól a telefon, anyám hív: azonnal keressem fel
őket. Rohanok. Elmondja: a ház mestertől megtudta, ők is rajta
vannak a kitelepítendő listáján. A házfelügyelő azt ajánlotta, köl-
tözzék be hozzájuk egy egész közeli családtag (a gyermekük), aki
nincs kompromittálva, és állásban is van. De nem elég, ha csak
bejelentkezik, náluk is kell laknia. Elmondtam Évának. Rendkívül
megdöbbsent és kijelentette: ha én tőlük elköltözőm, még ha átme-
netileg is, akkor kapcsolatunkat befejezettnek tekinti. Elválunk.
Most mit csináljak? Életem legnehezebb döntése. Évát, ha lehet,
még jobban szerettem, mint az első időben, el sem tudtam képzel-
ni, hogy még valakivel kapcsolatban legyek testileg, akár lelkileg.
Ugyanakkor: ha szüleimet elviszik, és ott bajuk lesz, esetleg meg-
halnak, sohasem fogom megbocsátani tudni magamnak, hogy nem
segítettem rajtuk. Végül mégis úgy döntöttem, elköltözőm. Éva, ha
most nem is, egyszer majd megérti, és ha elvonult a veszély, újra

összeköltözhetünk. De ő komolyan vette, amit mondott, ettől kezdve minden közeledésemet ridegen elhárította, és bizonyos idő múlva beadta a válókeresetet. Következett életem legszomorúbb és legreménytelenebb időszaka. Ekkor már Zuglóban, Rákospalotához közel, a Miskolci úton tanítottam, mégpedig orosz, három műszakban (délelőtt a fiúkat, délután a lányokat, este a dolgozókat), közel heti 40 órában. Reggel 7-kor indultam, és este 10-kor kerültem haza. Közben ugyanis beiratkoztam a középiskolai tanári képesítést nyújtó orosz levelező tagozatra. Ugyanis eddig, mivel a görög–latin szakommal az általános iskolában nem tudtam mit kezdeni: helyeztek össze-vissza évenként más-más iskolába, és mindenféle tárgyat kellett tanítanom. Különben is még gimnazista koromban eltökéltem, hogy Dosztojevszkijt és Tolsztojt eredetiben fogom olvasni, most ezt megvalósítottam: elolvastam a *Bűn és bűnhődés*-t, továbbá *A Karamazov testvérek* és a *Háború és béke* tekintélyes részét eredetiben. Persze éjszaka és a villamosban. Hozzászoktam a napi négy órai alváshoz. Én, aki anyósom szerint lusta vagyok. Le is tettem az orosz nyelvi alap- és szakvizsgát a legjobb eredménnyel. Az éjszakázás miatt 3–4 egymás után tartott tanóra után már bizony ellankadtam. Hogy feldobjam magamat, a szünetben átszaladtam a szomszéd kocsmába, és bedobtam féldeci törkölyt. Törkölyt azért, mert ez volt a legolcsóbb motalkó, 2,50-ért. Ugyanis rettenetesen kellett spórolnom. A fizetésem több mint felét leadtam a gyerekeknek (nem volt sok), aztán anyámékat is kellett támogatnom, hisz náluk laktam. Még délután is bevágtam egy féldecit, aztán este 10-kor, hazafelé menet is, hogy legyen energiám olvasni. A szellemmel egyetlen kapcsolatom maradt, hogy délben, az ebéd szünetében az iskola zeneszobájában lekavartam egy-egy Mozart-szonátát. Így éltünk Pannóniában...

És az írás?

Ez idő tájt úgyszólván semmit sem írtam. Még az Ilka utcában inkább. Amikor az Illatos úton már végleg nem tudtam tanítani a csibészek zajongásától, elővettem Petőfi és Arany egyik-másik elbeszélő költeményét, például a *János-vitéz*-t, *Bolond Istók*-ot és a *Toldi szerelmét*, és ezekből olvastam föl. Ez a legtöbbször hatott, elcsöndesültek. Persze, közben magyaráztam is nekik. Megható,

hogy ezek a kis »vásott kölykök« mennyire szerettek mesét hallgatni – még a 14–15 évesek is. Hát ha nem is volt ez szabályos óra, talán még többet kaptak irodalomból, mintha az előírt szövegeket csőcsáltam és ideologizáltam volna. Mindenesetre Petőfi és Arany a szó szoros értelmében »mindennapi kenyere« és »megváltó« lett. Arany meg szinte maga után húzta Zrínyit. Elővettem a *Szigeti veszedelmet*. Ekkor döbbsentem rá, micsoda remekmű! A kompozíció, az életsorsok, a nehézveretű, zengzetes magyar nyelv – olyan bűvös, mágikus fény-árny játéka van, mint Rembrandt képeinek. Önkéntelenül Zrínyire hangszereltem át verseimet. 1949-ben megírtam a *Dolhai vereség híré*t, 1950-ben a *Zrínyi halálá*t, *Rákóczi nagy esküjé*t és a többi *Kuruc töredékek*-et (amelyekben Flótás Jani szerepel). A Fehérhajóban már nem volt időm ilyesmikkel bíbelődni. 40 órában tanítottam, és végeztem az orosz nyelvi tanfolyamot. A legtragikusabb az volt, hogy belém bűjt a féltékenység ördöge, és annyira kínzott, hogy alig tudtam helytállni reggel 7-től este 10-ig tartó iskolai szolgálatomban. Lelkiállapotomat tökéletesen kifejezi a *Szunyogh Gáspár históriája* című poémám, ahol a költött történetben is élesen kirajzolódik helyzetem és őrjítő indulatom. Hajszálon múlt, hogy bele nem őrltem. Talán csak az mentett meg, hogy ki tudtam magamból írni őrjöngésemet. A legmegalázóbb, legfájdalmasabb éppen az, hogy az ember csak akkor dőbbsen rá, mit jelent neki egy másik ember, mennyire szereti, mennyire kötődik hozzá, amikor már elvesztette. A *Szunyogh Gáspár históriájá*t 1952 nyarán írtam, már hivatalos elválásunk után.

III. Pokoltánc szarvasokkal

Pokoltánc szarvasokkal – ezzel a címmel írtad meg lírai számvetésedet életed legválságosabb korszakáról.

Nehéz erről a korszakról beszélni, mert itt nagyon mélyen személyes dolgok történtek, amit általában az ember nem szokott a nyilvánosságnak átadni, de én kénytelen vagyok vele, mivel azt tűztem ki egyik irodalmi célomul, hogy a lélek mélyrétegeit tárom fel, elsősorban saját magamban, úgy tekintem magamat, mint egy

pszichoanalitikai laboratóriumot, és úgy próbálom a helyére tenni, megfejteni a külső és belső élményeket. Mivel most egy olyan részlet közeledik, amiről nagyon nehéz első személyben beszélni, szokásom szerint a lírai alteregóm, Kakucsi nevében, harmadik személyben mondom el ezt a történetet.

1953 nyara. Kakucsi könnyed léptekkel ment át a Ferenciek terén. Jó kedve volt, bár semmi oka nem volt a vidámságra. Még mindig szerelmes volt feleségébe, noha egy év óta már hivatalosan elválva, külön éltek, lakása sem volt, fizetése igen kevés, annak is a felét odaadta gyerektartásra. De úgy járt, mintha léggömbként lebegett volna a föld felett, és nem gondolt semmire. Ekkor vette észre: az Egyetemi Könyvtárral szemben, a járdán ott állt Sikuta Guszti, és egy mutatós nővel beszélget. Aránylag magas volt a lány, széles vállú, karcsú derekú, magas homlokú, szelíd, őzikeszemű. Ekkor villant meg benne: „Hiszen ezt a lányt már láttam, mégpedig igen gyakran”. A lány is régi ismerősként köszöntötte. Négy évig együtt jártak a Bölcsészetre, méghozzá magyar–német szakosként. Nap mint nap látták egymást, de akkor nem beszélgettek. Kakucsi baleségére vall, hogy nem ismerkedtek össze. Viszont 1949 telén, amikor Kakucsi járógipszben ödögött, egy napon bement a Belvárosba, hogy emlékeit idézze. Bánkódva állt meg a Darling eszpresszó előtt, ahol az 1945 utáni boldog esztendőekben nap mint nap ücsörgött Mándyval, Vajda Bandival, Szabó Edussal együtt. De már rég becsukott az eszpresszó, és az iskola miatt, amely egész napját elvette, nem találkozhatott barátaival. Akkor régi ismerősként köszöntötték egymást, és hosszan beszélgettek. Kakucsi nagyon elkecseregelt volt, egyre azt hajtogatta, nem érdemes élni. A lány mégis rokonszenvesnek találta, és – mint később megvallotta – akkor az villant át a fejében, „de jó volna, ha ő volna a férjem”. És most ott álltak újra, egymással szemben, és vidáman ismételték bölcsész emlékeiket. Sikuta hamarosan otthagytá őket, és ők leültek a Kárpátia előterébe, egy pohár sörre. A lány – Katalin – fél órája vette át orosz gimnáziumi tanári oklevelét, Kakucsi pedig most fejezte be az orosz középiskolai tanári tanfolyamot. Éppen egy Puskin-kötetet szorongatott, elkezdtek olvasni az *Anyegin*-t. Kakucsi csodálta, Katalin milyen jól tud oroszul. Később megtudta, beszélni is ugyan-

ilyen jól tud. Sokáig olvasták, lelkes felbuzdulással, boldogan váltak el, megbeszélték a következő találkozót. Amire a lány nem jött el. Kakucsi csalódottan dűnnyögött: „Ez is olyan csak, mint a többi, fütyülök rá.” De nem fütyült, mert hamarosan kézhez kapta a lány levelét, nagyon szabadkozik és újabb időpontot ajánl találkozásra. Kakucsi rajongásig szerette a pest-budai Duna-tájat, persze ott lakott a közelben, a Fehérhajó utcából akármikor kimehetett a Dunaparra, leült a rakpart lépcsőjére, és elmerengett a szemben levő Gellérthegy–Palota–Mátyás-templom látványán, múltján, jelenén. Számos versében megjelenik a táj, mint téma, nemcsak dekoráció.

*A Dunán úsztak kék papírhajók.
Gyerekek hajtogatják fenn az égben.
Ezüstös szálú szél fújta hajunk,
s borzolta a vizet suhanc szeszéllyel,
S felolvastam Neked a Zrínyi halálát.
(EMLÉKDAL, 1959)*

Nemcsak a *Zrínyi halálát*-t olvasta fel, hanem pokoljárását is, amely a könnyes, vészterhes magyar jövőt sejdítette föl, és figyelte, milyen hatással van a lányra. Katalinnak egészen megrendült az arca, és könnyek csillogtak a szemében. Kakucsi ettől szinte eksztázisba esett. Sose hitte volna, hogy a magyar fátum feletti borongása a nőknek valaha is tetszeni fog, hiszen az volt a tapasztalata, hogy az ilyesmihez semmi érzékük. Aztán Dosztojevszkijről beszéltek. Kamazskorában Kakucsi annyira hatása alá került, hogy még álmaiban is Dosztojevszkij történeteit álmodta tovább. Hogy élt Raszkolnyikov és Szonya, Dimitrij és Grusenyka Szibériában, száműzetésben, mi lett Aljosával... Dosztojevszkij láttatta meg Kakucsival Jézus alakját, amelyet ezentúl magáénak érzett, ő a megvigasztalója a megaláztatottnak, a megszorítottottnak, a gyengének, gyermekeknek, akiket az életre való, az erőszakosak bántanak, s végül is kiszorítanak az életből. Jézus nekik igazságot szolgáltat, hisz nekik is joguk van a boldogsághoz. A lány is pontosan így érezte, ő is Dosztojevszkij Krisztusát őrizte a szíve szentélyében. Kakucsi egyre csak nézte, csodálta szelíd és ártatlan arcát, amelyről lerítt,

hogy ő is a sértett és lenézett gyengék közé tartozik, mert semmi erőszakosság nincs benne. Épp a Lánchídon mentek, amikor Kakucsi, csak úgy önkéntelenül, megszólalt: „Jó lesz nekünk együtt”. Később megtudta a lánytól, hogy e szavait ő is ugyanúgy értelmezte: mint férj és feleség együtt. Harmadik találkozásukkor kimentek a Margitszigetre. Fúj a szél, húztak dél felé a felhők, hajlongtak, suhongtak az öreg fák, titokzatosan. Pepitájuk szikráztatták a tollsugárlombú jegenyék. Nem sugárzott róluk sem a fenség, sem a boldogság. Kakucsi cingár ötven kilójával, kirottosodott nadrágjával inkább madárijesztőre hasonlított. Magukról beszéltek. Kakucsi a volt családjáról, a lány egy viszonzatlan, nagy szerelméről, ami miatt kutyául érzi magát. Gazdátlanra kivet kutyák, kivallódott szívük sebe... Úgy tervezték, hogy uszodába mennek, fürdőruha is volt náluk. Pillanatnyilag ott ültek a rakparton, Kakucsi nagy előadást tartott az esszéusokról. Aztán, ha már romantika, legyen romantika, azt indítványozta, füttyölve illemre, zsarukra, fürödjének meg rögtön, itt, a Dunában. Meglepetésére a lány hajlandó volt erre is, egy fűzfabokorban rögtön vetkőzni kezdett, a fiú a háta mögött örködött, nem jönnek-e járókelők. Vidáman úszkáltak, a lány csak utólag vallotta be, nem tud jól úszni, még sosem úszott úgy, hogy ne érje a földet a lába, de most bízott benne, hogy a fiú kimentí... Kéz a kézben ültek egy padon, suhogó fák alatt. Közben teljesen besötétedett. A távoli lámpák sejtelmesen világítottak néhány fát, mintha azok emberi alakok volnának, bő köpenyegben. A lány magáról beszélt. Végőkéig őszintén elmondta, hogy nagyon szerelmes volt valakibe, és nagyon fájt, hogy az nem viszonzta az ő odaadását. Még néhány nappal ezelőtt is... Ez megdöbbenetete Kakucsit. „És most?” „Most a tied vagyok.” „Csak az enyém?” „Csak a tied. Ameddig meg nem unsz.” „És nem kell az a másik?” „Most már soha.” – Ez a gyerekes egyszerűség lenyűgözte Kakucsit. Ahogy mindent elsőre kitálalt, amiről a nők bölcsen hallgatni szoktak. Pszichológiailag is esztelenség. Rögtön az első alkalommal így kitárulkozni. Ez a legtöbb férfit visszariasztotta, bántotta volna a hiúságát, hogy ilyen könnyen elérhető beteljesülésbe csöppen. Ilyesmit nem lehet komoly esetnek venni. Érdekes, hogy Kakucsi épp emiatt vette komolyan a lányt. Egy lélek, amelynek ennyire

nincs védőpáncélja, ennyire gyanútlanul kiszolgáltatja magát, az feltétlenül védelemre szorul. Csigaházra. Teknőcpáncélra. S hozzá még valószínűtlenül jó szíve van. Ezt megérezte. „Én leszek a védőpáncélja” – gondolta Kakucsi, és ezzel meg is pecsétlődött a kapcsolatuk. Végleg. Örökre. Azóta is a féltés a legerősebb érzés, amit iránta érez. Dosztojevszkij magyarázta meg: a gyöngét, a kényre-kedvre kiszolgáltatottat kell a legjobban szeretni és óvni.

Minthogy mindketten tanítottak, Katalin az agráregyetemen, Kakucsi egy zuglói általános iskolában, csak vasárnap találkozhattak. Ilyenkor nagyokat kirándultak a pilisi hegyekben. Olykor harminc kilométert is trappoltak. Különösen a végtelen pilisi erdőket szerették. Közben ősz lett, az erdő a legszebb szín pompáját mutatta, haragoszöld, haloványzöld, a sárgák számtalan árnyalata, piros, sötét, bíbor. És az öreg bükkfák hamvasszürke lombjai. A Csikó-hegy alatt a rét világoslilán tündökölt a sok őszi kikericstől, és amikor a Pilisben jártak, a szemközti hegyoldalban látták, hogyan vonul libasorban egy mufloncsapat szinte kísértetként a lombja vesztett fák közül. És néha óvatosan megállnak. Hogy tudott örülni a lány minden virágnak, minden felröppenő madárnak! Sokat név szerint ismert közülük, sokkal többet, mint Kakucsi. Így a fel-felröppenő lelkesülésük a természetbe való igazi beolvadás volt. Persze, hiszen Katalin falun nevelkedett fel, egy református parókián, egész 18 éves koráig. A parókia nem sokban különbözött a többi falusi háztól, életük se a földművesekétől. Hiszen olykor a fiataloknak is meg kellett fogni a kapát. A kislány élményei is ugyanazok voltak, mint falusi pajtásnőinek a szenzációi. Még mint egész kicsi lány beszabadult az istállóba, és kiganajozott a tehén alatt, majd mikor a macska felült a kútkávéra, féltőn megfogta a farkát, hogy bele ne essen. Mire a cica elrúgta magát, és pont beleesett a kútba. Szerencsére volt olyan okos, hogy a neki leeresztett vödörbe belekapaszkodott. Büntetésből apjának, a vaksi öreg papnak ezt a verset kellett felmondania: „Nem kell az állatot bántani, a fájdalmat ő is érzi, mert ha az állatot bántod, rossz szívedet elárulod.” Erre vigasztalanul elpityeredett, hogy hát neki rossz szíve van. Ilyesmikről beszélgettek útközben, és lelkendezve állapították meg, hogy

ebben is, a természet és a falu szeretetében is mennyire együtt dobban a szívük. Egy kirándulás végén Katalin ez idő szerinti lakhelyén kötöttek ki. Ez egy roppant tekintélyes ház volt, amely egy óriás lejtős gyümölcsös alsó szögletében állt. Kakucsit megdöbbenette a ház nagysága és furcsasága. A homlokzat földszintjén három ablak nyílt és egy ajtó, fölötte hosszú erkély karfája, mögötte ablakok, tehát a padlástér is be volt építve, és az ablakok fölött félköríves oromzat, amelyet Magyarországon még sohasem látott. Az oromzat mögött a ház még hosszan elnyúlt, a téglalap alaprajzot követve. Te jó Isten! Hány szoba lehet ebben a házban! – gondolta Kakucsi. Legalább tíz helyiség. Utólag megtudta, a ház egy berni parasztház mintájára épült, mert Katalin anyai nagyapja francia svájci volt, Fribourgból származott. Miután beléptek az elvarázsolt kastély előterébe, parkszerű tisztáson találták magukat, melyet óriás kanadai fenyők szegélyeztek, és ki tudja milyen öreg olajfa, és a fák lábánál fantasztikus virágok. A tisztás közepén terített asztal állt, rajta két tányér. És amikor az asztal előtt megálltak, a fák alól három hófehér hajú öregasszony lépett elő, kettő közülük magas volt, talán még Katalinnál is magasabb, földig érő fekete ruhában, ami még fokozta karcsúságukat. A harmadik öregasszony mélyen előre görnyedt, rendkívül finom vonású arca halványan valahogy a Katalinéra emlékeztetett. Elképzelhető, hogy az ő arca is ilyen lesz 75 éves korában. Ő volt a lány anyja. Kakucsi hirtelen úgy érezte, mintha az egészét álmodná, és most az Erzsébet királyné korában élne. Hirtelen nagyon elröstellte magát, amint a saját öltözetére gondolt. A látogatás nem volt előre eltervezve, legalábbis az ő részéről nem, ő csak kirándulásra öltözött, kopott, kirojtosodott nadrágban, pókhálóvékony rövid ujjú ingben. Elvégre nyár volt. És most ezek a szép előkelő öregasszonyok. Észre sem vette, mikor terítődött meg az asztal, porcelántányérok, levesestál, ezüst ételkészlet. Már rég el is felejtette, hogy lehet ilyen méltóságteljesen is étkezni, évek óta csak az iskolai étkezdében kapta be gépiesen az ebédet. Feltűnt, hogy a nénikék egymás között németül beszélnek. Aztán bevezette a házba, sorra megmutatta a szobákat, úgyszólván mindegyikben múlt századi, dúsan faragott, esztergályozott bútorok, a hajdanvolt jólétről árulkodtak. És a falon mindenütt képek,

főként portrék. Nyilván a család tagjait ábrázolták, zsánerképek és egy óriási festmény a pianínó fölött. Azt a jelenetet ábrázolta, amikor Jézus meggyógyítja a bethesdai bénát. A háttérben álló embercsoport arcai a családi portrékra emlékeztettek. Rögtön látta Kakucs, hogy valamennyi festmény egyetlen kéztől származik, és éppen nem műkedvelő mázelmányok, hanem igen korrekt színvonalú műalkotások. Különösen az alakrajzok árulkodtak virtuóz tudásról. Utólag megtudta, az egyik öreg néni festette őket. Deák-Ébner tanítványa volt. És a század elején képeit sikeresen adogatta el. De a néninek láthatóan jól esett, hogy Kakucs a szakértő szemével nézte a képeket, és hosszan beszélgettek a század eleji piktúráról, és a szolnokiakról, nagybányaiakról. Közben bealkonyodott, és az alkony rózsaszín opálfényében ez a valószínűtlen ház és kert még valószínűtlenebb lett, még költőibbnek látszott.

Honnan ez a svájci villa?

Katalin nagymama, Régeni Ilona igen régi, rangos székely családból származott, amely Bethlen Katától elkezdve mindvégig a Bethlen grófi család védnöksége alatt élt. Így a nagymama keresztanyja is egy Bethlen grófné, és ő nap mint nap bejáratos volt a kolozsvári Bethlen-házba, amelyben valaha Hunyadi Mátyás született. Ebben a házban ismerkedett meg a tizenhat éves lány leendő férjével, Jean-Jacques Kesslerrel, aki a Bethlen-lányok német-francia nyelvtanára volt, tulajdonképpen francia-svájci, Fribourgban született, ahol apja neves patrícius volt, a gótikus püspöki dóm karbantartó szobrászaként működött. A nyelvtanár anyai ágon a von Landen családból származott, ők adományozták például a telket a fribourgi jezsuiták kolostora számára. A fellobbanó nagy szerelemről hajtva a fiatalok megesküdték, és elindultak világgá, először is Fribourgba, a fiú szüleihez. Azok nem fogadták szívesen a menyüket, lévén reformáta, így onnan is tovább kellett állniuk, a szomszédos Murttenba, ahol a nagypapa városi hivatalnokként szolgált. Itt esett meg, hogy pár éves kislányuk belefulladt egy szökőkútba, a cseléd-lány hanyagsága miatt. Ez az eset annyira megrázta őket, hogy itt sem maradtak tovább. Mentek egyenesen Párizsba, szerencsét próbálni. 1870-ben ott a kommunárdok majdnem agyonlőtték a nagypapát, emiatt, no meg a rájuk szakadt nyomorúság miatt is tovább-

menekültek Strassbourgba, ahol a nagypapa a csipkegyártó manufaktúra igazgatója lett. Közben egymás után születtek a gyermek-eik, kilenc lány és egy fiú. Néhány év után a csipkegyártó manufaktúra tönkrement a gépesített konkurencia miatt, és ők továbbvándoroltak szerencsét próbálni, először Sziléziába majd Morvaországba, végül Bécsbe. A tíz gyerek közül hét maradt életben, ugyancsak nehéz volt gondoskodni róluk ilyen zilált körülmények között, hát a nagymama megunta ezt a vándorcigány életet, jócskán ki is merült belé, hazavágyott. Végül Pesten kötöttek ki, a nagypapa végzettsége meg nyelvtudása révén a Statisztikai Hivatalban kapott szerény állást. Közben amerikai nagybátyja halálával jelentős örökséghez jutott, ebből vették a nagy törökbálinti telket a Józsefhegy utca 5. (most 10.) szám alatt, és építették rá ezt a furcsa, svájci típusú házat. Jólétüket növelte még, hogy az egyik lány férje kiváló svájci elektromérnök lett, ez a Ganz gyárban dolgozott, magas fizetéssel, és jelentős külföldi vállalkozásokat bonyolított Szingapúrban, Japánban: a villamosvasutak létesítését. A majd' legfiatalabb lány, Johanna, Deák-Ébner tanítványaként képeivel szép sikereket ért el a tárlatokon. A legfiatalabb lányt, Annát pedig feleségül vette Nyikos Lajos, egy közeli kisfalú, Vértessedoboz kálvinista papja 1910-ben. Öt gyermekük született, Eszter, Lajos, Hedvig s végül 1918-ban az ikrek, Panni és Katalin. A világháború éveiben meghalt a nagypapa, utóbb a nagymama is, aki most már soha nem érhetette meg szíve egyetlen nagy vágyakozását, hogy élve viszontláthassa szülővárosát, Kolozsvárt, és szülőházát, amelyben a szabadságharc idején a magyar seregek főhadiszállása volt, és ő hároméves kislánként Klapka generális térdén lovagolt, aki ezt énekelte neki: „eltörött a hadnagy lába”.

1953. december 26-án, a névnapomon volt az esküvő. Az öreg hölgyek olyan lakomát készítettek, amilyet soha, emberemlékezet óta nem láttam és nem kóstoltam. A teríték és az asztaldekoráció szinte valószínűtlennek tűnt, a Ferenc József-i boldog időket idézte. Családunk öreg barátja esketett, lelkes prédikációval, láthatóan örvendezve azon, hogy az eltévelyedett báránnyt most ő vezetheti vissza az egyházba. Következő napon már utaztunk nászútra, Szigligetre. Bámulatos sietséggel szereztem beutalót az írók alkotóházá-

ba. Azért kellett így sietni, hogy nászutunk beleférjen az iskolai szünetbe, hiszen mindketten tanítottunk. Így mégiscsak sikerült szűk tíz nap szabadságot biztosítanunk. A tördemici állomáson nem várt meglepetés: hatalmas autó fogadott minket. Kellott, hiszen ugyancsak megpakoltam a koffert könyvekkel.

Hatéves koromtól huszonhárom éves koromig itt nyaraltunk, főleg Gyenesdiáson. Mennyire más most ez a táj! A ráboruló szürkés ég, a szürkés-kékes-foltos jég, a kopár fák hamvas, lilásbarna árnyai, a nádas oroszlánszíne, a mindent befedő fehérségben. Elképzелhetetlenül gyönyörű. Újabb meglepetés: a szállásunk. Hiszen ez egy igazi grófi kastély! A sziráki kúria eltörpül emellett, pedig az is elég művészien volt berendezve Madarász Viktor ódon bútoraival. Rögtön végigvágтам magamat a rugalmas ágyon, amely ekkor cripelni, muzsikálni kezdett. Eleinte nem hittem, hogy ez igaz. Évek óta tokba bújt emberként éltünk a proletársors alján. Most ekkora fényűzés! Újabb meglepetés az iskolai szabvány-abrak után a finom ebéd. Alig tudtuk megenni. Ebéd után rögtön kivettem a könyveimet az asztalra. Egy óriás fóliánst Aiszkhülosz, Szophoklész drámáinak ógörög szövegével. Egy hasonló testességű ógörög szótárt, a *Károli Bibliá*-t, Zrínyi költeményeit, Rákóczi *Önvallomása*-t Domján Elek fordításában. Az előző hetekben kaptam szerződést Aiszkhülosz két drámájának, a *Heten Théba ellen* és a *Perzsák*-nak fordítására. Ehhez kellett a fóliánsok, no meg a *Károli Biblia*, mert úgy képzeltem el, hogy Aiszkhülosz egyedülállóan gazdag nyelvezetének visszaadásához a 16–17. századi magyar nyelv gyönyörű szólásait fogom segítségül hívni. Aztán reméltem, hogy ugyanezzel a nyelvi fegyverzettel tovább írhatom majd megkezdett verses regényemet, a *Rákóczi ifjúságá*-t. Rögtön nekiláttam a fordításnak. Bámulatosan könnyen ment. Tíznapig ottlétünk alatt hétszáz sort sikerült lefordítanom. Rengeteget sétáltunk. Többször fölmentünk a várba, gyönyörködtünk a fantasztikusan szép, vulkáni tájban, de bejártuk a Balaton menti kúpokát, a Rókarántót és a Királynő Szoknyáját is. Új házak akkor még alig épültek, a hegyekben pedig a szétszórta rejtőző pincék villantak föl, a nyaralók áradata még nem lepte el azt a tájat ormóttan, kacsalábon forgó váraival. Még a falu is a maga egyszerű életét élte, ablakunk a főutcára

nézett, láthattuk a járőkelőket, vagy jókor reggel, amint vonultak a libák, röpülve, gágogva szálltak a patakra. Sétáink alkalmával a hegyekben egy-egy pincébe, ha nyitva láttuk az ajtót, be-betértünk, elbeszélgettünk a gazdával, aki szorgalmasan kínált minket borával. Utóbb rájöttünk, ha viszünk egy csatos üveget, csekély pénzért azt is meg lehet tölteni. A jó bor ihletet ad az íráshoz. A nagy fóliánsok mellett hoztam magammal egy kis könyvet is, Rosadi *Jézus pörét*. E könyvben Jézus elfogatásának, elítéltetésének és kivégzésének kritikai rekonstrukciója mellett olvashattam még Pilátus feleségének, Claudiának a történetét, aki a Máté evangéliumában is szerepel: megüzenve férjének, ne ítélje halálra Jézust, mert rosszat álmódott. Claudia Octavianus Augustus császár unokája volt. Anyja a császár leánya, Júlia. Octavianus Júliát fogadott fiához, Tiberiushoz adta feleségül, a későbbi császárhoz, de Júlia nem becsülte meg magát, élte a római aranyifjúság ledér életét, megcsalta Tiberiust egy előkelő lovaggal. Ezért Augustus száműzte Pandataria szigetére, ott szülte meg a kislányát, Claudiát. Mikor a kislány elérte kamaszkorát, elküldte férjéhez, Tiberiushoz, hogy az nevelje. Ez persze a szerelem rejtelseibe való bevezetést is jelentette, Tiberius hírhedt, perverz módján. Mikor a kislány így érett nővé lett, Tiberius férjhez adta egy alacsony származású törtetőhöz, Pilátushoz, de úgy, hogy Claudiát még sokáig maga mellett tartotta. Elhátároztam, hogy erről a témáról drámát írok. Jézus passiója lett volna a dráma fő cselekménye, de emellett tartalmazta volna Claudia tragikus életét is. Ilyen értelemben készítettem vázlatot, pokoli iramban, jóval utóbb rájöttem, hogy Jézus személye nem tűri, hogy társ-főszereplő legyen másvalaki mellett, ezért a dráma csak Claudia tragédiájára koncentrált. Ezalatt néhány epizód is elkészült a *Rákóczi ifjúságából*.

Az alkotóháznak rajtunk kívül egyetlen író-költő vendége volt, Nadányi Zoltán. Szerződése volt egy elbeszélő költeményre, azért vonult félre, távol a főváros zajától a szigligeti csöndességbe, hogy ezt a kényszerből vállalt versezetet befejezze. De ezt a nyögve-nyelős témát csak nagy ímmel-ámmal köszörülgette, szívesebben írt volna verseket, olyanokat, mint a *Nők a tetőkön*, vagy a *Balatoni nyári idillek*, válogatottan szép nőkkel. Súlyos szívbeteg volt, ek-

kor már sejtette, hogy nem sok napja van hátra. A természetet, a szép tájakat, virágokat, kis állatokat, madarakat, macskákat, és a bájos női idomokat mély áhítattal és művészettel megéneklő trubadúrnak most válnia kellett mindentől, és belemerülni vagy a semmibe, vagy Orcus sötét árnyékvilágába. Sírnivaló volt keserves panaszkodása. Érdekes, hogy akiket irodalompolitikánk kisebb költőknek ítélt, vagy egyenesen a szégyenpadra ültetett, én ezekért lelkesültem, és Babitsot kivéve, főleg ezektől tanultam a legtöbbet. Például Dsida Jenőtől, Sinkától, Radnótitól, Kálnokytól, Toldalagi-tól, Nadányitól, Rábától, Csanádi Imrétől, akinek *Kismester* című versét annyira magaménak éreztem. Inkább szeretnék lenni szelíd-szolid kismester, mint fölfújt zseni. Számomra a verselés inkább meditáció volt, belső monológ, mint cirkuszi teljesítmény. Sokszor idézgettem Weöres Sándor jelmondatát: „Verseimet ajánlom a falaknak / Úgy írtam, ahogy jól esett”.

Nem sokkal tervezett hazautazásunk előtt távirat érkezett Török-bálintról, hogy Katalin nagynénje, a festőművésznő válságos állapotban van. Azonnal indultunk haza. Az esküvő után mindhárom öreg hölgy influenzában megbetegedett. Közülük a festőnő, Johanna néni állapota volt a legsúlyosabb, gyöngé szíve nem bírta ki a rohamot, mire megérkeztünk, már halott volt. A másik két néninek is magas láza volt, különösen az idősebbnek, Ilkának, aki légzési zavarokkal is küszködött. Így a kedves, romantikus berni ház komor szükségkórházzá változott. Katalin ikertestvére, Anna, kórházi munkája után, szinte mindennap este megjelent. Az esküvő után helyzetünk radikálisan megváltozott. Én Külső-Zuglóban tanítottam az általános iskolában, Katalin az agráregyetemen a Villányi úton, és hetente két napon Gödöllőn. Így a centrális fekvésű Fehérhajó utcában laktunk, szüleimnél. A két kis szobából álló lakás újra tömegszállás lett. Mi laktunk a belső szobában, ahová a másik szobán keresztül lehetett bejutni, ebben pedig laktak hárman, szüleim, és a nálam 24 esztendővel fiatalabb húgom, Eszter, aki még általános iskolába járt. A tanítás mellett szorgosan bíbelődtem a két tragédia lefordításával. Közben két újabb szerződést is kaptam, Martin Andersen Nexö *Szürke fény* című regényének megmagyaráztását, és a készülő verses regényemre, a *Rákóczi ifjúsága* megírásá-

ra. Az ezekkel járó töménytelen munkát már semmiképp sem teljesíthettem a tanítás mellett.

Ennyi mindent hogyan lehetett egyszerre csinálni?

Nem tudom, valami olyan lelkesült állapotban voltam, hogy mindent szokásom ellenére nagyon könnyedén és szinte játékosan csináltam. Ismét csúcsra érkeztem, dolgozhattam, alkothattam, amennyit csak bírtam. És még a megélhetésünk is biztosítva volt. Kati továbbra is leadhatta fizetése harmadát-felét a törökbálintiaknak, élelemmel is elláthatta őket, mert bizony anyagilag nagyon rosszul álltak.

1954 januárjában Katalin teherbe esett, veszélyeztetett terhes, otthon feküdt három hónapig, mégis kórházba kellett vinni, és ott elvetélt. Közben másik nagynénjének is rosszabbra fordult az állapota, egyre nehezebben lélegzett. Katalin ápolta két hétig, de tovább nem lehetett, mert az agráregyetemen tanítania kellett. Egy volt tanítványát állította be ápolónőnek maga helyett, aki elvállalta, pedig érettségi előtt állt. Áprilisban az öreg hölgy meghalt. Napjaink a Fehérhajóban sivár egyhangúságban őrlődtek le. Fél ötkor szólt az ébresztő, akkor nekiálltam fordítani, nyolckor az iskolában, és ott maradtam késő estig. Katalin az agráregyetemre ment a Villányi útra, vagy ki Gödöllőre, apám a Déli vasúti metróépítkezésekhez, anyám a varrodába, lényegében csak este találkoztunk, s a konyhában halmozódott a sok edény, és szárítottuk a tealevelet, mert azt másodszor is kifőztük. Vacsoránál sokszor összezőrdültem anyámmal, mert ő, hogy bosszantson, mindig előrángatott valami nekem kellemetlen témát.

1954 januárjában iskolámban bejelentettem, hogy otthagynom a tanítást, és szabadúszó leszek. Ugyanis szerződéseimet végképp nem tudtam volna teljesíteni, ha tovább tanítok. Így amikor csak szünideje volt Katalinnak, elvonultunk a Balatonhoz. Eleinte csak Szigligetre, utóbb viszont már Tihanyban és Csepelen is laktunk. 1955 nyarán Szigligetről a Sárkányhegyen, Büdöskúton és a Pető-hegyen átgyalogoltunk Gyenesdiásra. 1929-től '41-ig minden nyáron ott nyaraltam, többnyire Paulini Bélánénál. Ez a rendkívül finom lelkű hölgy a gyöngyösbokrétás Paulini Béla özvegye volt, aki házasságának néhány éve után, miután bohém férje elverte az

igen tekintélyes hozományt, számot vetve a kilátástalan jövővel, elvált, és szerény, gyenesi házában egyedül nevelte fiát, az ifjú Bélát. Amikor én megismertem, Béla a keszthelyi Agrártudományi Egyetem hallgatója volt, és éppen önkéntes évét teljesítette, és akkor, puskája tiszogatása közben főbe lőtte magát. Sosem derült ki, hogy öngyilkosság volt-e, vagy véletlen baleset. Azóta Anna néni a Németh László *Gyász*-a hősnőjének életét élte. Többé nem ment férjhez, gyászruhát hordott, és sose lépte át kertje határát. Minket nagyon kedvesen, barátságosan fogadott. Rögtön lett szállásunk, és néhány napot nála töltöttünk. Ekkor még villany sem volt a faluban. Esténként egy szál gyertyával világítottunk, és kint ültünk a gádon, a két öreg diófa alatt. Még kívül hangulatos, festői falu volt Gyenes. Tulajdonképpen nem is falu. Kisebb-nagyobb telkeken szétszórva álltak a nádfedelű házak, egyik háztól a másikig ösvény vezetett, a gyümölcsöktől roskadozó fák és szőlőskertek között. Az emberek rendkívül szívélyesen fogadtak, mint régi ismerőst. Reggel a gulyás tölköszóval kísérte a legelőre a teheneiket. Rengeteg tehenük volt. Manapság nyaraló hátán nyaraló, és tehén egy sem. Akkor még nem sejtettük, hogy öregségünkre Gyenesben töltsük el az év nagyobb részét. Ekkor itt fordítottam Jeszenyin *Perzsa motívumai*-t, és a keszthelyi posta előtt ülve egy padon *A Föld kapitányát*.

1953-tól kezdve a Nagy Imre-kormányzat némileg tolerálni kezdte a maszek vállalkozásokat. A Képzőművészeti Alap égisze alatt, vagy azon kívül, sorra alakultak ügynökségek, és ezek tagjai az egész országot a legkisebb falvakig bejárva olajképeket, rézkarokat kínálgattak. Részben neves művészek alkotásait. Így a festők nagy része ráállt a tömegtermelésre, egyesek a giccs fele lazítottak, mások azonban a tömegtermelés számára is iparkodtak korrekt alkotásokat is szállítani. Így Firinc is. Különösen a rézkarcai lettek népszerűek, például a »Kis patak«-ból több százat adtak el. Dőlt a pénz az ügynökökhöz, de kisebb mértékben a művészekhez is. Firincből is pénzes pali lett. Amellett, hogy gyakran megfordult a Pipacs mulatóban, még telt arra is, hogy vitorlást tartson a Balatonon. Tavasztól őszig a vízben tartózkodott. Fő támaszpontja a tihanyi halászkikötő volt. A szomszédos Kopaszhegyen kibérelt egy pincét,

és ha nem volt éppen a vízen, ott tartózkodott. Engem is meghívott. Néhány napig voltam vele. Ekkor határoztuk el, Katalinnal, még '55 nyarán, hogy majd mi is Tihanyban töltjük a nyár hátralevő részét. De egészen máshol, a falu északnyugati csücskében, már a Csúcs-hegy felé béreltünk szobát. Firinccel sokat vitorláztunk. Ő sokszor festette a parti hegyeket, mélyen a vízről. Elhatároztuk, míg ő fest, én megábrázolom ugyanazt a témát versben. Így született meg ugyanazon a napon két versem is, 1955 szeptemberében:

FESTMÉNY

*Horgonyon áll a vitorlás a vízen.
Állnak a kékes csopaki hegyek
üvegszín cethal-testei szeliden
s ott áll nyújtózó macskahátú ívben
az apátsági hegy a víz felett.*

*Alatta mint a nyílhegy más fele,
tótágast domborul árnyéka zölden.
Kissé olajosabb, lágyabb a zöld lenn:
a bársony szőlők, a kis ház, s vele
a jegenyék is tótágast állanak.*

*A felhők tollfoszlányok, kóc chimérák,
bodros barik, sasorru indián...
Tükörképeik a víz cölin egén át
zöldesfehéren, rózsaszín-lilán
ki tudja, hova szállanak?*

*Az ég színe fenn: azúr testtelenség –
a zárt, de végtelen Minden színe.
A víz színe: a balsorsot, szerencsét
rejtő, felejtő, tétova, gyenge, lenge,
a mindent hangulatokba szövő,
olajszín fodrú, a messze végtelenbe
figyelő, sóvárgó lélek színe.*

TIHANYI TEMPLOM

*Atemplom. Itt még minden: önmaga.
Az oszlop: oszlop, a boltív: tető.
S az ember: a föld, s a kard magzata:
öldöklő, hívő, sosem nevető.*

*A felső templom: nagy szinpad, ahol már
mást lényegít minden, nem önmagát.
Lebegő testek fonata az oltár.
Az oszlop: dísz, orom: cikornyaság.*

*Egy szobrász műve mind: nyúlt, látnok-arcú,
túlvilág-látó, csavarult lelki testek.
S angyal képében a korán halott,*

*árkoltszemű nagyorrú, rajzos ajkú
menyasszonyának nyurga fiuteset,
s nagy tollú angyalszárnyat faragott.*

A templom előtt megpillantottam Szabó Lőrincet. Ő is nézett rám, megismert, és mintha várta volna, hogy odamenjek hozzá, beszélgetni. Nem mertem. Máig sajnálom. Tihany sok vidám és kedves emlékem színhelye. Rengeteget vitorláztunk Firinccel, olykor viharban is. Egyszer nagy viharban elindult a hajóval, noha cefetül be volt rúgva. Én mentem vele, mert nem akartam egyedül hagyni. A bömbölő szél úgy felkorbácsolta a szenvedélyét, hogy végül magán kívül felugrott a hajó tatjára, bokájával rugdosta a kormányt, a vitorlát meg úgy irányította, mintha gyeplővel lovat hajtana, még ordította is, Gyi! Gyi!

Tihany színhelye volt a nagy seregléseknek is, napokat töltött velünk apám, anyám, Eszti húgom, és Firinc leánya, a kis Virág. Rajtuk kívül még Megyeri Barna szobrász és Sikuta Guszti osztálytársam. Másik csoportban Kati Svájcban élő bátyja, felesége és három gyermeke. Emlékezetes, egy egész éjszakáig tartó nagy mulatozást rendeztünk velük. Igazi magyar romantikával. *Rákóczi ifjú-*

sága is tovább íródott (Firinc készített illusztrációkat hozzá) és olyan kedvenc verseim, mint a *Búcsú*, és a *Szerelem-villám*. Ez utóbbi egyik részlete:

*Most nem vagyunk a pillanat paránya.
Bennünk hal el, születik az Egész:
szélvészen túl a Lét kötött aránya,
a Szép titok-aránya: élek, élsz.*

*Villámok lilazöldes fénybe fürdetik,
hogy bontom lepléből napégette tested.
Hogy a halál kékfény-vízfodra felveti
bársony örvényből: még igézetesebb.*

*S hogy csattogva levág érctűzoszlop-villám,
s a szájad fuldoklón kortyol lehelletet:
jelenés az arcod, álomba ernyedt pillád...
Mit szopsz te, csecsemő? Halált, életet?*

*S mit nyerek én? Halált, halált e szerelemben?
Vagy életet? – ha épp az van kiszabva rám...
Békédől azt kapom, mit, szertelennek,
legnehezebb megnyernem: az Arányt.*

Megismerkedtem komoly, értékes szellemekkel is: Katalin idős tanártársával, Baránszky-Jób Lászlóval és Vas Elemér festővel, és kedves angol feleségével. Róluk utóbb tanulmányt is írtam.

1955 végén Katalint elbocsájtották az agráregyetemről, mint lét-számfelettit. Persze, ez csak ürügy volt, mert főnöknője, a teljesen tudatlan, korrupt káderliba utóbb a barátnőjét hozta be az ő helyébe. Így Katalin az ő fizetését elvesztette. Én 1956-os év őszéig befejeztem a *Rákóczi*-t és a *Nexö*-fordítást, és mindkettő gépelt példányát leadtam a kiadónak. Életünk annyiban változott, hogy most már nemcsak az iskolai szünetekben tartózkodtunk a Balatonnál, hanem szinte állandóan. Már kora tavasszal lementünk Szigligetre. Ott elég hosszan együtt voltunk Ferenczy Bénéikkel, és igen

sokat beszélgettünk velük. Együttlétünkéről hosszabb tanulmányban emlékeztem.

1956 szeptemberét Csopakon töltöttük el. Nagyon szegények voltunk. Pénzünkéből éppen csak az ebédre futotta. Reggelire, vacsorára tej, kenyér, szilva. Már hűvösödött, de egyre jobban esett délben a frissítő úszás az apácák hajdani strandján, amely most teljesen elhagyott volt. A parton óriás platánok aranyló lombja hullongott a vízre, a szikrázó nap végigragyogtatta a füves domboldalt, a piros és sárga almával megrakott hajlatokat, és az eső után a rét szintjén futkározó patakokat. Sokat kirándultunk, bejártuk a Csopakot, a Füred fölötti hegyeket, a szőlőspincéket. A dombokat beragyogta a szőlők aranyló, lilás fénye, a bíborló körtefák lombja. Csodálatos színmozaik. Ekkor fordítottam Jeszenyin *Anna Sznyeginá*-ját. Ez Jeszenyin egyetlen hosszabb, több mint hétszáz soros elbeszélő költeménye. Nosztalgikus vágyakozással idézi fel a költő kamaszkora első nagy szerelmi kalandját, amely egyszeri beteljesüléssel végződött. A forradalmi események miatt már nem folytatódott. A lány emigrált, Jeszenyin ment tovább a maga fatális útján, minél mélyebbre süllyedt a bánatban és az alkoholban, annál áttetszőbb dicsfényben ragyogott föl emlékezetében a hajdani kaland. Ebbe a jeszenyini világba merült be a mi szerelmünk is.

Október 23-án tulajdonképpen semmiféle drámai esemény nem történt velünk, Kati éppen most jött ki a kórházból, spontán vetélés után. Estefelé moziba mentek anyámmal. A *Hannibál tanár úr*-at nézték meg. Én nem mentem velük, mert rosszul éreztem magamat. Fájt a fejem, a torkom. Influenza. A mozi után anyámék indulni akartak haza. A Puskin moziból jöttek ki: az Asztoriánál furcsa csödület, lelkesen tüntetnek, kiabálnak. Később a rádió épülete felől lövöldözés hallatszik és a Körúton tankok vonulnak. Hazajöttek. A Fehérhajó utcai lakásban szüleimen és Eszter húgomon kívül még mi ketten laktunk Katival, és a külső alkóvban Gyurka öcsém húzódott meg, miután otthagyta a családját. Hatunkhoz még késő este betoppant Firinc és Angi és Firincnek festőművész barátja, Basilides Barna. Egész héten át ilyen tömegszállás volt a Fehérhajó. Jellemző, hogy a fordulat után »ellenforradalmi központnak« minősítettek minket, noha az éjjeli menedékhely lakói közül egyikünk

sem vett részt az eseményekben. Én betegen feküdtem, másodikán vagy harmadikán mentem be az Írószövetségbe. Különben otthon szüntelenül hallgattuk a rádiót és tarokkoztunk. Borzalmasan izgultam. Most mi lesz? Aggódtam Nagy Imréért, mert úgy sejtettem, a felkorbácsolt indulatok vagy elejtik személyét, vagy szélsőséges döntésekbe sodorják, amelyek teljesen irreálisak. Mire valók az olyan szónoklatok, lépünk ki a Varsói Paktumból, mondjuk ki a semlegességet, mikor a nagyhatalmak döntöttek úgy, hogy mi az orosz hatalmi szférába kerülünk. Ezt a döntést csak ők változtathatják meg. És mire való a sok párt? Megint pártközi csetepatékba és meddő alkotmányozó vitákba merülünk bele, amikor mindent egy akaratall kéne tenni. Néhány epigrammában jeleztem aggodalmaimat. November 4-e hajnalban hallgatjuk a rádiót. Nagy Imre mondja megrendítő beszédét, és állandóan a Kodály kórusmű, a *Zrínyi szózata* szól. Nemsokára már az ágyúzást is halljuk. Most már tudjuk mi következik.

Ez időszakban csak kevés verset írtam, – nem megy, nagyon fáj. Két jelentősebb részletet 1957-ben, utólag becsempésztam a *Rákóczi ifjúságá*-nak a Szépirodalmi Kiadónál elfekvő kéziratába, ez az *Ifjúság* című, a hegyaljai felkelésről szóló fejezet elején:

„Oh, lesz-e még
ily boldog óra. Fiatalok arcán átszellemültség lesz-e még?
Hogy lelkesült Zrínyi harcán – az a nagy rajongás lesz-e még?
hogy fontolatlan halni kész a hazáért, a legszegényebbekért.
Lesz-e még, lesz-e még?
Vagy az ifjúság, mint a fák virága, lehull?
Mint a szél-színezte ég fénytánca nyomtalanul szürkévé fakul?
Vagy minden, minden mássá alakul?
Az ifjúság arca hamva, szeme szikrája porba hull?
Az ifjú láng haszonleső ravaszsgot tanul?
Ifjúság. Május eszmerald ága,
gyengéknek-oltalom eszmevilága
elvész nyomtalanul,
s marad csak a
hiúság?

*Ifjúság,
kereslek örökre hontalanul.
Most láttam,
hogy lobogott a hajuk, s a zászló, hogy énekelték azt a dalt,
hogy követelt a szájuk a hazának becsületet, hitüknek diadalt,
hogy lötték őket, ártatlanokat, hogy estek össze véresen,
hogy remegett nyírfa-hosszú lábuk, hogy üvegesült a gyönyörű
szem.*

*Sosem felejttem el
e képet síromba viszem!
Hiszem:
nem pusztulunk el!
Kizöldül újra az ifjú ág!
Ifjúság!"*

És írtam egy rövid elmélkedést arról, hogy a hős, mármint Rákóczi, mégis az idő előtt fellázadt parasztok élére áll, noha tudja, a helyezték teljesen reménytelen, csak a biztos halál vár reá. S teszi ezt mégis azért, hogy a jövőnek lelkesítő példát mutasson.

*RÁKÓCZI
Mint kirajzó méhek, feketén repülnek...
Élet vagy halál... melyik ágra ülnek?*

*JELENA
Az Életnél ülj meg!
Nálam melegülj meg!
Ezüstfehér nyírfák mélyén
velem települj meg!
Elviszlek a birtokomra örökre...*

*RÁKÓCZI
Viszi nélkülem őket Boreas, a végzet...
Nem ülök meg nálad! Nem henyélek!*

JELENA

*Csak addig maradj vesztleg,
míg hadat kerítek.
Jó haddal a lehetetlent
azután kísértsd meg.
Megannyi barátom
legyőzi varázsom...
Csak várj!*

RÁKÓCZI

*Várjak, míg a népet legyőzi a Végzet?!
S a szabadság órája elenyészett?!*

JELENA

*Csak addig várj, míg az Ész, a Rend
alkalmat teremt.
Szalmaláng a nép fellángolása.
Ezért a magyar örökös bukása,
mindig lelke után ment,
s nem várt, míg a konstellációk forgása
ülötte le az Áment.
Várj később.*

RÁKÓCZI

*Később... Így öröl engem is a kétség.
De felkelt a nép. Hiába
most már vele kell mennem.*

JELENA

A halálba?

RÁKÓCZI

*Mindegy, hogy győzni vagy meghalni megyek.
Nem csak úgy segítjük a kódís ebeket
hogy győzelemre visszük – ha lehet,
de úgy is: ha győzni nincs mód, meghalunk,*

*s ezzel bennük reményt csíholunk:
emléküink századokig szívükbe vésve
vezérli őket új csodatevésre.*

JELENA

*Mily eszelős okoskodás!
Csak te hiszed ezt, senki más,
...meg a serdületlenek.*

RÁKÓCZI

Lehet.

*De ez a világ csak így ifjodik meg,
így lehet csak kiszakítani végül
pénzeszsáknak, hatalomvágynak, haszon-hitnek
öldöklő görgetegéből.*

*Hogyan csempészhetted bele a részleteket a megszerkesztett
könyvbe?*

Hát én ugye ezeket a részleteket legépeltem úgy, hogy csatlakoz-
zék a már meglévő szöveghez, és szépen betettem az ott raktározó-
dó kéziratba. Persze, ha nagyon utána akartak volna nézni, akkor
észrevehették volna, mert hiszen a számozás folyamatos volt, és így
plusz lapok kerültek a számozás közé, de persze az embernek ezt
reszkírozni kellett. Ezen kívül egy rekviemet írtam az elesettekért,
ez a *Claudia* drámámban jelent meg.

Melyik ez a részlet?

Amikor Claudia az őseit, családtagjait siratja el, akik az uralkodó-
család tagjai voltak, hiszen a nagypja volt Claudiának Augustus
császár.

Ez volt az irodalom, – és hogyan alakult életed?

Szélsőségesen extravertált anyám, aki mindig ott nyüzsög, ahol a
legtöbben vannak, megtudta, hogy kiürítették a pártközpontot az
Akadémia utca 13-ban, és már nagyban költöznek be az üresen
maradt szobákba a hajléktalanok. Rögtön szerzett egy kis kocsit, és
valósággal kényszerített, hogy tegyek rá egy ágyat, székeket, és
egyéb felszerelést, és foglaljak két szobát. Nem tudtam ellenkezni,

hiszen az világos, hogy a Fehérhajó utcai tömegszálláson már nem lakhatunk tovább, és lakáskérvényünket eddig még figyelembe sem vették. Foglaltunk két szobát. Természetesen ettől kezdve nekem ott kellett aludnom, a második emeletre csupa cigánycsalád költözött be. Velük jártunk közös WC-re, amit nem tisztított senki, végre Kati látott neki, hogy a töménytelen rohadó bélsarat eltávolítsa. Hetek, sőt talán több hónap telt el, amikor megtudtuk, hogy Firinc és Angi átlépték az osztrák határt. Firinc műtermébe pedig valaki már beköltözött. Anyám azonnal előkereste az ominózus kis kocsit, és indultunk Firinc képeiért és bútoraiért. Számos fordulóval szállítottuk az Akadémia utcába, ezekkel bebútoroztuk a két szobát. Az ódon bútorokkal egész csinos lakásunk lett, ablakaink az Árpád utcára néztek. Közben hidegre fordult az idő. Hoztunk egy vaskályhát, csövét kiveztük az ablakon az utcára. Kályhánk szélcsendben egész jól működött, de ha északra fordult a szél, az visszafújta a füstöt, s hogy meg ne fulladjunk, el kellett oltani a tüzet. Egy petroforon főztünk, az is nagyon büdösen füstölt. Közben kikapcsolták a villanyt, mert a cigányok hihetetlenül pazarolták az áramot, 200-as égőkkel világítottak. Mindezt persze most nem tudnám ilyen részletesen összefoglalni neked, mert hiszen nagyon sok mindenről megfeledkezem, és különben is olyan természetem van, hogy nem e világban élek, nagyon keveset veszek észre a reális világból, – de itteni életünkről feleségem, Katalin naplót vezetett, ebből idézhetek most néhány oldalt.

„1958. augusztus. Az Akadémia utca hajléktalan, agyonkínzott emberek menedékhelye lett 1956 novemberében. Ebben a sajátos akváriumvilágban mindenfajta társadalmi réteg képviselve van. A négyemeletes házban irodaszobák sorakoztak egymás mellett. Tágasak és szűkek, világosak és vaksötétek. Az augusztusi kánikulában és a januári hidegben ugyanúgy zeng a második emeleti folyosó a gyerekek zajától. Mezítlábas, sápadt arcú purdék szaladgálnak itt télen-nyáron, félig meztelenül. Elszórakoznak primitív játékaikkal, szurtos kezükben koldulási szerzeményeikkel, egy-egy almával, dinnyeszelettel, cukorkával. Ezen a folyosón nem ismerik a finom beszédet. A gyerekek már csecsemő koruk óta hallják a trágárságokat, már első gügyögésük is mocskos szavak utánagajdo-

lása. Ebédfőzés idején az egész folyosó megtelik fojtogató füsttel. Minthogy a központi fűtés nem működik, minden család beállított magának egy sparheltet vagy vaskályhát, a füstöt pléhcsövekkel vezették ki az ablakon. Igen ám, de az északi szél visszafújta a füstöt, úgyhogy mind a szobákban, mind a folyosón harapni lehetett a fullasztó, köhögtető mérget. Ha belenéztünk az örökösen nyitott szobaajtókon, elképesztő szegénység tárult elénk. Egy rozoga ágy, asztal, ládák, szekrény már ritkábban, az ágyakon rongyok, huzatlan dunyha és párnák, az asztalon mosatlan edények. Asszonyok nagy hassal kiállnak a folyosóra, és folyik az örökös terefere. A kapualjban, a kapu alatt tömeg. Kiülnek a járdára kicsik és nagyok. Körülállják a házmesterné faragott székét, és folyik a nagy hangoskodás, amely néha nagy verekedésbe csap át. Ilyenkor rendőrök rebtentik szét őket.”

Egy portré a sok közül:

„Lázóknénak hívja mindenki, mert mindenki ismeri. Vékony, keskeny alakja mint az árnyék suhan át a folyosón, a lépcsőkön. Mindig mindenütt ott van. Egy nagy család minden gondját, baját hordozza a vállán. Legnagyobb fia a ház vicéje, kinek apró gyerekei folyton ott lógnak az öregasszony nyakán. Egyik fia pedig a Zeneakadémián tanul. Görbe, csontváz alakja, arcán az ezer ránc közel százévesnek mutatja, pedig alig múlt ötven, csak élénk fekete szeme ragyog, sugárzik belőle az okosság és a szeretet. A tüdejében kaverna. Régebben a veséjével is bajoskodott, szigorúan diétázott, sótlan krumplin, szőlőn élt. Különben is sokat éhezett, abba lyukadt ki a tüdeje. Ura már régóta meghalt, szerinte nagyon jó ember volt, kiváló muzsikussal, elég szépen keresett. Asztmája vitte el. Ernő fia a rossz tanuló. Nem ad haza semmit. Van még egy idegbeteg lánya is, itt lakik velünk, minduntalan kidől a munkából. Egy-két hónapra ideggyógyintézetbe kerül, aztán hazaküldik, noha állapota nem javul. Az öregasszony vele jár a rendelőbe, sír, könnyörog, hogy utalják be véglegesen, de nincs irgalom, újra és újra elbocsájtják. Lázók néni dolga a mosás, a főzés, az élelem előteremtése is. Így bizony szűkösen telik, csak krumpli járja. Krumplileves, paprikáskrumpli. Sokat bánkódik legkisebb fia miatt is, a tizenöt éves Sanyit Ernő bátya betette a javítóintézetbe. Vajon helyes volt-e ez a

lépésük, hiszen a fiú nem követett el semmi gazemberséget, csak hát olyan furcsa volt. Szélllel bélelt, kiszámíthatatlan, túlérzékeny, rossz idegzetű. Diósjenőre került, ahol mezőgazdasági munkát végeztek vele. Amikor anyja meglátogatta, csak sírt, könnyögött, vigye haza, nem bírja ki tovább itt. Az öregasszony fogadkozott, mégis kihozza a fiút. Én erre azt mondtam neki: csak hagyja ott, legalább embert faragnak belőle. Ez a beszélgetésünk tavasszal történt, most, augusztus 21-én épp a városból jöttem haza. A második emeleten mindenki kinn volt a folyosón. Lázók néni táviratot kapott az intézettől, meghalt a Sanyi gyerek, és én ekkor megláttam Lázók nénit, futva jött felém, haja, melyet máskor sima kontyba csavart a tarkóján, most ziláltan esett a vállára. Maga volt a megtestesült fájdalom. Torkából keserves, szaggatott jajkiáltások törtek elő. Széttárt karokkal futott a folyosón, az egész teret betöltötte siránkozása: „Jaj, Sanyikám, Sanyikám...” Rögtön elutazott Diósjenőre. Ott a következőt tudta meg. Szórul szóra idézem amit mondott. Az intézet gazdaszonyával beszéltem, aki elmondotta, ő hívta ki a mentőket, mert ekkor a gyerek tiszta vérben volt. A gazdaszony férje azt állította, hogy a gyereket úgy megverték, hogy belső vérzést kapott. Pajtásai mondták el, hogy kimenőt kaptak 8 óráig, mehetnek Vácra, murira, de ők reggelig maradtak. A gyerek rimánkodott társainak, menjenek haza időben. Úgyis tudom, ha elmara-dunk, úgy megvernek, hogy meghalok. Ezt mondta. Hajnalban visszatértek, a fiam nem mert bemenni. A raktáros kérdezte, hol van a gyerek, a fiúk azt felelték, kint van az erdőben, valahol elbújt, elaludt, mert nem mer előjönni. Erre a raktárnok: gyerünk, keressük meg. Elmentek, megkeresték a gyereket, a raktárnok korbáccsal ütötte a fiút. Mikor már belefáradt az ütlegetésbe, hívta a többieket, gyertek, most üssétek ti! Azok ütték, rúgták, míg a fiú elokádta a vért. Bevitték, akkor szaladgáltak mentő után. A mentő bevitte Vácra, ott nem vették fel, majd Pestre, a Madarász utcai kórházba. Itt műtétet akartak rajta végrehajtani, de a fiú pár perc múlva meghalt. Mindvégig eszmélet nélkül volt. Így mesélte el az öreg cigányasszony. Vajon ez az emberiesség és az egyenlőség? Egy szegény öreg cigányasszony fiát ilyen pedagógiai eszközökkel kell nevelni? Hát még mindig vannak osztályon kívüli páriák? Itt élnek

pár percre az Országháztól és a Pártközpont szomszédságában? Élnek? Tengődnek valahogy! De mibe kapaszkodjanak? Ki segít rajtuk? Csak az ösztöneikben élnek és a múltjukban. Augusztus 20-a előestéjén mentem haza a Duna-parton. A nap már lebukott a budai vár mögött. Bűvös alkonyi hangulat tolult az utcákra. Hűvös szél kerekedett a Duna felől. A vár, a parti barokk templomok, a pesti bérházak fekete árnyékká olvadtak, de körvonalaik tisztán rajzolódtak a türkisz égen. Az ég alján lilásszürke fellegek úsztak, a Duna titokzatosan csillogott. A háztól pár lépésnyire megálltam. Elöttem törékeny nőalak, mint árnyék kuporodott a járda szélén, ölében kisgyerekekkel. Halkan álmódosza simogatta a kisgyereket, és dúdolgatott neki. Mintha India szent folyója, a Gangesz partján ült volna. Talán a fiára gondolt. – Sok utánjárással járt a Lázok Sanyi ügye. A táviratban tévesen adták meg a kórház nevét. Heim Pál utca, holott a fiút a Madarász utcai kórházba vitték. Kimentünk oda, az öregasszony, a Béla fia, a vice és én. Beszéltünk Tápai Dóra doktornővel, a főorvossal. Nagy csödület volt a folyosón. Ápolónővérek, betegek. Nem tudták megállapítani, mibe halt meg a gyerek. A végbeléből vér. Öntudatlan volt, 40 fokos lázban. Az egyik ápolónő elmondta, ő volt mellette, mikor meghalt. Felvette az utolsó kenetet. A nővér talán apáca lehetett valaha, hogy erről is gondoskodott. Valaki megjegyezte, ebben a rendszerben nem létezik, hogy agyonverjenek egy gyereket. Múlt csütörtökön, augusztus 28-án volt Lázok Sanyi temetése. Már kora reggel készülődött a család. Feketébe öltözött az öregasszony, én gyorsan megjöttem, megfőztem az ebédet, és már mentem is ki a temetőbe az egyik házbeli lánnyal. Éppen folyt a szertartás a ravatalozóban. Egy fiatal pap beszélt, a kántor szépen énekelt. Meglepően sokan voltak. Az intézetből is jelen volt az igazgató, a párttitkár, és három fiú. Koszorút is hoztak. Becsukták a koporsót, és elindult a menet. A halottaskocsi előtt a nyolctagú cigánybanda vonult, nagyon szépen húzták a *Lehullott a rezgő nyárfa...* és a *Most van a nap lemenőben...* dallamát. Szomorúasan süttött a nap, a késő nyári mulandóság hangulatában. A sírokon a sok virág, méhek zümmögtek a levegőben, és az útra csöndesen hullottak a levelek. Bár szívtépő volt az öregasszony siratása és a félbolond nővér hisztérikus sikoltozása, mégis az egész

temetés felemelő volt. Szinte odakíváncsoztam a koporsóba, bár én nyugodnék ott. Gondtalanul távoznék a földi világból, és mennék oda, ahol a napsütés kezdődik és örökös téli verőfény. Kitettem a sírra a fehér őszirózsacsokrot, és tündöködve mentem.”

Volt még egy kedves ismerősünk Lázok nénin kívül, Szabolcsiné. „A folyosó túloldalán lévő helyiségek vaksötét liftaknába nyíltak, ezen a soron, szemben velünk egy fiatalasszony lakott, 6–7 éves kislányával. Széparcú, magas, de nagyon sovány teremtés, valami kishivatalnok. Szépen, rendesen, tisztán öltözködött, és tartotta a kislányát is. Mivel tüdőbajos volt, magunktól felajánlottuk neki másik utcai szobánkat, cserében a maga vaksötét szobája helyett. Nagyon megörült ennek, nem győzött hálálkodni. Magányos teremtés volt. Ismeretségi, baráti köre szinte senki. Így hát sokat ájtárt hozzánk beszélgetni, lassan megismertük az életét. Fiatalon ment férjhez, mint egészséges, erős nő, a szívére hallgatva. Maga is nagyon szép volt, és ő is szép férjet kívánt. De ez a házasság bizony nem sikerült. Férje, állítólag valami gróf törvénytelen fia, durván bánt vele, verte, kínozza, keresetét rendszeresen elvette és elitta. Hogy kedves és korához képest értelmes kislánya ne legyen tanúja ilyen jeleneteknek, elvált a férjétől, és mivel akkor ürítették ki a pártközpontot, mint mi, ő is ide menekült. Többször esett teherbe, de mindig eltétette, tönkre is ment az egészsége. Kivették a petefészkét, és tüdőbajt kapott. Férje nem fizette a tartásdíjat, így nagyon kellett takarékoskodnia. Néha megjelent, és könyörgött neki, fogadja vissza. Ha nem találta otthon, érzelmes leveleket dugott az ajtórésbe. Az első között kapott lakást, jóval előttünk. A Fiastyúk utcában. Meglátogatott minket. Úszott a boldogságtól. Mi is örültünk látogatásának, hiszen megszerettük. Ábrándos, szégyellős, egyszerű lélek, szereti a szépet, szívesen olvas verseket, hajlamos a nagylelkűségre, sokat sír magányossága miatt. A költözködéskor volt férje segített. Kéredzkedett vissza, mert tetszett neki az új lakás. Ott is evett, aludt náluk. De az nagyon nem tetszett neki, hogy az asszony a földön ágyazott neki. Különben felajánlotta a rekamiét is, ott aludhat, persze egyedül. Ezen megsértődött, nem jött többé, miután elkéregetett 1000 forintot. Utóbb az asszony megtudta, hirtelenjében megöregült.”

Itt éltünk, ebben a környezetben, ilyen szomszédok között, ke-
rek két évig, 1956 novemberétől 1958 novemberéig. Tulajdonké-
pen sajnálni kellett volna magunkat és sajnáltatni. Én mégis a
fordítottját érzem. A '44-es évet leszámítva soha még nem volt ilyen
élményben gazdag és emberségben tanulságos életszakaszom. Ezt
főleg Katalinnak köszönhetem, aki oly könnyen közel tudott kerü-
lni emberekhez, és mély beleérzéssel tudott azonosulni sorsukkal.
A cigányok is szívükbe fogadták, szinte rajongással. Meg kell valla-
nom, az egyszerű emberek, főleg a cigányok között több embersé-
get, ártatlanságot tapasztaltam, mint a bürokraták, a magamfajta
értelmiségiek és főleg az irodalmárok között. Ebben az őszállapot-
ban, amiben élnek, az emberi alapviszonylatok még tiszták, áttet-
szőek és romlatlanok. Még a nagy archetipusok világában élnek.
Lázok néni maga is egy ősképp volt. Maga volt az ősi földanya
archetipus. A cigánymadonna. Náluk még a gyermekáldás szent.
Eszükbe sem jut a megfogant magzatot elvételni, bármi nyomorban
éljenek is. Mert az élet az szent. És szent a család is. Úgy összetar-
toznak. Számomra ez a vallás az igazi, nem a csinált, dogmatikus
vallások. Amióta tizennégy éves koromban a *Bűn és bűnhődés*-t
olvastam, úgy érzem, az én világom a Dosztojevszkij világa. Csak-
hát igen zárt, könyvmoly létemben alig találkoztam élőben Doszto-
jevszkij-figurákkal. Most aztán megismerhettem őket, kimeríthetet-
len gazdagságban. Nem hiszem, hogy mindez csak a véletlen játéka
volt. Az isteni gondviselés intézte így, emberré válásom érdekében.
Sokszor tapasztaltam, hogy éleemnek olyan fordulatait, melyek
visszanézve döntőnek bizonyultak, egy titokzatos, magasabb hata-
lom irányította. Életemet nem én írtam, egy titokzatos kéz írta, pör-
gette, mint bűgőcsigát, hogy tanítva, játszva, sírva, dalolva a tévely-
gések bűjőcskáin át munkálja Sarastro otthonát. Pedig a legna-
gyobb tévelygés csak most következett, életem mélypontja, a po-
kol. 1956 után borzalmas lelkiállapotba kerültem. A legnagyobb
csoda, hogy életben maradtam. Úgy éreztem, nekünk magyarok-
nak végleg befellegzett, nincs többé semmi remény. Finis Hunga-
riae. Borzalmas álmaim voltak minden éjjel. Ezeket rögtön a feléb-
redés után lejegyeztem, ezen a szövegen utólag semmit nem változ-
tattam. Néhányat közreadtam az Új Írás-ban, kommentálva. *Tragi-*

komikus álom. 1957. október–december körül: „Gyenesben jártam Katival. Sorra megmutogattam neki a parasztházakat, melyekben gyerekkoromban laktunk, Firincke csínytevéseinek a színhelyeit, és így mentünk lassan a part felé. Kati eltűnt mellőlem. A partra már nem ismertem rá (lehet amiatt, mert jócskán beszoptam). Eltűntek a fák, villa villa hátán, a vasút két oldalát emeletes bazársor övezi, állomás állomás után. És mindenütt elképesztő tömeg, még járni sem lehet, hogy az ember bele ne ütközzék valakibe. Lehet azért, mert »híres« ember vagyok (»költő!«), lehet, mert kissé szeszese-indulatosan csörtettem és néhány pacákat meglöktem, sőt föl is döntöttem, a bazársoron a tömeg figyelme rámterelődött. Az kettéoszlott: egyik része a legnagyobb ovációval ünnepest, a kisebb, de agresszívebb része meg akart lincselni. Egy parti villába menekültem. Ott is ugyanez a kettősség. A ház rámenős-termetes ura és nagy lakli fia mindenáron el akart tángálni, viszont az asszonyfront – a molett-öregecske háziasszony és töltöttgalamb lánya – nem győzött bújtatni, védeni, kényeztetni, minden földi jóval ellátni, titokban még a szeszt is hordták nekem, pedig már épp eleget ittam, s közben még testi épségüket is veszélyeztetve, életre-halálra vívták gigantomacchiájukat a Gargantua-fazonú férfifronttal. Hála Istennek elég erős, sodrófás Brünhildák voltak hozzá. Én az asszonyok védelme alatt csak darvadoztam, síri hangon emléksóhajokat kántáltam az eltűnt ifjúságról. Közben – mint Gulliver az óriásoknál – állandó halálveszélyben forogtam, mert ha dajkáim kitették a lábukat a házból, a férfifront dikiccsel rohant reám. Borzasztó jelenet ebből a korszakból. Egyszer csak érzem, mintha a testemen egerek szaladgálnának össze-vissza – vagy két tucatnyi egér –, s én próbálom kiszórni őket, annál jobban viháncolnak. Úgy csiklandoz a kaparásuk, hogy úgy érzem, ebbe egy perc és beleőrülök. Tehetetlen vagyok, az egerek egyre vadabbul szaladgálnak a bőrömnön. Végző kétségbeesésemben borotvát kerítek, s a futkározó rémeket egyenként kivadászva, a borotvával elnyisszentem a fejüket. Amikor jobban megnézem őket, hát látom, nem is egerek, hanem sárgapettyes fekete szalamandrák, pontosabban: tarajos hátú miniatűr őskori sárkányok. De ezzel a pánikszerű sakterolással nemhogy megenyhülnének a szörnyek, hanem annál tüzetesebben szalad-

gálnak a bőrömön. Hirtelen egy akkora szörnyeteget húzok ki, mint egy kandúrmacska, belenyisszentek a fejébe, közben jobban meg-nézem, hát látom, hogy iszonyatosan nagy varangyosbéka, hátán sűrű kerek lyukak, abból bújnak elő húsasával a porontyai és bújnak a ruhám alá. Ekkor úgy éreztem, hogy végleg megőrültem. Kati jött értem. A férfihad morogva nyit neki ajtót. Ki van sírva az arca: »Hova lettél? Már mindenütt kerestünk. Már rég el kellett volna utaznunk Pestre. Gyere velem«. »Jó, de össze kell szednem a holmi-mat. Meg aztán... (azt akartam mondani: meg kell szabadulnom a futkározó sárkányszörnyetegektől). Egy óra múlva várunk az állomáson. De ne késsél! Mert elmegy a vonat.« Mondanom sem kell, a szörnyek tovább futkároztak a testemen. Én agyoncsigázva, a gyötrelmek végső paroxizmusában vánszorgok el az állomásra. Ott egy tiszteletemre kirendelt rezesbanda fogad. Ahogy meglátnak, pattogó vezényszó, és rázendítenek a térzenére. Nem győznek hajlongani előttem, de nekem az az érzésem, hogy örökre a foglyuk lettem. És Kati sehol. Érdeklődöm a vonat felől. Mondják: épp most ment el. Leírhatatlan a szomorúságom: lám, mégis becsaptam Katit. Most csak egyetlen gondolatom: a következő vonattal utána! De mikor indul a következő vonat? Faggatom a rezesbanda tagjait; mondják: hogy másnap, hogy egy óra múlva. Akkor gyalog indulok el a sín mentén; kísérnek, ami nagyon rossz érzés. Közben a szörnyek állandóan futkároznak a bőrömön, és tudom, hogy végleg megőrültem. A sín mentén egymást érik az állomások és a felüljárók. És mindenütt keleties bazárok és nagy tömeg, mintha Konstantinápolyban lennénk. Megállok egy csinos kis rózsaszín pagoda előtt: rokokó palotában rejtett mulató, még a neonfény is ott villog a homlokán. Kijön a portás, akiről sejtem: valójában a direktor; kérdem tőle is, mikor indul a következő vonat. Nem győz hajbókolni: »Óh uram, azonnal, azonnal. Öt perc sem telik belé és itt lesz. Parancsol jegyet, én elintézem.« »Kérek jegyet.« Átad egy vastag füzetet. Olyat, amelyet az utazóirodák szoktak kiadni. »Szabad az adatait?« Vég nélkül kérdez. Azt hiszem: vagy én hülyültem meg vagy ő. Ugyanis semmi logikát nem bírok kivenni kérdéseiből, illetve abból, amit a jegyfüzetembe ír. Befut a vonat. Hatalmas 424-es mozdony. Utána – mily furcsa! – ugyanolyan rokokó stílus-

ban, mint az állomás, nyitott és csukott díszhintók, milyeneket ma már csak a körhintákon látni. Felszállok; belül a fülke csikos se-lyemmel és virágos brokáttal van kibélelve. »Parancsoljon befárad-ni.« »Mit fizetek? Két forintot.« Kevesellem. De minthogy aprópén-zem nincsen, egy százas bankót adok oda. A portás – alias: inkog-nitódirektor – szó nélkül zsebreteszi, és nem ad vissza semmit. Ez rossz előérzettel tölt el: itt valami svihákság lappang. Gyanakszom, de azért beülök az egyik rokokó díszhintóba: a fő hogy minél előbb Katinál legyek. Fűtyül a vonat. Verőfényes nap. Edericsnél kanya-rodik, úgyhogy az egész Badacsony, Gulács, Szentgyörgyhegy, Fonyódi hegy teljes panorájában látszik. Kínai pasztellkép: néhány göcsörtös fa az előtérben. Jön a kalauz. Kívül a kocsik hosszú felhágó pallóján jön át egyik kocsiból a másikba, mint a múlt századi vonatokon. Kéri a jegyfüzetet. Adom. Lapozza, olvassa vagy félóráig. Kérdéseket tesz föl, amelyek logikájából egy mukkot sem értek. A kérdések mind orvosi természetűek. Most veszem észre csak, hogy egy luxus-szanatórium-vonatra kerültem. Ez van írva jegyzetfüzetem minden lapjának az aljára: CSAK EGY KÉJUTAZÁS A GÉO-VONATOKON. GARANTÁLTAN KIGYÓGYÍTJUK MINDEN BETEGSÉGÉBŐL. Ahá, szóval ez egy kapitalista kalózvállalkozás! Te jó Isten! Mit fognak ezek utólag felszám lázni! Honnan teremtem elő?! Meddig kell még bütykölnöm és éhezniem emiatt?! »Önnek mi a betegsége?« – kérdezi az egyszerre fehérköpenyes orvossá átved-lett kalauz, miután a jegyfüzetet áttanulmányozta. Majd ő maga felel a kérdésre: Intoxicatio alcoholica. Mindjárt megkezdjük a kúrát.« Odaszól a segédjének: »Szalvarzánkúra.« Még Füredig sem értünk, már átestem egy tüdőplasztikán, gégeműtéten, totális hormonkiirtá-son, hormonátültetésen, orrplasztikán (olyan előkelő saszorrom lett, mint T. S. Eliotnak). Teljesen más, idegen ember lettem. Már felad-tam minden reményt. Tudtam: ezeket a műtéteket csak azért csinál-ták, hogy minél többet számlázhassanak. Sosem látom Katalint többé, mert ezek nem engednek ki a kezükből többé. Utolsó erőmből ki akartam ugrani a robogó vonatból. Egyszer csak érzem, hátulról két csapókar zuhan a vállamra, s ültömben úgy előrenyom, hogy érzem: a gerincem eltörik. És ekkor az orvoskalauz konstatálja

a gerinctörést. „Gipszágy.” És máris számlázza. NB. reggelig azt éreztem, hogy megőrültem.”

1959. október: „Fiaméknál, Jánoskáéknál voltam. Sajnos előtte fölöntöttem túl sokat. Hirtelen elvesztettem az eszméletemet. Utólag nem emlékszem, mi történt valóban. Másnap ott ébredtem fel náluk. Mindenki kedvesen forgolódott körülöttem, leginkább a fiam. Faggattam őket, mi történt. Senki nem mond semmi konkrétumot. Jön a rendőrfelügyelő. Kihallgatás. A legképtelenebb vadságokat olvassa a fejemre: valakit fejbe vágtam, megöltem a fiamat. Erőszakoskodtam. (De hisz él a fiam!) El vagyok képedve. Agyam végső megfeszítésével próbálom visszapörgetni a történeteket. Semmire nem emlékszem. Tökéletesen semmire.”

A legrosszabb az volt, hogy ilyenféle álmok miatt nem mertem elaludni. Akarva maradtam fönns éjszaka, és kószáltam lenn a városban. Az is szerencsétlenség volt számomra, hogy Katalint Bázelen élő nővére meghívta magához, és én e borzalmas lelkiállapotomban egyedül maradtam. Elismerem, hogy Katalin rászorgált a pihenésre, felüdülésre, hiszen a második spontán abortusza után nemcsak testileg, hanem lelkileg is végsőkéig kimerült, ugyanúgy mint én. Tönkretette őt a lakástalanság és a végső bizonytalanság, amiben éltünk. Kofferral kóvályogtunk ide-oda. Különben mindketten beadtuk az útlevelet, csak én nem kaptam meg. Fixa ideám volt, ha már vége van a magyarságnak, akkor már nekem sincs miért élnem. Minél előbb elpusztítani magamat. Két végéről égetni a gyertyát. Ott éltem a bagolyváramban az Akadémia utcában, rendszeres életemről nem gondoskodtam. Nagy néha tértem be egy-egy vendéglőbe, szíverősítőre, paprikázott halászlére. Különben csak ittam. Az alkohol tartott életben.

Azért munkáimat rendesen elvégeztem. Délelőttönként feszesen dolgoztam a fordításokon. Verseim kiadására nem volt lehetőség. A Szépirodalmitól visszakaptam lírai versgyűjteményemet, nem adják ki. Viszont lehetett fordítanom. Kiss Ferencné felfedezte bennem a klasszika filológust, bőven ellátott megbízásokkal, elkészült a Lukiánosz (*Istenek, hetérák, halottak párbeszéde*), továbbá állítsak össze egy ógörög kardal kötetet, mely főleg Pindarosz és Bakkhülidész költészetét tartalmazza, így állt össze a *Széphajú Charisok*

tánca, Kálnoky László segítségével. És ekkor kezdtem fordítani Gottfried Keller *Zöld Henrik*-jét. Alkonyatkor azután útnak indultam, feltankoltam magamat az Akadémiával szemben levő borkimérésben, aztán előttem a nagyvilág. Be-betértem egy-egy ismerőshöz, de nem maradtam ott tíz percnél tovább. Nő is akad ott, hűtlenkedtem, persze csak futólag. Éjszakánként meg az utcákon kóboroltam. Felfedeztem az éjszakai Budapestet, Krúdy Budapest-jét. Bevetődtem leprás csehókba, hallgattam a részegek beszédét, néha érdekesebb volt, mint egy klasszikus regény. Még a Pipacs mulatóba is elvetődtem, hol istenien zongorázott valaki, akinek civil foglalkozása orvos. Verőfényes kora délután volt. Bementem a csehóba, bedobtam néhány deci bort, utána kifeküdtem a Parlamenttől délre levő stégre, napozni. Kellemes meleg dorombolt a testemben, merőn néztem a vizet. Ahogy néztem, egyre inkább úgy éreztem, hogy húz magába, és én egyre kevésbé tudok e húzásnak ellenállni. Különben is, minek élni? Már régebben is többször elfogott ez a furcsa vonzás, mikor hosszabban néztem a Duna-hidak összefutó papucsa alatt a víz keltette örvényeket. Ledobtam a ruhámat, és alsónadrágban ugrottam. Igenám, de nem merültem el, mint gondoltam, hanem önkéntelenül is úszni kezdtem. Már a folyam közepén lehettem, a Lánchíd két pillére között, amikor észrevettem, hogy alulról egy uszályokat vontató gőzös iparkodik ugyanide. Hogy kikerüljem, vissza kellett fordulnom egész a pesti partnál az uszályokon álló vendéglőig. Na most mit tegyek? Akkor kezdtem el mérlegelni. Ha kiszállok a pesti partra, épp a korzó közelében, akkor elkapnak, és mint őrültet bevisznek a diliházba. Egy megoldás maradt még: pokoli lendülettel átúszni a túlsó partra, és ott a Várbazár környékén szaladva eltűnhetek egyik vagy másik szobrász műtermében, hiszen többeket ismertem közülük. Így is történt, a parton olyan villámgyorsan szaladtam, hogy senkinek sem jutott eszébe elkapni, és eltűntem Megyeri Barna barátomnál. Ő felöltöztetett egy overallba, és szaladtunk a stéghez, ahol beugrottam. Ott a stég őre már éppen akarta értesíteni a rendőrséget, átvettem a ruháimat, aztán Barnával diadalmasan be a borkimérésbe. Végül a Szobi utcában kötöttem ki. Nem sikerült megválni az

élettől. Úgy látszik, a Gondviselés még tartogat számomra más feladatot.

Még az Akadémia utcában laktunk, Katalin újra, harmadszor teherbe esett. Most már próbáltunk nagyon óvakodni, hiszen mindketten nagyon vártunk a gyermek megszületésére. Katalinnak feködni kellett, ezekről a napokról tudósít napról napra vezetett naplófüzete. Pár sort idézek belőle: „58. június 1., vasárnap. Pista sokat fordított. Délelőtt és este elment sétálni, ügyesen osztotta be az időt. Mindig két-két órát dolgozott egyfolytában, összesen hat órát. Nekem hozott süteményt. Június 2., hétfő. Bevásárolt, virágot hozott. Befejezte a *Szent Ferenc zsoltára*-t. Gyönyörűen sikerült, örülten fájt a fejem, hétfő óta, éjszaka nagy vihar volt. Június 4., szerda. Délelőtt jött Marika. [Katalinnak volt tanítványa, akkoriban orvostanhallgató, ő ajánlotta Katalinnak Ottó professzort, az óbudai kórház nőgyógyászát.] Elmentünk az OTI-ba, vettünk gyógyszert, Pista verset írt. Június 6., péntek. Pista reggel elment a sportkórházba, vizeletet vitt a békához. Közben igen nagy görcseim voltak, azt hittem végem van. Délután fél háromkor jött vissza Pista és Marika, akivel elmentünk Ottó professzorhoz. Elkéstünk. Szombaton megyünk újra. Este Pista elment italért, sokat beszélt, nagyon szépen, de borzasztó volt este nyolctól fél egyig, egyvégtiben. Hogy mindazt a szeretetet, amit ő nem tud a mások felé kimutatni, én árásszam szét magunk körül. Szeretné, ha a mások által ráháramló megvetésből kivonná magát, hogy őt, magát ne vesse meg, legyen felszabadult ember. Június 7., szombat. Ma jól vagyok. Elrakodtam szépen, Pista szépen rendezte el a képeket, elment a bankba. Június 8., vasárnap. Újabb görcsöm volt, este megismétlődött. Nagyon rosszul voltam, felkerestem Ottó tanár urat, kórházba rendelt. Június 11., szerda. Kórházba mentem, vizelet gyengén pozitív, vasárnap újra görcsöm volt, vérezni kezdtem, szerdán megvolt a műtét, eredmény: miómás duzzanat.” Június 16. Egészen új verset vittem Katalinnak a kórházba: *Kis fáradt dal*. Meglepetésnek szántam. Tőle tudtam meg, hogy Nagy Imrét és társait kivégezték. A nagyviziten az orvosok lehajtott fejjel, komoly arccal jöttek, és egy szót sem szóltak. Katalin nem tudta kihordani a magzatát. Ekkor még nem tudtam, hogy ez végleges. Ezért is írtam a gyerek-

váró verseket, mint erről Katalin naplója beszámol: „kedd, június 24. Pista nagyon izgatott volt, írt két verset, az egyik a *Fiamnak*.” A lakástalansággal járó örökös csatangolás nem tette lehetővé azt a biztonságot, zavartalanságot, amit egy veszélyeztetett terhes igényel. Jeszenyini életformámmal, elkeseredett berúgásaimmal magam sem járultam hozzá a biztonsághoz. Vádolom magamat ezért – ami bűn, az bűn. És ezt is ki kell mondani, meg kell vallani, becsületesen. Ennek a korszaknak az összefoglaló verse *Az álmok kútja végtelen*. Ezt a címet kapta összegyűjtött verseim kötete is 1981-ben. A vers a magam és Katalin álmából szövődött.

AZ ÁLMOK KÚTJA VÉGTELEN...

*Van-e Isten, vagy nincsen Isten?
– e kérdésen már túl vagyunk.
Hisz egy a Nincsen, egy a Minden,
világegész és önmagunk.*

*Amit elménk tükröz: a Rész.
De felrémlik létnedveinkben,
borzongató sejtelmeinkben
arcán lepellel: az Egész.*

*A nagy Titok, a Mondhatatlan
lobban föl néha álmainkban,
s átvillanyoz időn, teren,
az éteren – a Végtelen.*

*Az ész-tudás határa véges,
az álmok kútja végtelen,
de annak is – ha leszáll a mélyhez –
mérőnja csak az értelem.*

*Az álmok nyelve internacionális.
Hindúk, magyarok, kínaiak*

*egyed álmodunk máris:
az örök béke álmait.*

A férfi Kivert, kifolyt szemembe ostor csap,
 hogy vonítanak a kutyák éjfelen.

A nő Egész tested jég-görcsbe torpad.
 Érzem, nem vagy velem.

A férfi Szalamandrák futkosva forrnak
 ágyékomon. Nyű zsizseg véremen.
 Élve temettek. Markom belehorgad,
 s csontig letépi a húst képemen.

A nő Mi kínozt így?

A férfi Megjelennek az élők, s a holtak,
 és mindegyik oly szépen éli
 életét tovább velem,
 ahogy *akkor* nem tudták élni.
 És nem lehet semmit újra élni!

A nő Néztem kék ajtó-rengetegbe,
 hol vajudók ujult görcse nyög.
 Beszóltam, hogy engedjenek be,
 hisz én vagyok, aki szülök.

Terhesség nélkül a kék tereméből
átvettem két kis gyermeket.
Mint végtelen spirál kereng föl
a mult a pupillám mögött,

s az óra spirál oszlopokkal,
a hegedülő kezű hal...

A vaksin tapogató öreg pap
selymes hajú lányával.

Sárgavirágos tavaszi rétek...
Szomorúfűzek inganak.
Reményeink tűntek, vetéltek.
Anyámnak búcsút int a nap.

Ikreket kaptam: az egyik szőke,
kis macskaszemű tünemény.
Lucskos haja összegyűrűzve.
Az arca: szakasztott enyém.

Másik dacos, fekete szemmel
éjhajú, busa nagyfejű.
Mosolyán villám értelem-jel.
Hangja is zengi, hogy fiú.

Egy dézsában fürdettem őket.
Eszembe jutott: a víz hideg.
Kikaptam a már-már dermedőket,
leheltem béka-testüket.

Lehelletemtől mire a jég
az ablakon fölolvadott
szivem nem volt elég:
már mindkettő halott.

Hát nem lesz soha gyermekem?

A férfi

De lesz, csak higgy nekem.
S ha nem, mienk minden gyerek,
kit öröme szülnek emberek,
hogy ne törjön rájuk ború,
ne ölje őket háború!

Agyam szilánkká tört... Zsibong.
Benn álom, élet összezsong,
s mint részei egy örök jelennek,
halottak, élők megjelennek.
s követelnek: „Adj!”

Mit adhatok?

Én csak egyet fogadhatok:
halottak, élők, amit adhatok,
nem felejttem. Mint roskadott
malomhajtó rab, feledetlen vonszolok minden
pillanatot.

Amit adtatok: álomfeletti szép!
Tőletek kaptam az öröklét hitét,
s várom a pillanatot, mikor mindenki, aki szép,
feltámad, s mint üveg szökőkút,
szivárvány sugárban hinti szét
zsongva, susogva az emberség hitét.

Ez már a kiemelkedés?

Csak a versben, az életben még mélyebbre zuhantam még ezután is, de aztán valami történt, valami gondviselészerű, amit ma is tényleg Istennek tulajdonítok, ami egészen megváltoztatta a helyzetet.

Úgy volt, hogy minket, lévén értelmiségiek, az Akadémia utcai ház kiürítésekor visszaköltöztetnek oda, ahonnan jöttünk. Lakáskérvényünket elutasították. De nem lakhattunk már a Fehérhajú tömegszálláson sem, amely nem fogad vissza. Protekció után kellett nézni. Nem emlékszem már kinek jutott eszébe, hogy amikor a *Rákóczi ifjúsága* példányait dedikáltam, küldtem a Rákóczi-kutató Köpeczi Bélának is, aki akkor a Kiadói Főigazgatóság vezetője volt. Lelkes hangú levélben köszönte meg. Elmentem hozzá, szívélyesen fogadott, és megígérte, hogy amit tud tenni, nem mulasztja el. Egy idő után behívott dr. Pesta László a Városházára. Felséges komolysággal közölte, hogy kiutalnak egy lakást nekünk. És valóban, néhány nap múlva kezünkben volt a kiutalásról szóló irat: egyszobás, csökkentett típusú lakás, Újpest, Papp József tér 4–5. II.

emelet 4. Elmentünk megnézni: ahhoz képest, ahol eddig laktunk, fennsége kis fészeknek tetszett. Boldogok voltunk. De sajnós az italozás az új lakásban sem szűnt meg, hanem egyre félelmesebb méreteket öltött. Egyszer a Korányi Kórházban ébredtem fel. Ott mondták, hogy az újpesti állomáson a sínekre feküdtem, és a mozdony a legvadabb fékezéssel is csak egy méterre tőlem tudott megállni. És én nem emlékszem semmire. Egy reggel pedig Katalintól tudtam meg, hogy éjszaka önkívületben, a démonnal hadakozva, őt vágtam fejbe egy palackkal. Ezt a jelenetet írtam le *Pokoltánc szarvasokkal* című versemben.

POKOLTÁNC SZARVASOKKAL

(Hogyan szól Bartók zenéje a két világháborút átélt emberhez)

I.

*A nappalokat csak leőrli,
de jaj az éjszakák, jaj az álmok!
A négy sarokból kárbunkulus-szemű kígyók úsznak elő,
körből tigrisek, hiénák rohannak rá, s ő
irtózik, fut az Angyaltól.
Szól: tegyék el a késeket, ne lásson pengét sehol!*

*Kín-kamra emlékek, álmok.
Házak helyén kőhegyek, gerendaroncsok
közt nyiszlett kislány keresi rongybabáját.
Halódót kátránnyá lepnek legyek. Zsírpapírba' csonkok.
Halomba csontok. Csonkokat temetett.
Csík-pallón megy fenekellen űr felett.*

*Majd két fáklyasor közt táncol paplant hátára vetve,
öntudatlan lóbálva kezében az ekrazitot, táncol
a fogai közt hullával táncoló Kinizsi paródiájaként.
Paplannal sodor le lámpát, kaktuszokat.
S főnről az Angyal csap fejére vascsőrréssel
– bogárcsáp-kezében fáklya: Háború:*

*folyamsörényű fehér lovon vágtáz felé,
már-már szemébe csap... ő mint husángot
kapja föl a palackot...*

2.

*Mire fölébredt, akkor látta:
legkedvesebbjét csapta főbe. – Ha élettelen leli,
őt is így lelik majd...
Ekkor tértek be hozzá a szarvasok.
Tudta: fiai voltak egykor, csak elfeledte.
Ezt mondták néki a szarvasok:
„Nem kell a ti házatok lélek-fojtó odva.
De kell a hegyek, fenyők zöld-kék végtelenje.
Nem kell színre édességtek, skorpió-fullánktok.
De kell a mi felhőtlen igazat-szólásunk!
Nem kell nékünk
egyik szépről a másikra szálló széptevések.
De kell a mi legényesen bajvívó szerelmünk!
Nem kell a ti hízlaló, ölés-ösztönt támasztó
szalonna-sonkátok.
Inkább a mi százmézillat-lehelő füveink!
inkább a mi szelet-szántó lenge karcsúságunk!”*

3.

*Most a szarvasokkal lépked kék vigalomhoz.
Filodendronok, csillag-hab-virágú szanszeveriák
közt fehérköpenyes orvos
sztetoszkóppal vizsgál kicsi purdékát:
négereket, fehéreket vegyest. Egy világ
népesül be vidám gesztikulálókkal.
És a fehérköpenyes már közöttük áll.
Napszíkraztatta folyókba lépnek a tisztulók.
Az ég föllángol a purdék-bocsátotta millió színpikkely-sárkánytól.
Csengő káprázatban hátrál a Halál.*

Az döbrentett meg most is, hogy utólag semmire sem emlékeztem. Ezt követte már idézett álmom, amelyben mindenféle gyilkossággal gyanúsítanak, és én semmire sem emlékezem. Ekkor szentül elhatároztam, hogy nem iszom többet. És ezt szigorúan meg is tartottam. Persze ehhez a nagy elhatározáshoz nem volt elég a személyes döntés, valami transzcendens erőnek is közre kellett játszani.

IV. Harc a démonnal

A változás az álmokban jelent meg először?

Álom 1960 után: „I. Vonaton ülök alumínium gyorsvonati kocsi-ban. A kanyarban látom a roppant mamutmozdonyt: szélfogója van, s a szeneskocsi felé is teljesen zárt vezető sátra. Hajtókarjai alig látszanak, ahogy őrlik a pályát. Nézek menetirányban előre, megborzadok: parttalan, vakító ezüst tenger. A mozdony nagyot sípol és – meggyorsítva az iramot – belegázol a vízbe. Gyémánt pikkel-lyű, ezüst angyalszárny csapódik fel dugattyúja alól. A mozdonyve-zető kihajol. Fűlsiketítő sípszó. Kanyar. A mozdony kékacél-, gör-be-, damaszkuszi kardot szab ki a vízből, melyről fátylasan és sűrűn indulnak el az Idő fodrai az ezüst végtelenben: már ahonnan jöt-tünk, onnan sem látszik a föld. II. Tanyára érünk. Ahogy jobban megnézem, nem is tanya, hanem errefelé kisebb-nagyobb feldol-gozóüzemmel fölszerelt szupermodern magángazdaság. Pontosan olyan, mint amit Gogolnál Kosztandzsoglo birtokán észlelni. A vendégsereg belép a kúria nagytermébe. Nem fogad bennünket az égvilágon senki, de a teremben U-alakban hosszú asztalok roskad-tig rakva mindazzal, amit szem-száj kíván: őzgerinc, nyúl-pástétom, csikos vaddisznó-malac egészben, szájában almával; sült kappan, fogas, tok, márna, kecsége mindenféle szószban, hidegen arany kocsonyában, s egy hosszú aranytálban egy óriás páva kisütve amúgy tollasan. A vendégek nekilátnak zabálni, könyékig turkál-nak a sok finomságban, s a csontokat a földre szórják. Én mégis úgy érzem, illendő lenne megvárni a háziakat, de nem jönnek, nem jönnek elő. Keresésükre indulok, teremről teremre kopogtatok: senki! Végül egy szegényes kis szobába nyitok be: egy ágy, egy

szekrény, egy szék. Az ágyban mocskos párnán s dunyha alatt egy vénséges vén Pljuskin-szerű figura (karvalycsőr orra és madárcsőr áll a fogai híján egybenyomódott, szája szinte nincs is). Szívtépően hánya-dobálja magát az ágyon, tátoogat, harapja a levegőt, s közben remeg a feje. Ahogy engem meglát, megmered, s mint a bagoly nagyra tárja a szemét. »Mit keres itt?! Takarodjék innét!« »A háziakat keresem – dadogom –, hiszen meghívtak és még nem találkoztam senkivel.« »Én vagyok a ház ura. Enyém a birtok. Én nem hívtam. Mars ki! Pimaszság! Ezek a betolakodók még nyugodtan meghalni sem hagyják az embert.« Iszkoltam a szabadba. Vörös téglaszínekben mindenfelé kézi- és villanyhajtású kisebb-nagyobb gépek: villany keltetőgépek, rosták, szelelők, csirkefarm villanymelegítéssel, mézpergető gép stb. A cselédség – vézna, hulla-szín emberkék – mindenütt boszorkányos sebesen dolgoznak, mint megannyi bűvész: arckifejezésük tompa, érzéktelen, álmos, szinte bárgyú. Mint ha holtak lennének, csak a kezük élne. Kérdezem: hol találhatom a fiatalabb gazdát, a háziakat. Rám bámulnak – kezük még akkor sem áll meg –, valami kifürkészhetetlen gyűlölet villáma vonaglik végig az arcukon. Vállat vonnak és kész. Valaki hátulról a vállamra teszi a kezét. Szelíden. Hátranézek. Mondja: ő az ifjú gazda. »Térjen be a pincémbe egy pohár borra.« Ott már egész tömeg vendég nyüzsög. Ilyen hatalmas pincét életemben nem láttam. Vasalt ajtaján a lakat akkora, mint egy mozdony dugattyúja. A gazda közben eltűnt. Senki se nyitja ki a lakatot. *III.* A falu utcája egyszerre mozgalmassá válik. Csoport vonul fel. Amolyan zöld egyenruhás urak. Kalapjuk mögött vaddisznósörte. Sonkanadrág, bilgericsizma, mint a nyilasokon. Mind egy irányba vonulnak. Magas fal alatt börtönudvar. Két hosszú padon ül egymással szemben egy csoport. Kik a többiek, nem tudom. Szemközt velem egy alak merőn a szemembe néz. Szeme olyan kígyóhidegen metsző, mint a modern építészet acélból és üvegből szerelt felhőkarcolói. Tömzsi, púpos, kopasz, rőtes kecskeszakállú. Homloka furcsán előreboltozódik. Kicsit Leninre emlékeztet. Megjelennek a sörtés-kalapos fejavadászok. »Ezt falhoz állítani!« – mutat a főkolomposuk a púposra. »Hogy képzelik?! Embert csak úgy megölni?!« – ugrottam föl. Meghökkenve továbbmennek. A púpos szeme ezüst cikcakkot villant. Zsebéből borotvát ránt

ki, jobbra ívben mint a csörgőkígyó csap áldozatára, s egy nyisszan-
tással elmetshi a mellettem ülő fiatal lány torkát. A lány feje a lábam
mellé gurul, onnan néz vissza csodálkozó arccal. Felhördülök.
Dulakodás. Kifacsarom a kezéből a borotvát és megmetélem a
kopasz fejbúbját. Érzem, a metszések mélyek, de nem halálosak,
mert a koponya fala védi az agyat. Akkor hirtelen metszéssel jobb-
ról-balról belemetszek a saját nyakamba csigolyától torkig. Mint
kettős szökőkút spriccel föl a két ütőérből a vér. Fegyveresek
fognak körül és elvisznek. Zárt, négyszögű udvar. Szürke és kiet-
len, mint Van Gogh képén. Az udvar közepén fekszem. Körülöttem
egyenruhások. Különös, hogy a nyakamból állandóan vastagon
spriccel a vér, és mégsem halok meg. Egy zöld egyenruhás szája-
mon, orromon hosszú, tüzesített tűket szúr az agyamba: »Felejtsd el,
amit éltél! Felejts el mindent!« »Nem tudom. Minden egyes megélt
perc, mint eleven szén ég az agyamban.« Szökőkútként folyik a
nyakamból a vér és mégsem tudok meghalni. Akkor hasra fektetve
kezdik a két lábfejemet szétfele tekerni, úgyhogy a két nagyujjam
már egyfele néz. »Ne tudj többé szerelmeidről!« Végül fűrészt hoz-
nak elő és letről, a sarkamtól kezdve minden centiméterre befűré-
szelnek a sípcsontomba. És én érzek mindent és nem tudok meg-
halni. Ekkor riadtam fel álomból, körülbelül éjfélkor. Szentül meg
voltam győződve: most őrltem meg. Miért írtam le? Mert ha nem
foglaltam volna szavakba, érzem: tényleg megőrültem volna. (A
fiatal lány arca a Katiéra emlékeztetett. Vagy nem?)»

Hogy ez az álom ilyen borzalmas emóciót váltott ki, már magá-
ban jelzi, hogy ritkán előforduló »nagy álom«-mal van dolgunk.
Megerősíti ezt az is, hogy a hosszú és bonyolult álom semmi, de
semmi személyes élményt, életemléket nem tartalmaz. A benne
szereplő személyek is mind ismeretlenek. Viszont az álom annál
gazdagabb szimbólumokban vagy szimbólumoknak értelmezhető
mozzanatokban. *I.* A vonat, az utazás mámore – és nemcsak álma-
imban – félelmes asszociációkkal terhes. Többször álmodtam, hogy
feleségemmel utaztam és le kellett szállnom valamiért a vonatról, és
közben a vonat elindult, anélkül, hogy tudnám, hol találkozhatok
újra feleségemmel, viszontláthatom-e őt valaha is. Ez a motívum az
idézett 1957-es tragikomikus álomban is szerepelt. Félelmes az

óriás mozdony is, azt jelzi, hogy az álmodót hatalmas lelki energia működteti. A víz elsősorban a tudattalan szimbóluma, egyben energiakiáradás is. De a víz nagy veszedelmet is jelenthet, ha elárad, elönt úgy, hogy beléfulladunk. Különösen félelmes, hogy a vonat a nagy Óceánba rohan bele és nem lehet tudni, hol végződik a sín, és zuhanunk bele a feneketlen mélységbe, és megfulladunk. De ugyanakkor a víz az életnek is forrása: valami nagy változást, fordulatot jelez az életvitelben is. Ezt az álmodót nemsokkal azután álmodtam, hogy végleg szakítottam az italozással. II. A nagy teremben az étellel roskadozásig megrakott asztalok látványa lenyűgöző. Ugyanakkor parvenüségéről árulkodik. Hogy a hirtelen meggazdagodott újjgazdag tüntet a pénzével, és micsoda örült pazarlásra képes! A Trimalchio lakomájára emlékeztet. És a vendégek is: csupa durva, nevetlen bunkó; nekiesnek az ételnek, meg sem várva a házigazda (vagy annak fia) megjelenését. Duhajkodnak, és a lerágott csontot a földre szórják. A nyomorúságos kis szobában a mocskos ágyában fekvő fogatlan aggastyán valóban a Gogol Pljuskinja, aki ezt a nagy vagyont összeügyeskedte, persze fukar volt a végtelenségig nemcsak cselédeivel szemben, hanem önmagával is. A második generáció, a fia nem annyira továbbgyarapítani akarja a roppant vagyont, hanem élvezni is. Élni azt, hogy megengedheti magának ezt az örült tékozlást. Vagy talán ezt maga Pljuskin rendelte el azon elkeseredésében, hogy mindentől meg kell válnia. Az a nagy telep, ahol agyonhajszolt, agyonsanyargatott munkások és munkásnők főleg mezőgazdasági termékek feldolgozásával foglalatlanok, a múlt századi klasszikus kapitalizmus embertelen viszonyait juttatja eszünkbe, ahogy azt Marx ábrázolta. Valóban vérlázító az élőhalott munkások kiuzsorázása. Bármily eredményesen termeli a profitot, ez a borzalmas világ ne térjen soha vissza! – az álom a leghatározottabban éppen ezt fejezi ki. Ez megfelel az én meggyőződésemmek is: a kapitalizmus zsákutca még akkor is, ha pillanatnyilag az egyedül üdvözítő életútnak látszik is a maga »vállalkozási« és »piaci« módszereivel. Megmaradok a szocializmus hívének, csakhát ennek megvalósításában nem annyira Marx tanait kell követni, hanem Jézust és Gandhit. III. Az álomban rögtön megjelenik az ellenkező véglet is: a nácizmus és bolsevizmus. A

következő jelenet egy börtönben játszódik le, ahol a koncepciók perek áldozatai sínylődnek, vagy épp a kivégzésükre várnak. Mint ha egy előző álom folytatása vagy variációja lenne. (Mégpedig: házkutatást tartanak nálam albérleti szobámban, és „fölfedeznek” egy revolvert, amit az imént csempészték oda, utána gyötrelmesen vallatnak, elítélnek és kivégeznek.) Ez a rendszer az embert épp azzal terrorizálja minden határon túl és teszi esztelenül engedelmes rabszolgájává, hogy az üldözésben és a „megsemmisítendő ellenségé” nyilvánításban teljesen szeszélyesen és kiszámíthatatlanul jár el: előszeretettel ítél el és végeztet ki teljesen ártatlanokat, és ezzel fokozza a félelmet egész a teljes megzavarodásig. Az abszolút önkényt a vaddisznósörtés kalapos terrorkülönítmény testesíti meg, amely kénye-kedve szerint teljesen kiszámíthatatlanul gyilkol és kínoz. Így az álomból nem derül ki, hogy a különítményesek miért éppen a púpost akarták falhoz állítani. Ennek hatására tör ki a púposon az epilepszia és a roham önkívületében öli meg borotvával a lányt. „Hátha öltem?” – Számomra a legrettenetesebb bűn az *emberölés!* Mindig nagyon mélyen élt bennem a hindu *ahimsza* (nem ölés, nem ártás) parancsa. Még szinte gyerekfejjel eltökéltem, hogy sohasem fogok életet kioltani még háborúban sem, amikor az embert arra kényszerítik, hogy az ellenséget gyilkolja. Ha katonaként ilyen helyzetbe kerülök, inkább magamat ölöm meg. Jobbról-balról belemetszek a nyakamba, mert azt hittem, megszegttem a nem ölés, nem ártás fogadalmát. Mélypszichológiai értelemben a púpos, sőt a különítményesek is *én vagyok*, vagyis a tudattalanomból felható démoni erők, melyekkel mindenképpen „meg kell küzdenem”, vagyis elfogadnom és pacifizálnom őket.

De miért aktivizálódtak bennem ezek a démoni erők ilyen félelmesen már-már a megőrülésig? Nem sokkal ez előtt az álom előtt döntöttem el, hogy egyszer s mindenkorra szakítok az italozással. Jó okom volt erre, mert már eljutottam az ön- és közveszélyes beszámíthatatlanságig. De ehhez az elhatározáshoz és annak abszolút megtartásához nem lett volna elég a személyes döntés. Valami transzcendens erőnek is közre kell játszania. A Gondviselés úgy adta, hogy épp ekkoriban vállaltam el a *Mahabhárata* és a *Rámájana* részleteinek fordítását. Hogy beledolgozzam magam ezek han-

gulatába, intenzíven kezdtem foglalkozni az óhindu vallással és filozófiával. És ki más lehetett volna ebben kalauzom, mint gyermekkorom egyik kedvence, Mahátma Gandhi. Önéletrajzát napról napra úgy olvastam, mint a Bibliát, és próbáltam követni őt: én is kezdtem »kísérletezni az Igazsággal«, mindenekelőtt az erkölcsi elvek szigorú megtartásában. Gandhinak feltűnt, hogy az Úrvacsora révén az egyház mennyire könnyedén megbocsájtja az elkövetett bűnöket, anélkül, hogy jóvátételét megkövetelné. Gandhi ezt mondta erre: ne bocsássák meg az én bűneimet, álljanak állandóan a szemem előtt, hogy azokat el tudjam kerülni, s ha lehet, jóvá tenni. Így hát messzemenőleg azonosítottam magam a bennem szunnyadó erkölcsi fórummal, a »felettes én«-nel. Ez ellen lázadtak fel az ugyancsak bennem szunnyadó démoni erők, mégpedig a legbőszebb impetussal. És ez a támadás a léleknek igen veszélyes polarizálódását gerjesztette, amely már a megőrüléssel fenyegetett.

De közben tettem a dolgomat, igen nagy lendülettel fordítottam, tanultam a szanszkrit nyelvet. A Gandhi szellemi örökségével foglalkozás döbbsentett rá, mennyire hiányzik a mi európai életvitelünkől, kultúránkól az *aszkézis*: bizonyos önkorlátozó fogadalmak vállalása és módszeres megtartása (például a jóga), pedig ezzel csodálatos eredményeket lehet elérni, ha személyes életünket, jellemünket *műalkotásnak* tekinthetjük, *amit meg kell valósítani*. Ekkoriban vállaltam a vegetariánizmust is.

Másik erőforrás az aszkézishez a »das ewig Weibliche«. Ez első sorban Jézus anyja, Mária iránti imádatomban valósult. De felerősítették ezt az érzelmi irányulást az indiai eposzok csodálatos nőalakjai is: Szítá, Szávitrí, Damajantí is. Azért is fontos volt ez a lélekforrás, mert ezek a csodálatos nőarchetipusok is a tudattalanból merültek föl és így ellensúlyozni tudták a tudattalanból támadó démoni erőket. A tisztán tudós elhatározás erre nem elegendő.

Egyáltalán: mire mentem volna aszkézissel, ha »onnan föntől« nem kaptam volna segítséget? Hiszen sorsomat – végső fokon – az Istenség döntötte el. Nem én intéztem. Én legföljebb csak elrontottam. Hajmeresztő veszélyeknek tettem ki magamat. Dunába ugrottam, Isten kimentett. Vonat elé feküdtem, megállította a mozdonyt. Beúsztam a Balatonba hihetetlen mélyen, közben vihar

támadt, mégis kievickéltem. És sorolhatnám hosszan képtelen, őrült kalandjaimat. És éreznem kellett: Isten belenyúlt az életembe és megmenekültem. Jézusnak van egy csodálatos mondása: „Mért nevezel engem jónak. Egyedül az Atya jó” (Mk. 10. 18.). Ez az, amit én életemben lépten-nyomon megtapasztaltam. Kacsaringós életemnek ez a legnagyobb tapasztalata. Mondhatják nekem bölcsek, teológusok, maga a Szentírás is, hogy a világban levő rossz is az Atyától ered, nem hiszem el. Az Atya jó. Egyedül ő jó és ő minden embernek csak jót akar: »üdvözíteni«. Magunk rontjuk el életünket. „Egyedül az Atya jó.”

Pszichoanalízis Christiana: a démon legyőzése és megszelídítése életünkben a legnehezebb küzdelem. Itt nem elég a jámbor hit és a hagyományos vallásosság. Az ilyesmi önmagában csak hipokrizisre, álszentségre vezet: vagyis, hogy »meszelt sírok« leszünk; kívül ékes, csinos rend, bévül undok rothadás. Sokszor az ilyen hipokriták többet ártanak embertársaiknak, mint a nyilvánvaló gonoszok. Természetesen mindenekelőtt kérjük Jézus és Mária segítségét, és csak úgy vegyük fel a küzdelmet. Segítségük nélkül nem mennénk semmire. Aztán iparkodnunk kell a tudattalanból felható mindenfajta megnyilvánulás megismerésére – így a démon természetének és működési fortélyainak megismerésére. Ezeket nem lehet egyszerűen csak elfojtani, mert hatásuk így csak megerősödik. Integrálni kell a tudatunkba és szublimálni, vagyis más irányba terelni hatásukat, s így megszelídíteni. A démon támadásai már a megismerés, az álmok analízise által sokat vesztenek erejükből. Ez a küzdelem – mint az álmok is mutatják – huzamosabb ideig elnyúlik, hónapokig, talán még több évig is.

Ezt az álmot 1960-ban álmodtam. Álomnaplómba azóta még nagyon sok mindent lejegyeztem. Olykor még nagyon rémes álmodat is. (De ilyen szörnyűt, mint ez, egyet sem.) Végletesen szorongásos lelkialkat vagyok. Aggodalmaskodó. Lelki egyensúlyomat igen könnyen elvesztem. Ezenkívül fiziológiai rendellenességek is zavarják álmaimat. Vérkeringési anomáliák. Ilyenkor megsibbad az agyam és azt álmodom, hogy meghaltam – néha igen kacifántos módon. De azért 1960-tól az elkövetkező három évtizedben lassacskán kivilágosodtak az álmaim, egyre derűsebbekké lettek,

mind ritkábban félelmesek. Néha csodálatosan szépek: az Isten közeledését érzem bennük. Az utóbbi években már nem is álmodom. Pontosabban: álmodom, de mire felébredek, már elfelejtetem az álmot.

Költészetedet, élettörténetedet, álmaidat ennek – az immár harmincéves – végeredménynek a horizontjáról visszatekintve alkottad meg emlékezéseidben: az interpretáció ezt az állapotot értelmezi visszafelé is, visszakerestetve magaddal ennek legrejtettebb motívumait is. Életed sodra az utóbbi évtizedekben azután a művekben alakul: versekben, drámákban és tanulmányokban. Megküzdött horizontodon már nem az élet alakításába szól bele az álom, hanem az élettel kapcsolódott álmaid folynak bele későbbi alkotásaidba. A színhely pedig – mint ezeknek a beszélgetéseknek is – az újabb, Mogyoródi úti lakásokat. Változatosság legfeljebb: az év de-rűsebb részében immár saját otthonotok Gyenesdiáson.

Gyenesen a telket 1964-ben vettük, '65-től kezdtünk berendezkedni; először sátoroztunk, majd vettünk két méhészbódét, 10 évig abban laktunk. Az építkezést 1975-ben kezdtük el, '80-tól költöztünk a házba. A berendezést, mindent magam készítettem és készítek folyamatosan. Itthon, a Mogyoródi úton éppúgy, mint Gyenesen.

Összegezésül: jellemeznéd embereszményedet.

Jézus az én első és úgyszólván egyetlen eszményképem. Ez talán gyermekkori élményeimre vezethető vissza. A budavári iskolában volt egy nagyon öreg tanító bácsink, Wichmann Ede. Hetvenéves volt már, és ő tanította a hittant. De nem könyvből. Elmondta Jézus életének egy-egy epizódját. A példázatait: a tékozló fiút, az irgalmas szamaritánust, irgalmatlan szolgát; aztán szenvedéstörténetét, és a következő órán már visszameséltük. Mégpedig szóról szóra, úgy, ahogy az öreg elmondta. Ezek a történetek mindennél mélyebben belevésődtek a lelkembe, alapjává váltak minden későbbi irodalmi és emberi eszmélkedésemnek. Aztán a képek. A budavári evangélikus templomban volt egy oltárkép, nem tudom, Szinyei Merse Páltól vagy Székely Bertalantól, amely Jézust ábrázolta előrenyújtott kezekkel, mintha azt mondta volna: jöjjetek hozzám mindnyájan, kik megterheltettek és megyszomorítottak. És én megnyu-

gosztallak benneteket. Vagy mintha azt mondaná: engedjétek hozzám a kisdedeket. Az oltárkép a háborúban megsemmisült, de Jézus szép, nyugodt arca még mindig a szememben van. Aztán otthon egy könyvben pillantottam meg egy reprodukciót, Grünewald Kruzifixusát. Borzalmas kép. A test, ami mint egy mészárszék-kolonc lóg a fán, az a puffedt, agyonkínzott arc végsőkéig megborzasztott, undorított, ugyanakkor arcomba vágta: érted, helyetted! Ez életem legeslegmélyebb belső élménye, amelyik mindent meghatároz. Még kisgyerek fejjel hány Kruzifixust rajzoltam! Aztán 13–14 éves gimnazistaként olvastam Dosztojevszkijt. Megrendített a Szonja alakja, amint rábeszéli Raszkolnyikovot tettének vállalására, a bűnhődésre. A tékozló fiú történetét olvassa fel neki. Aztán Zozsima sztárec elmékedései... Mindez ahhoz vezetett, hogy Jézus személyéhez kötődjem valami végső szeretettel, amely több minden más ragaszkodásnál. De ez a ragaszkodás kifejezetten a konkrét személyhez szólt. Nem a teológiai fogalomhoz, amiről a niceai és a kalkedóni hitvallás szól, hanem az élő, konkrét, valóságos történelmi személyhez. És ma erkölcsi törvényhozását tartom a legaktuálisabbnak szellemi örökségéből. A tiszta erkölcs az életnek épp olyan alapfeltétele, mint a jó levegő, a tiszta víz és az egészséges táplálék. Egyes alapelvei megtalálhatók a Tízparancsolatban, a próféták követeléseiben, és egyes zsidó rabbik, például Hillél tanításaiban. De ilyen tökéletesen senki sem foglalta össze Jézus előtt, és tegyük hozzá: azután sem. Az érdekes az, hogy a hinduk például egész más emberfejlődés során, egészen más, elűtő kultúrában csodálatosan ugyanezekre az erkölcsi maximákra bukkantak. Gandhinak sokat kellett utaznia. Amikor a vonata befutott egy állomásra, ott mindig nagy tömeg fogadta, és várta, hogy beszélni fog. Ekkor ő elővette a Bibliát és felolvasta a Hegyi beszédet. Mikor az ortodox hinduk ezt rosszalták, Gandhi ezt felelte nekik: nem ismerek jobb, rövidebb összefoglalását a hindu erkölcsnek. Valóban, ha nézzük a hindu erkölcs tan legfőbb alapelveit, azok sorra megtalálhatók a Hegyi beszédben. Az ahimsza, már említettem, annyit jelent, ne ölj, ne árts; semmi élőlény életét nem szabad kioltanunk, hanem élni kell segítenünk; még ellenségeinknek is, bárhogy is ártanak nekünk, jótettel kell válaszolnunk; szeresd el-

lenségedet. Aztán a brahmácsarja: ez azt jelenti, hogy éljünk tiszta életet, monogám házasságban. A szatja: nem szabad hazudnunk, csak igazat mondanunk, vagyis a ti beszédek legyen igen-igen, nem-nem. Az aszteia: ne lopj! Ezt a Tízparancsolatból ismerjük. Gandhi maga nemcsak a legszigorúbban betartotta ezeket, hanem komoly önmegtagadásban élt. A lehető legszerényebben étkezett, épp csak hogy fenntartsa az életét. Azt tartotta, ha ő egy falattal is többet eszik a minimumnál, azt egy éhen haló szájtól vonja el. Ez az aparigraha. Azt jelenti, hogy ne gyűjtsünk vagyont. Semmit a minimális személyes szükségleten felül. Tegyük úgy, mint az ág madarai és a mezők liliomai. Ez hát a hindu öt alapelv. Pontról pontra megegyezik Jézus kívánságaival. Mindezt, mint Nap, beragyogja a jézusi szeretet. Mert szerinte az Isten maga a szeretet. És hogy viszonylik hozzánk, emberekhez? Mint a tékozló fiú atya világga kóválygó és nyomorúságában hazatérő fiához. Csak egyet kíván tőlünk, hogy ezt az ő szeretetét továbbadjuk embertársainknak, mint ahogy az irgalmas szamaritánus. Gandhi életcélja volt, hogy mindezt tökéletesen megvalósítsa: egy gyarmati függetlenségi forradalom vezére volt, de úgy, hogy politikájában is szigorúan megtartotta és megtartatta az ahimsza, a nem ölés, nem ártás, az ellenség kímélése maximáját. Mindebből leszűrhetjük, hogy az erkölcsi törvény nem holmi változó vagy változtatható konvenció vagy társadalmi szerződés, amely bármikor felmondható és módosítható, hanem állandó, örök időkre szóló természeti törvény, mint a tömegvonzás vagy a Maxwell-egyenletek. Bele van írva a lelkünkbe, a legkülönbözőbb kultúrák szellemébe. Megtartásuk a legtökéletesebb boldogság elérésének az útja is.

Egy ma élő jeruzsálemi tudós zsidó, Schalom ben Chorin írt egy könyvet *Bruder Jesus* címen. Az evangéliumok tudósításai mögé rajzolja a zsidóság Jézus-kori mindennapi életét, ünnepeit, hétköznapijait, és ebben a csodálatos életháttérben Jézus történelme, alakja annyira megelevenedik, mint szinte egyetlen más műben sem. Az evangéliumoknak olyan tudósításai is valóságnak bizonyulnak, amiket az egyházi és világi Biblia-kritika már rég legendának minősített.

A néplélekben, a diadalmas Messiás mellett élt egy másik Messi-

ás-imágó is, amely az Ézsaiás könyvében olvasható, az 53. fejezetben, a világirodalom egyik legszebb költeményében. Ez az ártatlan bárány, aki magára veszi a világ bűneit, agnus Dei qui tollit peccata mundi, elszenved minden kínzást, megcsúfoltatást, meghal, de nem nyitja ki a száját. Akkor aztán Isten feltámasztja, és áldozatát végtelen dicsőséggel jutalmazza meg.

– Felnőtt előtte, mint vessző,
mint hajtás jött ki a földből.
Nincs formája, se szépsége,
néztünk reá, de arca nem kíváncsú.
Embertől elhagyott, megvetett,
fájdalmak férfia, betegség ismerője,
mint ki előtt elrejtjük arcunk,
megvetjük, semmibe vesszük.
De ő viselte betegségeinket,
ő hordozta fájdalmainkat.
Bár mi azt hittük, Isten büntette,
megveretett és megnyomorított.
A mi vétkeinkért sebesített meg,
a mi bűneinkért ronthatott meg.
A mi békénkért bűnhődött,
sebei által gyógyultunk.
Mind eltévedtünk, mint juh
magunk útjára tértünk.
Rávetette az Úr mindnyájunk bűnét.
Kínzatott, s maradt alázatos,
nem nyitotta száját,
mint bárány, ha taglóra vonsszák,
mint anyajuh, ha nyírják...
Fogság, ítélet nélkül vitték el,
kortársa ki törődött vele,
hogy midőn kínzatott a földiek közül,
népe bűnéért érte ülés.
A bűnösök közt adlak sírt neki,
gazdagok közt halála után.

*Tetszett az Úrnak megrontani őt betegséggel,
ha feláldozza lelkét engesztelésül,
meglássa magját, éljen sokáig,
s keze által szerencsés legyen az Úr akarata.
Meglátja hasznát lelke kínjának,
megbékél ismeretével.
Igaz szolgálóm sokakat tesz igazzá
átvéve vétkeinket,
ezért a nagyokkal osztok neki részt,
s osztoz a prédán hatalmasokkal,
mivel kiönté lelkét halálnak
s a bűnösök közé számláltatott,
hordozta sokaknak bűneit,
s a bűnösökért imádkozott.*

Schalom ben Chorin pontról pontra bebizonyította, hogy nagycsü-
törtökön Jézus pászkabarány vacsorát ünnepelt tanítványaival.
Hans Kosmala szerint a széder-rituáléban a negyedik pohár alkal-
mából, amikor egy fohász hangzik el: „Önts ki a haragodat a
népekre”, ehelyett Jézus följánlja önnön vérét áldozatul, amely
sokakért kiontatik, és kiengeszteli Isten haragját. Lehet érteni teoló-
giailag is: Jézus ártatlan halálában elégtételt ad a haragvó, igazságos
Istennek az emberek halála helyett, amelyet azok bűneikkel kiér-
demeltek. De lehet értelmezni egyszerűen, emberien is: aki túl
nagy, rendkívüli szolgálatot tesz embertársainak, annak a sorsa
legtöbbször meg nem értés, üldöztetés, sőt mártírium. Mindeneset-
re, aki így értelmezi, azt hiszem, az sem téved.

A KÖLTŐ
A LÍRA TÖRTÉNETÉBEN

A költő akkor születik, amikor a verselgető fiatal egyszerre csak valami mást, a szokásostól, a példától eltérőt kezd csinálni. Majd beledöbben a különözésbe, esetleg megretten; de mégis módját ejti különös útja folytatásának. Jánosy István utóbb maga írja le költővé válásának ezt a sajátos útját.

„Verseket kamaszkorom óta írtam Petőfi, Arany és Babits bűvöletében, elég ügyes formaérzéssel. De ezeknek a zsenieknek semmi fontosságot nem tulajdonítottam. Nem akartam költő lenni. Ugyanakkor szorgalmasan jegyeztem álmaimat, izgató, intim élményeim, olykor versben is, minthogy a verses fogalmazás sokkal könnyebben ment, mint a próza. Ezeket a pszichológiai önelemzéshez íródott intim fogalmazványokat végleg nem szántam a nyilvánosságnak. Egy barátom, Sikuta Gusztáv tudtom nélkül mutatta meg őket Vas Istvánnak 1946-ban, aki ezeket ugyan nem ítélte kinyomtathatóknak, eredetiségüket azonban fölismerte. Az ő buzdítására aztán hamarosan írtam »lenyomtatható« verseket is, és utóbb a tovább csiszolt »álomversek« is megjelenhettek. Ezt a furcsa »önéletrajzi szürrealizmust« Basch Lóránt, Schöpfung és Sárköziné is eredetinek találta, és lelkesen támogatta. Mindezt még teljesen ösztönösen csináltam, azt sem tudtam, mi a szürrealizmus vagy az avantgarde. Szememben ekkor még Babits volt a legmodernebb költő. Vas István azután kezembe adta Radnóti és a maga Apollinaire-fordításait. Ekkor mintha hályog esett volna le a szememről! Majd később megmutatta a *Waste Land*-et, hogy próbáljam lefordítani. Szinte minden szót úgy kellett kikeresnem a szótárból. Hosszú hónapokig birkóztam a pusztá szöveggel, míg ráocsúdtam, egyáltalán miről is van szó.”

Nem egyedül indult a háború után, társai is voltak, tapasztaltabbak is és vele együtt kezdők is. Koraérett kamaszok, sikeres csodagyerekek jelentkezése volt ez a pár év, a köztudat a legtöbb-

nek társaságot adó folyóirat neve után máig »újholdasok«-nak nevezi őket.

Minden történelmi korszak a rá legérzékenyebb alkotó íróknak–költőknek kedvez. A háború után induló, összefoglaló néven újholdasoknak nevezett költők jellegzetességeként a borzalmakra való reagálást, az embertelenség elleni humanista, etikai fellépést szokták emlegetni. Mégis úgy érzem, hibázunk, ha csak ilyen mechanikusan fogjuk fel ezt az indulást. Bárha ez is igaz, szerintem összetettebb problémával állunk szemben. Ugyanis, ha *csak* történelmi érzékenységről lett volna szó, akkor ez az újholdasság, történelmi szerepét betöltve megszűnt volna, újabb szerepeknek, attitűdöknek, gesztusoknak és élményeknek adva át a költőket a következő évek gyorsan változó történelmében. Ez a gyors váltás pedig – talán egy tehetségesen induló költőt, Darázs Endrét kivéve – nem következett be. Én inkább úgy érzem, hogy a háború és a közvetlen azt követő évek élmény- és magatartásigénye a tehetségek közül a valóban *erre az élményre fogékony* költőket segítette gyorsan kibontakozni, visszhangot teremtve indulásukhoz, mintegy történelmileg támogatva, kialakulásában siettetve *egyébként is alakuló* sajátos költői világukat. De ők azután a visszhang szüntén is, sőt átmenetileg a hallgatást is vállalva inkább ragaszkodtak sajátos alkotói normáikhoz. Azok számára pedig, akik nem erre a költői útra éreztek indítást, élményviláguknál, életkoruknál fogva is már nem a pusztulás és ellenállás, de a történelmi-társadalmi sorsváltás, egy új rend épülésének valóságos látványa és az arra épített illúziók iránt voltak fogékonyabbak, azok számára ezek az évek inkább búvópatakszerű érlelő diákévek maradtak, hogy azután egy más stílus- és magatartáskereső jegyében a »fényes szelek« zászlaja alatt nyilvánuljanak meg, ugyanilyen gyorsasággal, majd azután utóbb az ő visszhangjuk szüntével ugyanúgy szembekerüljenek a történelem váltoásaiban nem egy válsággal, költőt próbáló helyzettel.

Két nemzedék szinte egyszerre indul, mégis különböző élményekre figyel, különböző történelmi kihívásra felel, változó nyelven szólal meg. Ennek a különbözősnek egyik legjellegzetesebb

példája éppen Jánosy költészete lehet: ugyanis az ő esetében találhatjuk a legtöbb kapcsolódást is, látszólag mindkétfelé.

A gyűjteményes kötetéről (*Az álmok kúija végtelen*, 1981) megjelent kritikák utólag jelzik például a rokonságot az ő biológiai tematikájú korai képvilága és Juhász Ferenc utóbb alakuló biológiai látása között. És ha a két költészet között egyéb kapcsolódási pontot is fel tudok még mutatni, mégis jellemző éppen indulásuk, költői indíttatásuk, irodalmi környezetük különbözése; és ebből következően különböznek hasonlóságaikban is: Jánosy *indulásánál*, a háború hatásaként is, robban be a pusztulásélmény, Juhásznál *az első sikerek után* az ötvenes évek válsága fejeződik ki a halál, a pusztulás biológiai átélésében; utóbb Jánosynál a biológiai pusztulás vízióit a pszichológiai feldolgozás, »megszelídítés« váltja fel, Juhásznál pedig a világegészet átfogni akaró szemlélődés alkotóelemei lesznek a biológiai tárgyak, tárgyrészek; végül is Jánosy költészete az ember belső démoniájával vívott párharccá koncentráldódik, Juhásznál pedig egyetemessé tárult látomásaiban az ember helye tündöklök fel a nagy történelmi-társadalmi fordulópontokon. Juhász Ferenc *kompozícióban* – tehát tematikai és lineárisan, időváltó építkezés során –, Jánosy István a *szövegben* – tehát az állandó egyidejűségben – szembesíti a bontás és építés elemeit. Juhász történelmi látomásokat alakít, Jánosy történeteket kerekít, amelyek bármikor ismétlődő »örök visszatérésben« jelenhetnek meg az egyes ember tudatmezőjén. Juhász a megváltás aktusát a történelemre méretezi, Jánosy egyfajta belső felszabadulásért vív verseiben. A biologikum Juhásznál az analízis – a mind parányabb parányra bontás – útját követi, és az így feltáruló gazdagságból akarja felépíteni a világ anyagi teljességének látomását; Jánosy a külső pusztulás ellenében egyfajta belső megszerkesztettségre, arányosságra vágyik. Mindkettő a látható világból indul, csak hogy Juhász a látható világhoz akar – ha ellenkező előjellel is – visszajutni, Jánosy ellenben a tudat egyensúlyát magában a szövegben választja ki. Így azután Juhász műve a külvilág történelmi megkomponáltságának látványa felé tendál, Jánosy pedig a kiegyensúlyozott szöveg egyszerre való veszélyeztetettségét és megalkothatóságát keresi.

Ugyanakkor az újholdasságot sem tekinthetjük valamilyen ho-

mogén versbeszéd megjelenésének. Mégcsak életrajzi összefonódottságnak sem. Ami közös volt és maradt: egyfajta *etikai* tartás, amely az elődök megválasztásában és mindenfajta személyiségellenes, erőszakos jelenség opponálásában testesült meg. Tematikában sokszor kötődtek, utóbb is, attitűdben hasonlóaknak látszottak, éppen ezért a külvilág és az irodalomtörténet is egybelátja szereplésüket. Költőként, versbeszédüket illetően ugyanakkor aligha tudnánk különbözőbb alkatokat sorolni, mint például Nemes Nagy Ágnes, Pilinszky, Rába György, Lakatos István vagy éppen Jánosy. Mindnyájan, már első kötetükben, háború utáni megszólalásukban is különböző versbeszéd hordozóiként jelennek meg.

De visszatérve a kezdetekhez, 1945–46-ban mégis egy sajátos összetalálkozás történt: elindult egy nemzedék, amely mestereként és példajaként Babitsot tekintette, József Attila inkább szemetnyitómegrázó élménye maradt, az avantgarde-ról legfeljebb információi voltak, élményei alig; rendre vágyott és a káosszal szembesült, az emberség eszméit evidenciaként élte, és csak embertelenséggel szembesülhetett, a magányos megváltódás módozatait kereste, de ahhoz, hogy életben maradhasson, közös cselekvésekben kellett részt vennie, az ember belső világa érdekelte és mégis a politika döntéseitől függött az élete.

A Magyarok és a Válasz éppúgy otthont adott nekik, mint a Vigilia vagy a Diárium. Voltak, akik már a háború előtt-alatt eljutottak kötetig, sőt kötetekig, mint a három György – Somlyó, Rába és Végh –, vagy a publikációig, mint Pilinszky vagy Darázs Endre, volt akit az ellenállás és az ostrom napjai avattak költővé literátor környezetében, mint Nemes Nagy Ágnest, voltak akik vidékről jöttek, Rákos Sándor Nyíregyházáról, Szabó Magda a történelem rögtönözte fővárosból, Debrecenből, volt aki végleg ott is maradt, mint Csorba Győző Pécssett, bárha legendás fordításkötet és saját kötetek is álltak már mögötte; és jöttek az újonnan felfedezésre várók, Lakatos István és Jánosy István, az egyik még érettségi után épp-hogy kezdő bölcsész, a másik már végzett klasszika filológus tanár és teológus, az egyiket Szabó Lőrinc, a másikat Vas István segíti induláshoz, mindjárt nagy hangsúllyal.

Majd összegyűlve úgy érezték, saját folyóirattal demonstrálhatják

az új sajtóságot, amelyet líratörténetileg képviseltek. A Rajnai László szerkesztette Igen csak egy számot ért meg, legfeljebb az irodalomtörténet tartja számon. Az Újhold pár éves fénykorában azonban már alkat és történelmi kihívás találkozhatott. És hogy ez a vállalkozás legendás embléma maradhatott, mutatja, hogy azok nagy része, akik e folyóiratban társultak, a történelmi konjunktúra múltán is ragaszkodtak költői megszólalásuk etikájához, a hálátlanabb politikai körülmények között is következetesen kitartottak költői világuk »korszerűtlenné« vált attitűdjé és tematikája mellett. És az idő igazolta ezt a következetességet: az életművek kiteljesedése ma már jellegzetes, ismét visszhangos sikerű, klasszikussá teljesedett költői megvalósulásokat is tarthat számon. Persze vannak, akiknek lassabban sikerült ez a költői önigazolás. És az idő sokszor kerülőúton, néha a legváratlanabb módon igazolja csak vissza következetességüket: Lakatos Istvánnak például előbb át kellett, belső kényszertől hajtva, dolgoznia első – akkoriban pedig éppen az értők szemében nagy sikerű – kötete alkotásait, hogy új, teljesebb fényben csillanjon fel újra költészete; Jánosy pedig műfordításai készítése során nyerte el először sajátos versei visszaigazolását – előbb Dylan Thomas, majd a beatköltők, utóbb a Confessional Poetry irányzat alkotásainak magyarítása során találkozhatott igazi kortársaival. Az itthon alig észrevett »bagolyrúgta« verseinek testvérei azután az ő fordításában hódítottak magyar földön is. Végül is igazolva évtizedekkel korábbi hazai társaikat.

Egy nemzedék jelenik meg, természetes következéssel folytatva a maga külön-külön útján a sort, amelyet alakított a magyar líra századunkban. Jöttek, mintha mi sem történt volna – folytatóknak; azok, akik éppen a legérzékenyebbek lettek a változásra. Csak-hogy – sajátos paradoxon – a »zavartalan« folytatás akarása lett a válaszuk a kegyetlen politikai változásokra. A modernségen belül úgy lettek konzervatívak, hogy közben az ő műveikben kereste meg az akkor legújabb szövegszerűség a maga megszólalási módját. Más-más módon, de a maguk bezártságában külön-külön alakították a maguk beszédmódját, amely a világlírában tőlük függetlenül is kialakult. Úgyhogy amikor ismét lehetett tájékozódni a külvilág poétikai eseményeiben, kiderült, hogy általuk és őbennük *élt* a

líra önalakító ereje: ugyanazokból az eredőkből hasonló variációkat teremtettek. Példa arra, hogy a *bezártság* nem azonos a *kizártsággal*.

Műveltek voltak és tehetségesek. A bezártságban egyre pontosabban ismerték meg elődeiket, és olvasták ki belőlük az alkatuknak megfelelő folytatások irányait. Dehát ezt tették volna, ha nincsen vasfüggöny, akkor is. Hiszen az egyéni hang már jobban elválaszt a kortársaktól, mint bármilyen politikai diszkrimináció. A bezártság legfeljebb a művészi koncentrálttság fokozására kényszerített: a már egyéni út sokáig folytatásnak tűnt fel, követésnek – szemükben is és ellenfeleik érveiben is. Sokáig a folyamatosság hangsúlyozódott – ezt emelte ki fordítói tevékenységük is –, és csak miután ismét világirodalmi horizonton tájékozódott a magyar líra, akkor vált ez a folyamatosság egy újfajta másság ihletőjévé. Azok, akik az esztéta modernség utóvédjének szerepében védekeztek majd egy életen át, azok egyszerre a posztmodern folytatás elindítóivá, példáivá eredetiesedtek. Ezáltal éppen az ő pozíciójukra is jellemző Esterházy szellemes fogalmazása: „a posztmodern kelgyő enfarkába harap”.

A háború ezáltal egy nemzedék indító élménye lett. Századunk negatív csúcsteljesítménye: mint nemzedéki élmény. Minden „grandiozitás” a visszájára fordul. „Fortitudo as never before.” Az első Nagy Háború is tanulságos volt.

*Died some, pro patria,
non „dulce” non „et decor”...*

*Daring as never before, wastage as never before
Young blood and high blood,
fair cheeks, and fine bodies;*

Pound imigyen summázta *akkor* a történelem önfelszámolódását a

„vanitatum vanitas” paradoxonával helyettesítve a „dulce et decorum pro patria mori” heroikus pátoztát.

De a Második már nemcsak a történelmet, de az emberi létezés egészét veszélyeztette. Nemcsak halál, hanem *tömeges* halál, szenvedéssel, pusztítással és a teljes kiszolgáltatottsággal társítva, amely megszüntette a hátszág, a civil lakosság hagyományos védettséget. Innen már másfajta létfilozófiai, etikai, politikai, magatartásbeli következtetésekig lehetett eljutni. El is jutottak a nemzedék tagjai. Jánosy István a pusztulást a maga *biológiai* tragikumában éli át. Látomásában Prométheusz tüze, az emberi ügyesség így fordul visszájára:

*Tüzemmel önmagát emészti el az ember.
Száz csillag-moszkító ezüst-cikázva harcol,
és házak omlanak, s az átizzott veremben
sül élve csecsemő, öreg, hogy futni hajszol
e hold-kráterből az édeskés bűz, amelyben
vádlni kísértének a szén-, és enyv-kavarcson.
Lidércként nő tüzem: ezer újabb kohót
szítva egy még vadabb: százmilliós halálnak,
mely végül szétveti a rozsdaföldgolyót:
Csillagküllő-haja megőszül... Itt a vége!*

Tablóban így összegeződik minden egyes halál:

*Hogy felbukott: fehér agyát
a földbe kente. Hallani
a haldoklókat: nyúlt nyelés.*

Ha a költő talál is szuggesztív kifejezésmódot e pusztulás egyéni és tömeges voltának egyszerre való kifejezésére, a legborzalmasabb a verscímbe is emelt következtetés: „Megszokni mindent meglehet”.

Kortárs, Lakatos István *A pokol tornácán* című klasszikus értékű látomásában a meghalást, a pusztulást éli át újra, a megmaradt ember idézi fel versében a meg nem maradás tényeit: mint égő Trójából Aeneis, úgy menekül az ifjú költő a versben, siratva füsttét

lett kedvesét; a vers kompozíciója a halál kiterjedése ellenében a kiáltó emberi szó felhangzása; a semmivel szembesülni nem akaró ember jajszava. Jánosynál egy nagy temetési tabló jelenik meg, csakhogy ez a halál nem „nagyszerű”, hanem egyszerű és totális: biológiai oszlás, pusztultság. *Budapest ostromából*, és a *Közös temetés*-ből nem hangzik fel kiáltás – temetni kell, mert csak ezt lehet:

*Szörnyű rabja
oszlásán orgonál bozsongó, dús bogárhad.
A szag már túlcsavart. A nap izzón kiperdül
önönmagából. A test zsírpapírba, mint a
füstölt csülök, feszes zsinórral megszorítva
postára tett csomag. Vajon e dudva kertből
a címzetthez mikor jut? Eljut?*

Vagy a körkép másik mozaikján:

*Mint elnyúlt madárnak
két hosszú csüdje mered kifesztve:
két gömbölyű térd, karcsú, nyurga száraz –
egy gyermek lábai... Mily álmatag
a nyúlt csípő, az áttetsző üveg-kéz;
törzs: arabeszk görbékbe tárva, vad
hullón mint végitélet-test igéz
sikolyosan, de mégis gráciával
oltalmat várva még. (Csak egy tízéves
kislány tud kérni így!) Kiárnyal
a hó alól cicás feje. Az édes
alszik. (Leporzom.) Copfja vállain.
Szája, szemöldöke kicsit szorítva.
Neheztel. (Méltán.) Szemén, s álmain
pillái örködnék vak éjt borítva,
mint hosszú ciprusok.*

Itt születik meg Jánosy kivételes költészete. Amit eddig idéztem: csak szuggesztív-pontos leírás, az érzékeny szemtanú reprodukció-

ja. Maradandó, de inkább csak dokumentum. Itt függetlenedik a látványtól, illetőleg a látvány egyszerre csak átvált groteszk látomásba: az álomvízió és a fegyelmezett költemény összefonódik. Szuverén művészként folytatja a jelenetet. Ez a halott körkép *él tovább*. Majd Ratkó József fogja ezt folytatni: a negatív éltetést. Csakhogy ő majd retorikusan és moralizálva idézi fel a rég halottakat és az életre nem engedetteket. Jánosynál paradox természetességgel *•megy át• élőbe a holt vidék*.

Ő? Révedése

*nem érzi már, hogy nem fogják kezét.
Felnőtt lett. Szkeptikus. Nem félti béna,
nagyos, szép gyermektestét tární a
kíméletlen világba.*

Ez a groteszk felnőtttség volt egy nemzedék élménye *valahol* (bárhol!) *Európában*. Minden túlélő magában tömegsírokat hordozott, minden fiatalban benne élt halott társa (szülei, mesterei, társai, játszótársa, barátja, szerelme!). Az élők egyszerre halottak is, és a halottak továbbélnek túlélő társaik lidérces álmaiban. Pár év múlva Nemes Nagy Ágnes fogalmazza meg ezt epigrammatikus pontossággal, szinte az *•ismeretlen katona•* bennünk élő szobrát faragva ki egy angol költő, Sidney Keyes történetét idézve:

EGY KÖLTŐHÖZ

*Kortársam. Ő halt meg, nem én.
Tobruknál elesett szegény.
Angol volt. Nekünk más nevek
jelzik: hol hulltak a fejek,
s törtek szét, mint érett diók
e hordozható rádiók,
s az Eiffelnél jobban elosztott
egyensúlyú, szép gerincoszlop
hol szakadt földre csikorogva.
Úgy gondolok ifjúkorodra,*

*mint aggastyán, ki összevétli,
hogy mi az új, s az ötven évi,
agya, szíve bealkonyult.*

De a szeretet bonyolult.

A háborúnak, a borzalmaknak vége lett, de az álmokban túlélte önmagát a pokol: „ma már csak álmainkban jön fel az alaktalan, mély rémület”. És egy-egy érzékenyebb fantáziájú és idegrendszerű ember éppen ennek tudott hangot adni. Nálunk Jánosz költészetében következett el a gátszakadás. Az ő költészetének a jellemző személyes sajátsága ez a démoniával való telítődés. Ennek a legteljesebb megtestesülése a *Ketten az örvényben* ciklus, amelybe ilyen darabokat sorolt, mint az *Éj, Mondd, ki vagy?, Temess el!, Duna, Polip, Szél*. A szerelmi és a gyászoló elemek inkább csak a versek külső formáltságához tartoznak, valójában bennük az ember egy szinte archetipikus démoniával szembesül. A külső pusztulás az emberbe programozott pusztító erőket szabadította fel. A megrendültség olyan belső földrengést okozott, amely mentén láthatóvá válnak a nem személyes, öröktől fogva létező archetipikus szimbólumok. A vers, amelyben feljönnek ezek a képletek, elveszíti szabályos formáltságát, helyette a görög kardalok morajló, sorstragédiákat jósoló ritmusinvenciói hordozzák a verset.

Itt nem a vers koholódik, hanem valamely sohasem észlelt történet követel ki a maga számára leírást és egyszeri-sajátos ritmikát. Megismételhetetlen pillanat ez, egy költészet magas pontja, amely egyben a magyar líra egy stílustörténeti alakváltozata is – a szürrealizmus reinkarnálódása. Amely mégsem egy stílusirányzat hagyományán, hanem az élet örült realizmusán nevelkedett: reális élmény váltott ki olyan megindultságot, amely olyan alakzatokat szabadított el, amelyek leírt változatát látva utóbb le lehet olvasni, akárha az irányzat stigmáit is.

Jánosz ekkor írt versei óriási belső küzdelem energiáival teljeseek: a felgyúlt élmény valami soha nem tapasztalt démoniát szabadított el benne, amelyet úgy tudott pacifikálni, hogy beleoltotta a néven nevezhető realitásba: háborús költészetet formált. Így korai versei-

nek két rétegét különíthetjük el: a szabadon engedett démónia diktálta látomásokat és a realista pusztulásképeket, amelyekben a démónia groteszk fintorrá keseredik. Végül pedig ezt a démóniát ellenpontoszni, lekötni akarva, kiegyensúlyozott szonettek szikráznak fel, – ezek lesznek első kötete címadó versei, a *Prometheus*-szonettek. És ez a cím, amely egyfajta verstípusára utal, már pályájának jövőjét is előlegezi: a pacifikált démóniát. Ezt figyelte meg már akkor jellegzetességeként Sőtér István, a *Négy nemzedék* című antológiában jellemezve költészetét: „Jánosy István lázas, felcsigázott képzeletével kapott meg bennünket – s azzal a formai szigorral, mellyel helyenkénti féktelenségét ellensúlyozni képes”. Ebből a küzdelemből már nemcsak sajátos versek, de belőle születik meg eljövendő költészete.

Háborús költészet: alkalom a létezés megoldatlan problémáinak leírására. De míg más táján a világnak – legalábbis innen nézve így hittük-hisszük – ezt az *Életöröm* elengedettsége váltja fel, addig az itteni világban még a derűsebb tematika is valamilyen kényszeredett-groteszk hangulatot vált ki, lásd Korniss *Tücsöklakodalom* című – talán épp a Picassóéval felelő – remekét. A háborús- és lágerversek éppen hogy a negyvenes évek vége felé jelennek meg, a lélekállapot és a megjelenhetés kompromisszumaként. Nemes Nagy, Rába, Pilinszky és Jánosy ismét és ismét tematikailag efelé fordul, a két utóbbi életműve tematikai pilléreként is felvállalja. Világunkban ugyanis nemcsak a létköltészet álorcájaként jelenhetett meg a tematika, hanem a *külső körülmények* is rögzültek: a kiszolgáltatottság, a bizonytalanság, a véletlen kiválasztódás olyan aggodalommal tölti el az embereket, amely nemcsak a filozófiai érzékenységgel rendelkezőket, de a történelemben gondolkozókat is efelé a tematika felé kormányozza minduntalan vissza.

A háború ellenpontja a béke, a démónia módszertani ellentettje a ráció. Jánosy István 1948 végén megjelent első kötete címébe emelt mítoszi eredetű név: Prometheus, és a róla szóló szonettek vezetik be a kötetet. Ezek egyik darabja képviseli a költőt a *Négy nemzedék* antológiában is. Prometheus: az ember lehetősége. De ez a lehető-

ség kettős: „Bomlott életedért csatáz a révület, s az ész”. Az ember önmagában, testében *hasadt ketté*, a démoni és a racionális erők kettős esélyt biztosíthatnak számára. Ami a költő nagy nyeresége, az az ember végzetes veszélye. És ez Jánosy költészetének alap paradoxona: amiben a magas pontra jutott, az egyszeri véletlen csupán, egy veszélyhelyzetnek az utánérzése, az emberre káros erőknek az elszabadulása, – a ráksaszi-szerelem, ami az ember vérét szívja, torkát metszi. (Amiről később ő maga fog szépen formált leírásban láttelepet venni.) Egy adott pillanatban, néhány vers erejéig szabadon engedhető, de éppen ez bizonyítja romboló erejét: csak ebben az egy pillanatban formálható esztétikailag sike-
resen hiteles alakzattá – tovább nem folytatható.

A költő maga is egyszerűnek tartja ezt a fellobbanást, amelyet akkor nyomban értelmezni és pacifikálni is akar. Ellenében alakítani költészetét. Ezt a negyedik *Prometheus*-szonettjében szinte Szabó Lőrinc-i racionalitással és didakszissal, de rilkei látomásossággal is szcenizálva megfogalmazza:

*De bármely mély a kút, lámpásod csak az ész.
Csak azért szállj alá, mert így talán megoldod
a vágyak zendülését... s megcsöndesülve boldog
leszel, s nem ölsz. Ez út: szakadékos, nehéz.*

Csakhogy, ha lámpásával bevilágít a démóniába, két tanulsággal is gyarapodik: az egyszeri történetiség elnyúlttá válik körülötte, túlélendő perc helyett életre szóló meghatározóvá válik; másrészt az egész függetlennek találja a napi külső aktualitásoktól, az emberbe már beprogramozott történetekkel találkozik, a mítoszokban életre kelt archetipusokkal. A kint és bent az ő esetében szinte egymásra rímel: átélendő valóság és az emberiség megélt gonosz-sága egymásra rímel álmaiban, és leírt értelmezésekor tudatában is. Így azután a korai álomversek továbbélnek, poétikai technikájuk beleépül a költő általános alkotói módjába. Sőt kötetszerkesztői megoldásába is.

Ugyanis az első kötet démoni és racionális verseinek feltételezett idő egymásutánisága inkább logikai jellegű és nem filológiai. Filo-

lógiailag egymásmellettséget, sőt már ekkor is egymásba rétegzettséget kell tudomásul vennünk. Maguk a versek is keverten, szinte egy időben jelennek meg a különböző felvirágzó folyóiratokban. Csak utólag tekintve e pár szabad év termésére válnak így el a verstípusok. Létrejöttük idején kiegészíthették, gazdagíthatták – magyarázhatták – egymást.

Kivéve az 1960-as, már címével is jellegzetesen a démonián kívüliséget sugalló *Az örök béke álmai* kötetet, mindegyikbe jut démoni álomvers, sőt az 1981-es gyűjteményes kötet, *Az álmok kiútja végtelen* címűben sem gyűjti *egyellen* ciklusba a negyvenes évek effajta termését: újabb és újabb ciklusokba oszt be egyet-egyet. Erősítésül? Korábban azt hittem. Ma már inkább úgy vélem: arányosításul. Ugyanis az első kötet kettőssége megmarad mindvégig eddigi pályáján, csak *némileg* módosult versbeszédben. Ugyanis az álomvers megszűnik *csak* álomleírás lenni: az álom személyes vonatkoztatottságát elhagyja, általánosító, másokra (Bartókra, Firincre, Géza nagybátyjára, halott barátaira stb.) való vonatkoztatottságként kerül leírásra. Ezáltal egyértelműsödik: az álom az ő esetében nem (vagy nemcsak) saját lelki zavarait »énekli ki«, hanem meghatározottan archetipikus jelleggel jön felszínre. Ennek a formálási típusnak első jelentkezése az 1952 nyarán írott *Szunyogh Gáspár históriája* című verse, amelyben a legsajátosabb személyes élmény és koratmoszféra egy Arany János-i beszédmódot alkalmazó balladában »pacifikálódik«.

*Hamvas gyerek-bucka arca, pisze orra
Forgách mélyenülő szemgödrébe nyomva:
mint kisegér...
Gyöngyszem foga fehér
foggal koccan össze zsongó csókba forrva.*

*Kiszíjják egymás lelkét is e csókban.
Most száll föl a harmat, köd a havasokban.
Száll a fehér
szoknya, már alig ér
térdig, térden felül... Hosszú lonc csíkokban*

*kettős ezüst patak: két túlhosszú lábszár.
Combja összezárul reszketve: „Ne játsszál!”
Mint lőtt ünnő,
összeesik a nő.
Zárulása ernyed. Lekaszált virágszál.*

*Szivárványkőd arcán fény csillan szüremlőn.
Gyermek, aki meghal, csüng még így az emlőn.
Ki tudja hány
perc volt ez halál?
Kinn ajtócsapkodás. Léptek zaja zengőn.*

Vagy ugyanebből a másik portré, „kényura a várnak”:

*Szunyogh. Éjfeketéek a mélybevájt közök
pufók arc buckái, s húsos orra között.
Mint a serte:
bajszja szála szerte,
süntüske szakáll... Szeme megkötözött*

*kígyó: kiszakadna gödréből, de nem bír,
kilökődő kékén vörheny gyötrelompír.
Melle: vulkán...
Pöffös lávahullám
vetné szét, de fojt még. Nem dörömböz, nem sír.*

Megtanulta: az emberben élő démoni jellegzetességek ihlető erővel vannak jelen a nem démoni kapcsolódásokban is. Ami előbb még sajátosnak tűnhetett fel számára, beleilleszthető egyfajta – még alig ismert – emberi hagyományba.

A poeta doctus ismerte a poetika és a retorika szabályait, ismerte a magyar- és világirodalom költői és írói örökségét; a kor felszíni stílusa egyfajta *történelmi* »haladó hagyományt«¹ kívánt. Jánosy mindennek eleget tudott tenni. Csakhogy számára a költészet: minden túl a tudattalanban felgyűlt »múlt«, az emberi létezésbe beprogramozott erők összekapcsolását is jelentette, ez teszi teljessé

szemében a *hagyomány* fogalmát. Ha embereszmény: olyan szerep legyen, amellyel éppen a démoniát veszi számba valaki, a pacifikálás szándékával; ha jellemkép: a történelemmel együtt a benne fellelhető, általa bemutatható archetipikus történetek is megtestesüljenek. Ha ezt nem értem, életműve egyik csúcsteljesítményét, a *Rákóczi ifjúsága* című elbeszélő költemény-t is félreérthetem.

1958-ban jelent meg, majd 1976-ban másodszor is – joggal! – a *Rákóczi ifjúsága* című elbeszélő költeménye. Még 1956 előtt keletkezett, és az 1949 és '53 közötti időszaknak feltétlenül a maradandó alkotásai közé tartozik. Nem oly módon, mint *A huszonhatodik év*, amelyet egy véletlen haláleset rögzít inkább ez évekre, és a titkos keletkezés abszolút szabadsága határozza meg létformáját, hanem úgy, mint a *Felelet* vagy *A tékozló ország*, amelyekben az alkotó alkalmazkodni volt kénytelen a megjelenhetés követelményeihez, ugyanakkor az író belső fejlődésétől, igényétől sem vált idegenné a megjelenő műalkotás. És ha még azt is hozzávesszük, hogy a megjelenésekor ebben a műben a forradalom és vezetőjének requiemje is rejtve megszólalt, akkor valóban a legjobb Jánosy-művek között kell számon tartanunk. Itt érik be a harmadik Prometheus-szonett programja. A gyűjteményes kötetbe terjedelmi okokból csak a *Finálé* részletét vette be a költő *Álmok* címen. Ebben a Kar és Ellenkar szavával a „lelked belső vadállatain, a múltadon” úrrá levő, és a „világ rendjén változtatni” tudó ember eszményét hirdeti.

*Kettős e küzdelem: fel a csillagokba,
s a lélek végtelen kútjába le.
S e kettő egy: nincs lélek s nincs anyag külön,
csak LÉT, amelyet a változás hőmpolygó folyamából
megélünk, s alakítunk.*

A pacifikált démonia diadala ez a költeménycsokor, a beleélés mesterműve. Mint alkalmi verseiben, itt is az hommage-ok sorozatát teremti: a magyar versbeszéd minden változatát mesteri fokon ismeri, szervesen építi bele szövegébe a klasszikus idézeteket. A »szövegvers« hazai divatja előtt merészen alkalmazza a montázst is Eliot *Waste Land*-jének kitűnő fordítójaként. A korabeli »történel-

mies» igényből jellegzetes nemzeti karakter-látomás születik, a közéleti szereplést vállaló történelmi személy igényéből az életben célra találó személyiség rajzolata emelkedik ki.

Hogy az újholdasok és a fényes szelek nemzedéke költőinek útja között lehetnek találkozási pontok, éppen Jánosz Rákóczi-látomása mutatja: biológiai szemléletű megformáltsága és közösségi meghatározottságú személyiségrajza Juhász Ferenc eposzhőseinek társa lehet. Ugyanakkor éppen ennek a művének a fogadtatása mutatja a különbséget is a két költői világ között. Illetőleg a Jánosz-mű fogadtatásának *elmaradása*. Újholdas körökben ekkortól válik igazán hontalanná, míg a Juhász Ferenc-követők között sem lesz otthonos. Utóbb is, a korszak irodalomtörténetéről beszélgetve a rádióban, Szegedy-Maszák Mihály is a korai versekhez képest visszaesésként említi ezt a »történelmi maszkos« korszakát a költőnek. Pedig a maszk alatt ugyanaz a költői küzdelem él tovább, amely a negyvenes évek költészetét jellemezte.

Mi élteti ezt a Rákóczi-portrét? Jánosz alkotó erőinek koncentrációja. Azoknak az alapvető belső motívumoknak a jelenléte, amelyek legjobb pillanataiban rangos költészetté emelik Jánosz verseit. A diszharmónia vállalása. Rákóczi összes pozitív kapcsolata diszharmonikus: anyjával, szerelmeivel, feleségével, barátaival, népével; és összes negatív kapcsolata: harmonikus. Ahol valódi kapocs köti: ott az ellenkezéssel kezd, az elégedetlenséggel, ott démoniáját szabadon eresztheti. Ahová kényszer engedelmesség fűzi: ott alkalmazkodni kényszerül, itt ő tanulja ki a másikat, hogy kedvében járhasson, gyanakvását fel ne keltse. Jánosz Rákóczi az örök megoldatlansággal szembesülő ember, aki démoniájának és veszélyeztetettségének egyszerre van tudatában, és eszerint él merészen és meggondoltan, fegyelmetlen fegyelemben. Indulása inferno: Munkács ostroma és anyja szerelme mostohaapjához, élete jelenei sorozatos bukások, melyekben fokozatosan tudatosodik, hogy magányosan kell léteznie, de minduntalan társak segítik is, akikre szüksége van, akikben meg kell bíznia. Ez a legbenső paradoxona: végletes magány önmagában és állandó kapcsolattartás a külvilággal. Jánosz a *Vallomások* Rákóczi-jában megtalálta a jellegzetes huszadik századi antihőst. Elbeszélő költeménye így lehet látszat sze-

rint csak egy korszak jellemző dokumentuma, de egyben az egyik legjellegzetesebben e századi lírai személyiséglátomás.

A hatvanas évektől azután a démóniának ez a pacifikálása mintha mechanikussá válnék. *Az örök béke álmai* kötet cím 1960-ból árukkodó. Portréi már nem költői erőinek koncentrációjából születnek, csak poétikai gyakorlatból. Hasonlóképp életképei, amelyek a megnyugvás deklarálásai. Hol folytatódik akkor költészete? Ahol a démóniának szublimálása folytatódik – ismét egyszerre jelentős verset és kötetet is jelölve –: az áldozat átélése a *Kukorica Istennő* (1970), és a régi áldozatok felidézése *A kövendég* (1977). Ennek a kétszempontú versalkotó módnak ihletett összegzése (a gyűjteményes kötetben ugyan nem szereplő) *Claudia* című verses drámája. És ennek az időszaknak a programverse a *Ne adjuk alább...* Apró portrékból áll össze a vers, ahogy festőbarátjának, Sikuta Gusztávnak sorolja a múltat. Mint ez is:

*Sunnyogva, vacogva-citerázva,
mint kismajom anyjához, úgy bújt hozzád az ágyba,
mintha belerágná magát mellkasodba.*

*Majd sikítva az ablakot nyitogatta,
s már rúgta is el magát tág
három emeletnyi mélybe.
Még elkaptad a ruháját.*

*New Yorkban te már nem voltál vele,
mikor a huszadik emeletről...*

És így tovább. A háború után, történelmünk mélypontján korszerű megszólalás volt a pusztulás biológiai leltározása. Akik azt átérték, a démónia belénk ivódott, bennünk él tovább, „így táncolunk végig az ébrenlét s álom határán”. Mint Jánosyól egy ciklus erejéig a háború után, vagy ahogy most, emlékeiben összefogja, leltározza az áldozatul esetteket.

Külön tanulmány tárgya lehetne Jánosy költészetében a tárgyi motívumok és költői képek állandó vissza-visszatérése-jelenléte. Egy-egy kép, egy-egy személy története, egy-egy szóhasználat állandóan jelen van verseiben, és ez mintegy hálóval fogja össze egész költészetét. Tulajdonképpen él benne egy költői cselekvési mechanizmus, amely versbe rántja a belsejében élő motívumokat. Jánosynak van egy saját belső mítosza, amely az évek során dúsítódik, gazdagodik, amely korábban látomásokból, álmokból állt, utóbb személyekből és hozzájuk fűződő történetekből tevődik össze. Mihelyt versalkotás közben eddig a mítoszzónáig el tud jutni, mindjárt feszültséggel teli, feloldásra váró problémavilágba érkezik. Ugyanakkor ez a mítoszzóna veszélyes terület. A műalkotásért esetleg a személyes sors-sérüléssel kell fizetni. E költői típus ars poeticája áldozatok neveivel teli. Ezt ő maga tudja a legjobban.

„*A Confessional Poetry*: önvallomás-költészetet jelent. A költő föltárja a saját maga vagy legközelebbi hozzátartozói életét, gyötrelmes vagy szégyenteljes intimitásait, amelyek eddig csak a pszichanalitikusok pamlagján hangozhattak el, és a doktor titkos jegyzőfüzetében rögzíthetők. A gépcivilizáció világa, a ginsbergi Moloch súlyos, szinte halálos beteg. A betegséget pedig csak akkor lehet gyógyítani, ha előbb fölfedezzük a kórokozót, a vírust. A legfinomabb, a legérzékenyebb lények sérülnek meg a leginkább, ezért éppen ők a legkitűnőbb kísérleti nyulak e vírusvadászatban. Ők kerülnek végül is elmekórházba. De a zseniális sérült, beteg lelkek irodalmi megnyilatkozásai még a maguk félelmes, iszonyú valóságában is gyógyító hatásúak, hiszen a szenvedést, a lelki fölbomlást *helyettünk élük át*, és utóbb kórfolyamatuk úgy hat ránk, mint a védőoltás.” Ebből a szempontból rendkívül érdekes József Attila-interpretációja: „Itt van például József Attila csodálatos végső önvallomás-költészete, amelyben föloldatlan anya-komplexumának gyötrelmeit tárja föl. Ő Pokolra szállt, és onnan már nem jött föl. De minket nem húz le magával, éppen ellenkezőleg: fölemel és megtisztít”.

Jánosy, amikor még védtelen volt a démoniával szemben, akkor a történelmi kihívás, a környező szörny-valóság kompenzálta a veszélyt. Nem sajátos örültségtől, de éppen a környező világ nyo-

masztó szörnyűségétől volt depressziós egész környezete. Ami egyéni veszélyeztetettség volt, az feloldódott a közös veszélyben. Amikorra pedig személyes alkataként szembesült ezzel a démoniával, amikorra számára ars poeticaként tudatosul ez a költői gyakorlat, – akkorra már emberileg kiegyensúlyozottá vált, költőileg pedig megtanulta a kompenzálás módozatait. Jánosy úgy néz szembe életünk démoniájával, hogy személyében már mentve marad ennek káros-vonzó-pusztító hatalmától. Ő már nem a démoniával, csak annak hatásaival, pusztító-roncsoló tetteivel szembesít verseiben. Persze közben – és épp ez az óvatos-félő tapogatódzás a leginkább izgató költőiség benne – állandó visszarettenésre készen feltározza a romokat, a roncsokat.

Állandó kompenzálás ez a költészet. Állandó félelem. Elég egy emlék, vagy egy kép (például Illés Árpád *Ophéliája*), hogy ismét gátat törjön a démonia, mint a *Kőszobor*, az elmúlt bűnök emléke, visszajön a múlt. Vele szemben a csak versírás, a kulturális példa, a versben inkább esszét teremtő békevágy állhat. A költő démonia helyett most költészetet akar, és az emlék is, a mást emlegetés is sokszor csak pótcselekvés. De ahogy korábban a beleélés vágya egy nagy látomásban lobbant fel, Rákóczi idézve, úgy most az emlékezés a megbékélés költészetét is hozhatja. A démon távozása talán egy új hangnak, a nyugalomnak előhírnöke?

*Ki voltam én, tőlem mind távolabb van.
A létem parittalan, eseménytelen.
Nem üldöznek, nem ölnek álmaimban.
Nem járat poklot velem érzélem.*

*Hová lett énem? Leng az őszi Napban,
ködlő fákön mint madár szárnya clikkan,
mint molnárka szalad a tó selyem
tükrén, megül a virágkelyheken.*

Ekkor azt írja, Juhász Gyula és Arany János a példája. Miután a maga Na Conxy Pan-verseit megírta, Arany Öszikéi adják az új ihletet?

És aztán minden előről? Hiszen ott van aztán az *Egy idegösszeomlás följegyzései*. Az *Útjelző fények* (1983) után *A nagy kaszás* (1985), majd legújabb kötete, a *Helyben járó Odüsszeusz* (1993), benne a *Régi és új álmok* ciklussal. A küzdelem tehát örök. A diszharmónia bennünk él, amely jelzéseket küld létünk értelméről. „Az álmok kútja végtelen” – írta Jánosz valahai gyűjteményes kötete címéül. Egyik versében pedig költészete mottója fogalmazódik: „benn, mintha lelkem végső titka volna az el nem ért Végtelen”. Persze ez is visszarímel a negyedik *Prometheus*-szonettre. Az örök nyugtalanság útján elinduló csak az örök nyugtalansággal találkozhat. Kitérhet a küzdelem elől esetenként – esszéversezet kerekedik belőle. De lelke démonával a párviadal azért folyik tovább.

És ez nemcsak Jánosz személyes útja. Ha az lenne, érvényes különbékét köthetett volna nemegyszer. Az egyszer véletlen talált furaton tovább kellett haladnia, mert fontos megfigyelésekről adott hírt. Az emberi személyiségstruktúráról jellegzetes képeket alakított verseiben. Mindig, amikor szembe mert nézni az ismeretlen rémekkel. Hogy veszélyes határeseteket járt be? Valóban. Elhiszem, hogy nemegyszer visszaretent, békét kívánt önmagának. De ami új és új figyelmeztetést hozott, az valóban megérte. Neki is, büszke lehet rá, és nekünk is. Még akkor is, ha sok meddőhányót is gyűjtött össze. Így ezzel együtt tanulságos. A bátorság nem válhat rutinná. A bátorsághoz is erőt kell gyűjteni, és ez a költészet az újat teremtő költői bátorságnak számos bizonyítékát adta.

Végül is kérdés: Jánosz költészetének mi az igazi sajátossága. Lehetsége-e *csak* tematikai sajátosságokra egyéni jellegzetességű költészetet felépíteni?

Tegyük meg egy kitérőt! Költői tematikáját a műfordító találatai igazolják vissza. Amikor 1971-ben megjelenik *A valóságos oroszlán* címmel magyarításainak gyűjteménye, ezt írja alcímébe: *Műfordítások századunk költészetéből*. Jeszenyintől Elioton keresztül Ginsbergig és Ezra Poundig, Dylan Thomastól a Confessional Poetry költőig, sőt a Beatlesekig megtalálja azokat a költőket, akik őhozzá hasonlítanak. Amikor itthon egyedül marad, felmutathat egy kötetnyi híres verset, amelyet egytől egyig akár sajátjaként is közölhetne. „Szabálytalan” verseket, amelyek mind egyfajta belső küzdelemtől

vallanak. Ha túl a tematikán a beszédmódra kérdeznék rá: talán éppen ezzel válaszolhatnék. Olyan verseket talál századunk világ-irodalmában, amelyek nem közvetlen politikával vagy szociológiával foglalkozva mégis a század mélystruktúráját mutatják fel. Nem arról beszélnek, amit tudatosan megélünk szenvedéseink közepete, hanem azokat a mélyben munkálkodó tendenciákat engedik megszólalni, amelyek munkájának »eredményeként«, általában tudatlanul létezésük felől szenvedjük megpróbáltatásainkat. Olyan versek ezek, amelyekben egy tőlünk független belső program szólal meg: a köznapi ember ennek kiszolgáltatva éli életét, a költő pedig alkalommá válik ezeknek az erőknél az önkifejeződésére. Bennük és általuk tudatosodik a tudatunktól mégis független meghatározottság. Jánosy költészete így és ezáltal részévé válik nemcsak a magyar történelem erővonalai megrajzolásának, de a huszadik századi világirodalomnak is. Goethei értelemben is: őbenne és őáltala is hozzátevődik valami új, eddig nem ismert a világirodalom egészéhez. Megkockáztatom: talán éppen ő lehetne az a magyar költő, aki fordításban tudna figyelemre méltót mondani a más nyelveken olvasók számára is.

Ugyanakkor ez az álomvilág közvetítésével felszínre kéredzkező-törekvő-követelődző erő magában a versben is megkapja a maga ellenpontozottságát. Maga a költő mondja: álmait legtöbbször mindjárt versformában írja le, mert ez a legtömörebb forma, ez a számára legalkalmasabb tömörítési lehetőség. Mert ez Jánosy István sajátos létformája – tehetem hozzá én magam. Mert ő maga »költői adottság«. Már ez is az egyik pacifikáló tényező.

De ebbe a sorba tartoznak emlékezései is, melyeket *Távolodó arcok* (1990) címmel gyűjtött egybe. A *Távolodó arcok*-at álomnaplóival együtt versei szerves kiegészítésének érzem. Önmaga történeteit, barátai álmait, furcsa ténykedéseit pseudoelbeszéléseként rögzíti. Nem a leírás módja, hanem a ténye adja az alkotó folyamatot. A lejegyző csak rácsodálkozik – talán ennyi a formálásmód –, hogy mik esnek meg vele, barátaival, ismerőseivel. Milyen furcsaságokból áll össze a világ. De ha ismerem Jánosy költészetét, nem furcsaságnak fogom fel a kiválogatott történeteket, hanem éppen hogy a világ egyikfajta meghatározottságának.

Egyikfajta – mondom. Merthogy éppen ezek a leírások akarnak kiszabadulni ezek közül a meghatározások közül. A rácsodálkozás egyben Jánosy jól ismert fizikai gesztusa: ahogy mosolyogva meg-
rázza fejét. Mintha azt mondaná: – ez lehetetlen. Ezért van az, hogy azután azt is mondja, hogy csak önmaga, ösztönös költői adottságában képtelen lett volna pacifikálni ezeket a tőle független, mégis belőle, általa ömlő erőket. Ehhez kellett a poeta doctus-lét, a verstől független klasszikus igényű gondolkodás. Görög drámák fordítása, ógörög kardalok, ókori szépirodalom, Plátón, az Elveszett paradicsom és a *Rámájana*. Meg Gottfried Keller, a *Zöld Henrik* és a *Seldwylai emberek*. *Bosszú és emberség* címmel válogatott néhány drámát 1975-ben – ez lehetne tájékozódásának jelmondata is. *Élmények és emlékezések* (1987) és *Arcok, lelkek, álmok, versek* (1993) címmel megjelent tanulmánykötetei éppen azt gondolják végig, milyen erők segítették a győzelemvadászhoz a poklokon.

Utóbbi kötetében azokat veszi számba, akik legközelebb vannak hozzá. Az Újholdból Mándy, az alvilági úton és Rába, az etika világában. Mándyval így azonosul: „az elesett nagyvárosi kisemberekhez vonzódott, akiknek élete a szörnyűséges korban, amikor minden gátlást félredobva tobzódnak a lelki durvák – valahogyan gellert kapott és súlyosan sebzetten vonszolták nyomorult kis életüket. Iván ezeket ábrázolta utolérhetetlen bájjal és költőiséggel, mintegy Dosztojevszkij nyomába lépve, akit én minden írók legnagyobbjának tartottam”. Rábához imígyen közelít: „Ilyen igazi Mándy-hős, ilyen túlérzékeny, sebzett lélek volt Rába György is”. De a múlt időt nem véletlen használja, belőle nem a szenvedést, hanem a szellem helytállását és a másság iránti nyitott érdeklődést idézi a magáéval rokonként: „Van Rábának egy csodálatos költeménye, amelyet én a számomra legkedvesebb kilenc magyar vers között tartok számon [...]: *Előszó a halálhoz*. Minden sorát vallom én is. Rába mintha helyettem írta volna. Én is elmondhatom: *„Csilagomat magasztalom, / mert szabad léleknek születtem nem barbárnak / szívemben hellén nap süttött felhőilen igazság*” – igen, ez volt az én legnagyobb kincsem is, hogy a nagy kísértések között

sem tántorodtam meg, mint ahogy Rába sem”. És ahogy tulajdonképpen egyik újholdas sem.

De még inkább jellemző, ahogy a tőle legtávolabb álló társtól elkülönözi magát: Nemes Nagy Ágnes viszonylatában így látja önmagát. Mindketten tárgyi világot írnak le, talán ez a legközelebbre hozhatná is egymás költészetét. De a hasonlóság mutatja a legnagyobb különbséget: a tárgy önmagára mutat-e vissza önnön tudata visszfényeként – avagy a bennünk csírázó álmok tárgyiassága inkább, amely kárhozatba vagy – mint utóbb Jánosy reméli – üdvösségre segít.

JOBBAN TUDJA

*Temették Ágnest – kinn a szél huhogat,
facsarja a fenyvek ernyeit.
Kevés költő van, kinek oly sokat
olvastam volna verseit,
s szerettem volna szenvedélyét.*

*Vitatkozhattunk volna váltig.
Esz­té­ti­kánk végsőkig ellentétes.
Néki a dolgok volt a lényeg,
nékem a tudattalan, a lélek.*

*Ő mondta, mondta volna rogyásig:
„Egy Istent kellene csinálnom,
hogy üljön fenn és látva lásson.”*

*Én ráfeleltem volna erre:
„Hiszen nem mi csináljuk Istent.
Ő csinál minket percreről percre.”
Elbocsátott vadak lennénk mi.
Tévelygünk ensorsunkba botolva.
Ő is a végső kínokig hatolva
Szent Sebestyénként szünt meg élni.*

*Most már nem mondhatom meg néki,
pedig talán oly jó lett volna,
ha a Végső Egynek meghajolt volna
gyötrelmeinek tengerében...*

De most már ezt Ő jobban tudja...

És a párversében:

ÁGNESHEZ

„Ha rángok is a félelemtől,
életem akkor sem ezen dől –
ha meghalok sem függök tőletek!”

(N. N. Á.: *Jegyzetek a félelemről*)

„Bűnöm csak egy, de nagy:
a gőg fogai rágnak.”

(N. N. Á.: *Kiállva*)

*Félelem és gőg – e két szelindek
űzött ez egész földi létben.
Dicsőséged határtalan volt,
mégis:
Johanna a máglyán, úgy égtél el.*

*Magányod elől menekültél
a dolgok pontos rendszerébe.
Királynői trónodon ültél
és ők úgy járultak elédbe
mint kezes állatkák: nyulak, őzek,
s öledbe hajtották fejüket,
s te remekművekké álmodtad őket.*

*Most nagyobb Király előtt térdelsz,
s Ő lehajtja fejedet ölébe.
S te megszabadulsz a gőgtől, félsztől,
s megbékélve elalszol végre.*

Jungot követve, mégis vele is vitázva keresi az érveket, hogy az Isten személyét azonosíthassa a jósággal, hiszen életrajzában és költői küzdelmében is ebből eredezteteti megmaradását, költői egészségét. És ha a fizikus Heisenberg gondolatai között a gondolkodó Jánosy talál az övéhez hasonló megoldásra javaslatot – ezt verssé is szervíti:

HEISENBERG OLVASÁSAKOR

*Beleolvadunk a Végtelenbe,
vagy új életre visszük át magunk? –
mindkettő mi mást jelentene:
a nagy Egész tenyerén maradunk.*

*Talán a boldogságra úgy találunk,
ha vállaljuk a Központi Rend szolgálatát,
s a Rész-Rend káoszának ellenállunk,
mely az Örök Törvény ellen tusáz;*

*ha angyalává leszünk társainknak,
s nem ördögévé. Ennyi az egész.
S végül a Halálmadár röpte rángat,
s hazát talál az Egészben a Rész.*

Az álmok amorfsága és a racionális gondolkodás formázottságának egyszerre jelenléte: Jánosy költészetének a sajátossága. Mint Ferenczi László hangoztatja: külön-külön a kettő megjelent a század irodalmában, de együtt: Jánosy eredménye. Az együtt ugyanakkor nem időbeli különbséget tételez fel, hanem egymásra rétegzettség – egyszerre jelenlétet. Tematikailag: az emberi jellegzetességű kegyetlenség ellenében az isteni ingyen kegyelem ajándékát. Versbeszédben: a szinte prózai elbeszélés egyedien hangszerelt rejtett, de erőteljes ritmikáját és a racionálisan szerkesztett szabályos verselés feloldó zeneiségét.

A KÉPEKRŐL

A besztercebányai Hugyecz-Skultéthy család háza. Itt születtem 1919-ben. (1. tábla)

A Hugyecz-Skultéthy család. Nagyszüleim: Hugyecz György és Skultéthy Paula, gyermekeikkel. Az asztalon ülő kislány édesanyám, Hugyecz Jolán. Mellette László, Livia és Edit. Alul édesanyám harmincéves korában és öccse Hugyecz Géza. (2. tábla)

Édesapám, dr. Jánosy István, a Fasori Evangélikus Gimnázium tanára. (3. tábla)

A kemenesmagasi Jánosy-porta. A ház előtt állok unokanővéremmel, Jánosy Mariskával. Alul – a niklai Berzsényi-házban berendezett múzeumban – a hölgy mellettem Unger Károlyné Berzsényi Piroska néném, és húgom, dr. Jánosy Eszter gyermekeivel. (4. tábla)

Balatonkenesén szüleimmal és György öcsémmel. (5. tábla)

Két tabló. Felül apám, apám testvérei, anyám és a Hugyecz nagyszüleim 1918-ban, közvetlenül szüleim esküvője előtt. Alul a Jánosy család Gyenesen a 60-as évek végén. (6. tábla)

Első feleségem, Király Éva. (7. tábla)

Fiunk, Jánosy János Sebestyén és két leánya, Ágnes és Éva. (8. tábla)

Börzsönyi pihenő fiammal. Alul: Vekerdí László barátommal. (9. tábla)

A Keszler-Nyilas-ház, Törökbálinton 1905 körül. (10. tábla)

Második feleségem, Nyilas Katalin. (11. tábla)

Kabdebó Lóránttal és Morvay Győzővel Hatvanban, a Délsziget szerkesztősége előtt 1988 augusztusában. Alul Szabó Árpádékkal Würzburgban 1993 júniusában a nemzetközi filológiai tanácskozáson. (12. tábla)

A Gandhi halála című Németh László-darab premierjén a Thália Színházban. A darab betanulásában „szakértőként” vettem részt az akkor már beteg N. L. helyett. (13. tábla)

Apám 80. születésnapján. Alul apám és öcsém, György és Ferenc. (14. tábla)

A gyenesi ház építészé, Nagy Elemér feleségével, Ulla Hauhiával.. Alul barátom, dr. Kálmán Lajos egy nagyon híres cigány zeneszerző özvegyével. (15. tábla)

Veress Dánielékkel a sepsiszentgyörgyi Székely Múzeum előtt, a hajdani Dalnoki–Veress-kúria kapujánál. Alul a kapu teljes nagyságában. (16. tábla)

A kötet címlapját testvérem, Jánossy Ferenc Éjjeli találkozás, a hátlapját A harlekin halála című festménye díszítik.

A mellékletet Kodolányi Sebestyén fotózta és állította össze.

1. tábla

2. tábla

3. tábla

4. tábla

5. tábla

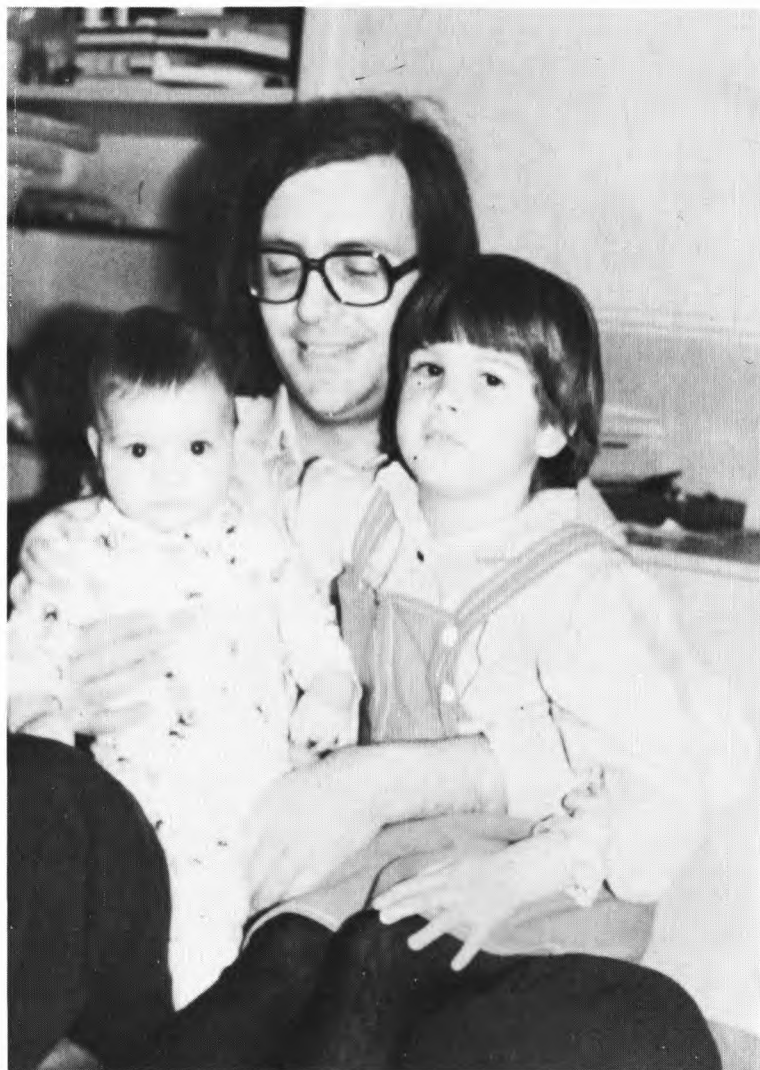
6. tábla

7. tábla

8. tábla

9. tábla

10. tábla

11. tábla

12. tábla

13. tábla

14. tábla

15. tábla

16. tábla

280,- Ft